प्रवेश सं० ६२७१ विषय: वेद: क्रम सं० ३

नाम निरुक्तम् (उत्तरषट्कम्) ~~[illegible]~~ ग्रन्थकार

पत्र सं० १-७७

श्लोक सं० अक्षर सं० (पंक्तौ) २९ पंक्ति सं० (पृष्ठे) ९

आकार: ८" × ६·२" लिपि: दे.ना. आधार: कागज.

वि० विवरणम्

002159 ७९१०२०

द्वि २५.

पी० एस० यू० पी०—७७ एस० सी० ई०—१९५१—५० ०००

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पु० सं० ८२७१ ग्रि. २.५

॥ अथनैक्कउत्तरखट् प्रारंभः ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० श्रीगणेशायनमः॥हरिःॐ॥ ॥अथातोदैवतंतद्यानिनामानिप्राधान्यस्तुतीनांदे
१ वतानांतद्दैवतमित्याचक्षतेसैषादेवतोपपरीक्षायत्कामऋषिर्यस्यांदेवतायामा
र्थपत्यमिच्छंस्तुतिंप्रयुंक्तेतद्दैवतःसमंत्रोभवतितास्त्रिविधाऋचःपरोक्षकृताः
प्रत्यक्षकृताःआध्यात्मिक्यश्चतत्रपरोक्षकृताःसर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्युज्यंते
प्रथमपुरुषैश्चाख्यातस्य॥ १ ॥इंद्रोदिवःइंद्रईशेपृथिव्याःइंद्रमिद्गाथिनो
बृहदिंद्रेणेतेतृत्सवोवेविषाणाःइंद्रायसामगायतनेंद्रादृतेपवतेधामकिंचने
इंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमिंद्रेकामाअयंसतेत्यथप्रत्यक्षकृतामध्यमपुरुषयो
गास्त्वमितिचैतेनसर्वनाम्नात्वमिंद्रबलादधिविनःइंद्रमृधोजहीत्यथापिप्र
त्यक्षकृताःस्तोतारोभवंतिपरोक्षकृतानिस्तोतव्यानिमाचिदन्यद्विशंसतस १

ण्वाःअभिप्रगायतोपप्रेतकुशिकाश्चेतयध्वमित्यथाध्यात्मिक्यउत्तमपुरुषयोगाः
अहमितिचैतेनसर्वनाम्नायथैतदिंद्रोवैकुंठोलबसूक्तंवागांभृणीयमिति॥ २ ॥
परोक्षकृताःप्रत्यक्षकृताश्चमंत्राभूयिष्ठाःअल्पशःआध्यात्मिकाःअथापिस्तुतिरे
वभवतिनाशीर्वादःइंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितियथैतस्मिन्सूक्तेथाप्याशीरेव
नस्तुतिःसुचक्षाअहमक्षीभ्यांभूयासंसुवर्चामुखेनसुश्रुत्कर्णाभ्यांभूयासमितितदे
तद्बहुलमाध्वर्यवेयाज्ञेषुचमंत्रेषुअथापिशपथाभिशापौ॥अद्यामुरीययदियातुधा
नोअस्मि॥अधासवीरैर्दशभिर्वियूयाःइत्यथापिकस्यचिद्भावस्याचिख्यासा॥न
मृत्युरासीदमृतंनतर्हि॥तमआसीत्तमसागूढमग्रे॥अथापिपरिदेवनाकस्माच्चि
द्भावात्॥सुदेवोअद्यप्रपतेदनावृत्॥नविजानामियदिवेदमस्मीत्यथापिनिंदाप्रशं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै॰उ॰ सेः॥ केवलाश्चो भवंति केवलादी॥ भोजस्येदं पुष्करिणी ववेश्मं स्वमृक्षसूक्तैः घृतनिंदा
२ च ऋषिप्रशंसा चैवमुच्चावचैरभिप्रायैर्ऋषीणां मंत्रदृष्टयो भवंति॥ ३ ॥ तद्येनादि
ब ष्टदेवता मंत्रास्तेषु देवतोपपरीक्षा यद्देवतः स यज्ञो वा यज्ञांगं वा तद्देवता भवंत्यथान्यत्र
यज्ञात्प्राजापत्या इति याज्ञिकाः नाराशंसाः इति नैरुक्ताः अपि वा सा कामदेवता स्यात्प्रा
योदेवता वास्ति ह्याचारो बहुलं लोके देवदेवत्यमतिथिदेवत्यं पितृदेवत्यं याज्ञदेवतो मं
त्रः ईत्यपि ह्यदेवता देवतावत्स्तूयंते यथाश्वप्रभृतीन्योषधिपर्यंतान्यथाप्यष्टौ द्वंद्वानि स
न मन्येतागंतूनिवार्थान्देवतानां प्रत्यक्षदृश्यमेतद्भवति माहाभाग्याद्देवतायाः एक आत्मा
बहुधा स्तूयते एकस्यात्मनोन्ये देवाः प्रत्यंगानि भवंत्यपि च सत्वानां प्रकृतिभूमभिर्ऋ
षयः स्तुवंतीत्याहुः प्रकृतिसार्वनाम्न्याच्चेतरेतरजन्मानो भवंतीतरेतरप्रकृतयः कर्म २

जन्मानः आत्मजन्मानः आत्मैवैषां रथो भवत्यात्माश्वा आत्मायुधमात्मेषव आत्मा सर्वं दे
वस्य देवस्य॥ ४ ॥ तिस्र एव देवताः इति नैरुक्ताः अग्निः पृथिवीस्थानो वायुर्वेंद्रो वांत
रिक्षस्थानः सूर्यो द्युस्थानस्तासां माहाभाग्यादेकैकस्या अपि बहूनि नामधेयानि भवं
त्यपि वा कर्मपृथक्त्वाद्यथा होताध्वर्युर्ब्रह्मोद्गातेत्यप्येकस्य सतोपि वा पृथगेव स्युः पृ
थग्घि स्तुतयो भवंति तथाभिधानानि यथो एतत्कर्मपृथक्त्वादिति बहवोपि विभज्य क
र्माणि कुर्युस्तत्र संस्थानैकत्वं संभोगैकत्वं चोपेक्षितव्यं यथा पृथिव्यां मनुष्याः पश
वो देवाः इति स्थानैकत्वं संभोगैकत्वं च दृश्यते यथा पृथिव्याः पर्जन्येन च वाय्वादित्या
भ्यां च संभोगोग्निना चेतरस्य लोकस्य तत्रैतन्नरराष्ट्रमिव॥ ५ ॥ अथाकारचिंत
नं देवतानां पुरुषविधाः स्युरित्येकं चेतनावद्धि स्तुतयो भवंति तथाभिधानान्यथा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै॰उ॰ पिपोरुषविधिकैरंगैःसंस्तूयं॥ऋष्वातःइंद्रस्थविरस्यबाहूयत्संगृभ्णामघवन्काशि नै
२ रित्ते॥अथापिपोरुषविधिकैर्द्रव्यसंयोगैः॥आद्वाभ्यांहरिभ्यामिंद्रयाहि॥कल्याणी
र्जायासुरणंगृहेते॥अथापिपोरुषविधिकैःकर्मभिः॥अद्धींद्रपिबचप्रस्थितस्याश्रुत्क
र्णश्रुधीहवं॥अपुरुषविधास्युरित्यपरमपितुयदृश्यते॥ ६ ॥अपुरुषविधंतद्यथा
ग्निर्वायुरादित्यःपृथिवीचंद्रमाःइतियथोएतच्चेतनावद्धिस्तुतयोभवंतीत्यचेतनान्य
प्येवंस्तूयंतेयथाक्षप्रभृतीन्योषधिपर्यंतानियथोएतत्पोरुषविधिकैरंगैःसंस्तूयं
तःइत्यचेतनेष्वप्येतद्भवत्यभिक्रंदंतिहरितेभिरासभिरितिग्रावस्तुतिर्यथोएतत्पो
रुषविधिकैर्द्रव्यसंयोगैरित्येतदपितादृशमेव सुखंरथंयुयुजेसिंधु
रश्विनमितिनदीस्तुतिर्यथोएतत्पोरुषविधिकैःकर्मभिरित्येतदपितादृशमेवहो २

तुश्चित्पूर्वेहविरद्यमाशतेतिग्रावस्तुतिरेवापिवोभयविधास्युरपिवापुरुषविधानामे
वसतांकर्मात्मानएतेस्युर्यथायज्ञोयजमानस्यैषचाख्यानसमयः॥ ७ ॥तिस्र
एवदेवताइत्युक्तंपुरस्तात्तासांभक्तिसाहचर्यंव्याख्यास्यामोथैतान्यग्निभक्तीन्ययं
लोकःप्रातःसवनंवसंतोगायत्रीत्रिवृत्स्तोमोरथंतरंसामयेचदेवगणाःसमाम्नाताःप्र
थमेस्थानेग्नायीपृथिवीळेतिस्त्रियोथास्यकर्मवहनंचहविषामावाहनंचदेवतानांय
च्चकिंचिद्दार्ष्टिविषयिकमग्निकर्मैवतदथास्यसंस्तविकादेवाःइंद्रःसोमोवरुणःपर्जन्यः
ऋतवःआग्नावैष्णवंचहविर्नत्वृक्संस्तविकीदशतयीषुविद्यतेथाप्याग्नापौष्णंहविर्नतुसं वि
स्तवस्तत्रैतांविभक्तिस्तुतिमृचमुदाहरंति॥ ८ ॥पूषात्वेतश्च्यावयतुप्रविद्वाननष्ट
पशुर्भुवनस्यगोपाः॥सत्वैतेभ्यःपरिददत्पितृभ्योग्निर्देवेभ्यःसुविदत्रियेभ्यः॥पूषात्वे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै० उ० तः प्रच्यावयतु विद्वान्नष्टपशुर्भुवनस्य गोपा इत्येष हि सर्वेषां भूतानां गोपायितारि सैः
४ सर्वैतेभ्यः परिददत्पितृभ्य इति सांशयिकस्तृतीयः पादः पूषा पुरस्तात्तस्यान्वादेश इत्ये
कमग्निरुपरिष्टात्तस्य प्रकीर्तनेस्यपरं ॥ अग्निर्देवेभ्यः सुविदत्रियेभ्य ॥ सुविदत्रं धनं भ
वति विंदतेर्वैकोपसर्गाद्ददातेर्वा स्याद्व्युपसर्गात् ॥ ९ ॥ अथैतानींद्रभक्तीन्यंतरिक्षलो
को माध्यंदिनं सवनं ग्रीष्मस्त्रिष्टुप्पंचदशस्तोमो बृहत्साम ये च देवगणाः समाम्नाता म तां
ध्यमे स्थाने याश्च स्त्रियोथास्य कर्म रसानुप्रदानं वृत्रवधो या च का च बलकृतिरिंद्रक
र्मैव तत्तथास्य संस्तविका देवा अग्निः सोमो वरुणः पूषा बृहस्पतिर्ब्रह्मणस्पतिः प
र्वतः कुत्सो विष्णुर्वायुस्तथापि मित्रो वरुणेन संस्तूयते पूष्णा रुद्रेण च सोमोग्निना च ४
पूषा वातेन च पर्जन्यः ॥ १० ॥ अथैतान्यादित्यभक्तीन्यसौ लोकस्तृतीयसवनं व

र्षा जगती सप्तदशस्तोमो वैरूपं साम ये च देवगणाः समाम्नाता उत्तमे स्थाने याश्च स्त्रि
योथास्य कर्म रसादानं रश्मिभिश्च रसाधारणं यच्च किंचित्प्रवह्लितमादित्यकर्मैव तच्चं
द्रमसा वायुना संवत्सरेणेति संस्तवः एतेष्वेव स्थानव्यूहेष्वृतुच्छंदस्तोमपृष्ठस्य भक्तिशे
षमनुकल्पयीत शरदनुष्टुबेकविंशस्तोमो वैराजं सामेति पृथिव्यायतनानि हेमंतः पं
क्तिस्त्रिणवः स्तोमः शाक्वरं सामेत्यंतरिक्षायतनानि शिशिरोतिच्छंदास्त्रयस्त्रिंशस्तो
मो रैवतं सामेति द्युभक्तीनि ॥ ११ ॥ मंत्रा मननाच्छंदांसि छादनात्स्तोमः स्तवनाद्यजु
र्यजतेः साम संमितमृचास्यतेर्वर्चा सममेन इति नैदाना गायत्री गायतेः स्तुतिकर्मणस्त्रि
गमना वा विपरीता गायतो मुखादुदपतदिति च ब्राह्मणमुष्णिगुत्स्नाता भवति स्निह्य
तेर्वा स्यात्कांतिकर्मण उष्णिषिणी वेत्यौपमिकमुष्णीषं स्नायतेः ककुप्ककुभिनी

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ०
५

भवतिककुप्चकुब्जश्चकुजतेर्वाउब्जतेर्वानुष्टुबनुष्टोभनाद्गायत्रीमेवत्रिपदांसतींच
तुर्थेनपादेनानुष्टोभतीतिचब्राह्मणंबृहतीपरिबर्हणात्पंक्तिःपंचपदात्रिष्टुप्स्तोभ
त्युत्तरपदाकातुत्रितास्यात्तीर्णतमंछंदस्त्रिवृद्वज्रस्तस्यस्तोभतीतिवायत्त्रिरस्तोभत्त
त्रिष्टुभस्त्रिष्टुप्त्वमितिविज्ञायते॥ १२ ॥जगतीगततमंछंदोजलचरगतिर्वाजल्गल्य
मानोसृजदितिचब्राह्मणंविराड्विराजनाद्वाविराधनाद्वाविप्रापणाद्वाविराजनात्संपूर्ण
क्षराविराधनादूनाक्षराविप्रापणादधिकाक्षरापिपीलिकमध्येत्यौपमिकंपिपीलिका
पेलतेर्गतिकर्मणः॥इतीमादेवताअनुक्रांताःसूक्तभाजोहविर्भाजःऋग्भाजश्चभूयिष्ठाः
काश्चिन्निपातभाजोथोताभिधानैःसंयुज्यहविश्चोदयतीद्रायवृत्रघ्नइंद्रायवृत्रतुर
इंद्रायांहोमुचइतितान्यप्येकेसमामनंतिभूयांसितुसमाम्नानाद्यत्तुसंविज्ञानभूतंस्या ५

त्प्राधान्यस्तुतितत्समामनेथोतकर्मभिऋषिर्देवतास्तौतिवृत्रहापुरंदरइतितान्य
प्येकेसमामनंतिभूयांसितुसमाम्नानाद्यत्तुजनमात्रंतुतत्तस्याभिधानस्यभवतियथा
ब्राह्मणायबुभुक्षितायौदनंदेहिस्नातायानुलेपनंपिपासतेपानीयमिति॥ १३ ॥अथा
तोनुक्रमिष्यामोग्निःपृथिवीस्थानस्तंप्रथमंव्याख्यास्यामोग्निःकस्मादग्रणीर्भवत्यग्रंय स्या
ज्ञेषुप्रणीयतेंगंनयतिसंनममानोक्नोपनोभवतीतिस्थौलाष्ठीविर्नक्नोपयतिनस्नेहयति
त्रिभ्यआख्यातेभ्योजायतइतिशाकपूणिरिताद्क्तादग्धाद्वानीतात्सखल्वेतेरकारमा
दत्तेगकारमनक्तेर्वादहतेर्वानीःपरस्तस्यैषाभवति॥ १४ ॥अग्निमीळेपुरोहितंपुरस्य
देवमृत्विजं॥होतारंरत्नधातमं॥अग्निमीळेग्निंयाचामीळिरध्येषणाकर्मावापुरोहितो पू..कर्मा
व्याख्यातोयज्ञश्चदेवोदानाद्वादीपनाद्वाद्योतनाद्वाद्युस्थानोभवतीतिवायोदेवःसादेवता

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै॰उ॰ ८ होतारं ह्वातारं जुहोतेर्होतेत्यौर्णवाभो रत्नधातमं रमणीयानां धनानां दातृतमं तस्यैषापरा भवति॥ १५ ॥अग्निः पूर्वेभिर्ऋषिभिरीड्यो नूतनैरुत॥ स देवाँ एह वक्षति॥ अग्निर्यः पूर्वैर्ऋषिभिरीडितव्यो वन्दितव्योऽस्माभिश्च नवतरैः स देवानिहावहत्विति स न मन्यते अयमेवाग्निरित्यप्युत्तरे ज्योतिषी अग्नी उच्येते ततोनु मध्यमः॥ १६ ॥अभि प्रवन्त समनेव योषाः कल्याण्यः स्मयमानासो अग्निम्॥ घृतस्य धाराः समिधो नसन्त ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः॥ अभिनमन्त समनस इव योषाः समनं समननाद्वा संमाननाद्वा कल्याण्यः स्मयमानासोऽग्निमित्यौपमिकं घृतस्य धारा उदकस्य धाराः समिधो नसन्त नसतिराप्नोतिकर्मा वा नमतिकर्मा वा॥ ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः॥ हर्यतिः प्रेप्साकर्मा विहर्यतीति समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदित्यादित्यमुक्तं मन्यन्ते समुद्राद्ध्येष ८

अद्भ्य उदेतीति च ब्राह्मणमथापि ब्राह्मणं भवत्यग्निः सर्वा देवता इति तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय॥ १७ ॥इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान्॥ एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्त्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः॥ इममेवाग्निं महान्तमात्मानमेकमात्मानं बहुधा मेधाविनो वदन्तीन्द्रं मित्रं वरुणमग्निं दिव्यं च गरुत्मन्तं दिव्यो दिविजो गरुत्मान्गरणवान्गुर्वात्मा महात्मेति वा यस्तु सूक्तं भजते यस्मै हविर्निरुप्यते यमेव सोऽग्निर्निपातमेवैते उत्तरे ज्योतिषी एतेन नामधेयेन भजेते॥ १८ ॥जातवेदाः कस्माज्जातानि वेद जातानि वैनं विदुर्जाते जाते विद्यत इति वा जातवित्तो वा जातधनो जातविद्यो वा जातप्रज्ञानो यत्तज्जातः पशूनविन्दतेति तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वमिति ह ते २ ब्राह्मणं तस्मात्सर्वानृतून्पशवोऽग्निमभिसर्पन्तीति च तस्यैषा भवति॥ १९ ॥प्रनूनं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नै०उ० जातवेदसमश्वंहिनो तवाजिनं ॥ इदं नो बर्हिरासदे ॥ प्रहिणुत जातवेदसं कर्मभिः समश्नु
७ वानं मपि वोपमार्थे स्यादश्वमिव जातवेदसमितीदं नो बर्हिरासीदत्विति तदेतदेकमेव जा
तवेदसं गायत्रं तृचं दशतयीषु विद्यते यत्तु किंचिदाग्नेयं तज्जातवेदसानां स्थाने युज्यते स न ८
मन्येत यमेवाग्निमित्यप्येते उत्तरे ज्योतिषी जातवेदसी उच्येते ततो नु मध्यमः ॥ अभिप्रवं
त समनेव योषाः इति तत्पुरस्ताद्व्याख्यातमथासावादित्यः उदुत्यं जातवेदसमिति तदु
परिष्टाद्व्याख्यास्यामो यस्तु सूक्तं भजते यस्मै हविर्निरुप्यते यमेव सोऽग्निर्जातवेदा निपा
तमेवैते उत्तरे ज्योतिषी एतेन नामधेयेन भजेते ॥ २० ॥ वैश्वानरः कस्माद्विश्वान्नरा
न्नयति विश्व एनं नरा नयंतीति वापि वा विश्वानर एव स्यात्प्रत्यृतः सर्वाणि भूतानि तस्य
वैश्वानरस्तस्यैषा भवति ॥ २१ ॥ वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम राजा हि कं भुवनानामभिश्रीः ॥ ७

इतो जातो विश्वमिदं विचष्टे वैश्वानरो यतते सूर्येण ॥ इतो जातः सर्वमिदमभिविपश्य
ति वैश्वानरः संयतते सूर्येण राजा यः सर्वेषां भूतानामभिश्रयणीयस्तस्य वयं वैश्वा
नरस्य कल्याण्यां मतौ स्यामेति तत्को वैश्वानरो मध्यमः इत्याचार्या वर्षकर्मणा ह्येनं
स्तौति ॥ २२ ॥ प्र नू महित्वं वृषभस्य वोचं यं पूरवो वृत्रहणं सचंते ॥ वैश्वानरो दस्युम
ग्निर्जघन्वाँ अधूनोत्काष्ठा अव शंबरं भेत् ॥ प्रब्रवीमि तन्महत्वं माहाभाग्यं वृषभ
स्य वर्षितुरपां यं पूरवः पूरयितव्या मनुष्या वृत्रहणं मेघहनं सचंते सेवंते वर्षकामा
दस्युर्दस्यतेः क्षयार्थादुपदस्यंत्यस्मिन्रसाः उपदासयति कर्माणि तमग्निर्वैश्वा
नरो घ्नन्नवाधूनोदपः काष्ठाः अभिनच्छंबरं मेघमथासावादित्यः इति पूर्वे याज्ञिका
एषां लोकानां रोहेण सवनानां रोह आम्नातो रोहात्प्रत्यवरोहश्चिकीर्षितस्तामनु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० कृतिर्होताग्निमारुते शस्त्रे वैश्वानरीयेण सूक्तेन प्रतिपद्यते सोपि नस्तोत्रियमाद्रियेतो
८ ग्नेयो हि भवति तत आगच्छति मध्यस्थाना देवता रुद्रं च मरुतश्च ततोग्निमिह स्थानम
त्रैव स्तोत्रियं शंसेत्तथापि वैश्वानरीयो द्वादशकपालो भवत्येतस्य हि द्वादशविधं कर्मथा
पि ब्राह्मणं भवत्यसौ वा आदित्योग्निर्वैश्वानर इत्यथापि निवित्सौर्यवैश्वानरी वैभे
त्यायो द्यां भात्या पृथिवीमिर्त्येष हि द्यावापृथिव्यौ भामर्यत्यथापि च्छांदोमिकं सूक्तं सौ वी
र्यवैश्वानरं भवति दिविपृष्टो अरोचतेत्येष हि दिविपृष्टो अरोचतेत्यथापि हविष्पांती
यं सूक्तं सौर्यवैश्वानरं भवत्ययमेवाग्निर्वैश्वानर इति शाकपूणिर्विश्वानरावित्यध्ये
ते उत्तरे ज्योतिषी वैश्वानरो यं यत्ताभ्यां जायते कथन्त्वयमेताभ्यां जायत इति यत्र वैद्युतः ८
शरणमभिहंति यावदनुपात्तो भवति मध्यमधर्मैव तावद्भवत्युदकेंधनः शरीरोपशम

न उपादीयमान एवायं संपद्यते उदकोपशमनः शरीरदीप्तिरथादित्यादुदीचि प्र
थमसमावृत्ते आदित्ये कंसं वा मणिं वा परिमृज्य प्रतिस्वरे यत्र शुष्कगोमयमसंस्प
र्शयन्धारयति तत्प्रदीप्यते सोयमेव संपद्यते तथाप्याह वैश्वानरीय तते सूर्येणेति न च पु
नरात्मनात्मानं संयतते न्येनैवान्यः संयतते इतः प्रममाद धीत्यमुतो मुष्य रश्मयः प्रादुर्भ
वंतीतोस्यार्चिषस्तयोर्भासोः संसंगं दृष्ट्वैवमवक्ष्यदथ यान्येतान्यौत्तमिकानि सूक्तानि [illegible]वा
भागानि वा सावित्राणि वा सौम्यानि वा पौष्णानि वा वैश्वदेव्यानि वा तेषु वैश्वानरीयाः प्रवादाः [illegible] नि
प्रवादा अभविष्यन्नादित्यकर्मणा चैनमस्तोष्यन्निति दषीत्यस्तमेषीति विपर्येषा
त्याग्नेयेष्वेव हि सूक्तेषु वैश्वानरीयाः प्रवादा भवंत्यग्निकर्मणा चैनं स्तौतीति वहसीति प
चसीति दहसीति यथो एतद्वर्णकर्मणा ह्येनं स्तौतीत्यस्मिन्नप्येतदुपपद्यते॥ समानेन

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० ९ उदकमुच्चैस्त्यवृचाहभिः॥ भूमिं पर्जन्याजिन्वंति दिवं जिन्वंत्यग्नयः॥ इतिसानिगदव्या

ख्याता॥ २३ कृष्णं नियानं हरयः सुपर्णा अपो वसाना दिवमुत्पतंति॥ त आ

ववृत्रन्त्सदनादृतस्यादिद्घृतेन पृथिवी व्युद्यते॥ कृष्णं निरयणं रात्रिरादित्यस्य हरयः

सुपर्णा हरणा आदित्यरश्मयस्ते यदामुतोर्वाचः पर्यावर्त्तते सह स्थानादुदकस्यादित्या

द्‌थ घृतेनोदकेन पृथिवी व्युद्यते घृतमित्युदकनाम जिघर्तेः सिंचतिकर्मणोथापि

ब्राह्मणं भवत्यग्निर्वा इतो वृष्टिं समीरयति धामच्छदिव खलु वै भूत्वा वर्षति मरुतः

सृष्टां वृष्टिं नयंति यदा खलु वा असावादित्योन्यङ्रश्मिभिः पर्यावर्ततेथ वर्षतीति

यथो एतज्ज्योतिर्वैश्वानरो हविःकी विंत इत्याम्नाय वचनादेतद्भवति यथो एतद्वैश्वान

रीयो द्वादशकपालो भवतीत्यनिर्वचनं कपालानि भवंत्यस्ति हि सौर्य एककपालः ९

पंचकपालश्च यथो एतद्ब्राह्मणं भवतीति बहुभक्तिवादीनि हि ब्राह्मणानि भवंति पृथि

वी वैश्वानरः संवत्सरो वैश्वानरो ब्राह्मणो वैश्वानर इति यथो एतन्निविक्सौर्य वैश्वानरी

भवतीत्यस्यैव साभवति यो विड्भ्यो मानुषीभ्यो दीदेदित्येष हि विड्भ्यो मानुषीभ्यो दीप्यते

यथो एतत्स्थांदो भिकं सूक्तं सौर्य वैश्वानरं भवतीत्यस्यैव तद्भवति जमदग्निभिराहुत

इति जमदग्नयः प्रजमिता ग्नयो वा प्रज्वलिताग्नयो वा तैरभिहुतो भवति यथो एतद्ध

विष्पांतीयं सूक्तं सौर्य वैश्वानरं भवतीत्यस्यैव तद्भवति॥ २४ ॥ हविष्पांतमजरं

स्वर्विदि दिविस्पृश्याहुतं जुष्टमग्नौ॥ तस्य भर्मणे भुवनाय देवा धर्मणे कं स्वधया प

प्रथंत॥ हविर्यत्पानीयमजरं सूर्यविदि दिविस्पृश्यभिहुतं जुष्टमग्नौ तस्य भरणाय

च भावनाय च धारणाय चैतेभ्यः सर्वेभ्यः कर्मभ्यो देवा इममग्निमन्नेनापप्रथंत

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै० ७० थाप्याह॥ २५ ॥अपामुपस्थे महिषा अगृभ्णत विशो राजानमुपतस्थुर्ऋग्मियं॥
१० आ दूतो अग्निमभरद्विवस्वतो वैश्वानरं मातरिश्वा परावतः॥ अपामुपस्थ उपस्थाने
महत्यन्तरिक्षलोक आसीना महान्त इति वा गृह्णन्त माध्यमिका देवगणा विशश्च
राजानमुपतस्थुर्ऋग्मियमृग्मन्तमिति वार्चनीयमिति वा पूजनीयमिति वा ह
दूतो रद्यं देवानां विवस्वत आदित्याद्विवस्वान्विवासनवान्प्रेरितवतः परागताद्वापि वा
स्याग्नेर्वैश्वानरस्य मातरिश्वानमाहर्तारमाह मातरिश्वा वायुर्मातर्यन्तरिक्षे श्वसि
ति मातर्याश्वनितीति वाथैनमेताभ्यां सर्वाणि स्थानान्यभ्यापादं स्तौति॥ २६॥
मूर्धा भुवो भवति नक्तमग्निस्ततः सूर्यो जायते प्रातरुद्यन्। मायामू तु यज्ञियाना
मेतामपो यत्तूर्णिश्चरति प्रजानन्॥ मूर्धा मूर्तमस्मिन्धीयते मूर्धा यः सर्वेषां भू १०
न

तानां भवति नक्तमग्निस्ततः सूर्यो जायते प्रातरुद्यन्स एव प्रज्ञां त्वेतां मन्यन्ते यज्ञियानां
देवानां ~~भवति नक्तमग्निस्ततः सूर्यो~~ यज्ञसंपादिनीमपो यत्कर्म चरति प्रजानन्सर्वाणि
सं स्थानान्यनुचरति त्वरमाणस्तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय॥ २७ ॥स्तोमेन हि दिवि दे
वासो अग्निमजीजनञ्छक्तिभी रोदसिप्रां॥ तमू अकृण्वन्त्रेधा भुवे कं स ओषधीः पचति
विश्वरूपाः॥ स्तोमेन यं हि दिवि देवासो अग्निमजनयञ्छक्तिभिः कर्मभिर्द्यावापृथिव्योरापू न
रणं तमकुर्वंस्त्रेधाभावाय पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवीति शाकपूणिर्यदस्य दिवि तृतीयं तदसावादि
त्य इति हि ब्राह्मणं तदग्नीकृत्य स्तौत्यथैनमेतयादित्यीकृत्य स्तौति॥ २८ ॥यदेदेनमदधु
र्यज्ञियासो दिवि देवाः सूर्यमादितेयं॥ यदा चरिष्णू मिथुनावभूतामादित्प्रापश्यन्भुवनानि
विश्वा॥ यदैनमदधुर्यज्ञियाः सर्वे दिवि देवाः सूर्यमादितेयमदितेः पुत्रं यदा चरिष्णू मिथुनौ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० प्रादुरभूतांसर्वदासहचारिणावुषाश्चादित्यश्चमिथुनौकस्मान्मिनोतिश्रयतिकर्माथुः
११ इतिनामकरणःथकारोवानयतिःपरोवनिर्वासमाश्रितावन्योन्यंनयतोवनुतोवा
मनुष्यमिथुनावप्येतस्मादेवमेथंतावन्योन्यंवनुतइतिवायेनमेतयाग्नीकृत्यस्तो
ति॥ २९ ॥यत्रावदेते॥अवरःपरश्चयज्ञन्योःकतरोनौविवेद॥आशेकुर्विसंधुमादंस
खायोनक्षंतयज्ञंकइदंविवोचत्॥यत्रविवदेतेदैव्यौहोतारावयंचाग्निरसौचमध्यमः
कतरोनौयज्ञेभूयोवेदेत्याशक्नुवंतितत्सहमदनंसमानाख्यानाःऋत्विजस्तेषांयज्ञं
समश्नुवानानांकोनइदंविवक्ष्यतीतितस्योत्तराभूयसेनिर्वचनाय॥ ३० ॥यावन्मात्रमु
षसोनप्रतीकंसुपर्ण्योवसंतेमातरिश्वः॥तावद्दधात्युपयज्ञमायन्ब्राह्मणोहोतुरव
रोनिषीदन्॥यावन्मात्रमुषसःप्रत्यक्तंभवतिप्रतिदर्शनमितिवास्त्युपमानस्यसंप्रत्य ११

र्थेप्रयोगः॥इहेवनिधेहीतियथासुपर्ण्यःसुपतनाःएतारात्र्योवसतेमातरिश्वंज्योतिर्व
र्णस्यतावदुपदधातियज्ञमागच्छन्ब्राह्मणोहोतास्याग्नेर्होतुरवरोनिषीदन्होतृजप
स्त्वनग्निर्वैश्वानरीयोभवतिदेवसवितरेतंत्वावृणतेग्निंहोत्रायसहपित्रावैश्वानरेणेतीम
मेवाग्निंसवितारमाहसर्वस्यप्रसवितारंमध्यमंवोत्तमंवापितरंयस्तुसूक्तंभजतेयस्मै
हविर्निरुप्यतेयमेवसोग्निर्वैश्वानरोनिपातमेवैतेउत्तरेज्योतिषीएतेननामधेयेनभजे
तेभजेते॥ ३१ ॥ ॥अथातोदेवतमिंद्रोदित्तःपरोक्षकृतास्तद्यतिस्तोथाकारचिंतनमपु
कृषविधंतेत्रिस्रःएवदेवताःइत्युक्तंपूषात्वाथेतानींद्रभक्तीन्यथैतान्यादित्यभक्तीनिमंत्राम
ननाज्जगतीगतंतमथातोनुक्रमिष्यामोग्निमीळेग्निःपूर्वेभिरभिप्रवंतेद्वंमित्रंजातवे
दःकस्माज्जातवेदसंवैश्वानरःकस्माद्वैश्वानरस्यप्रनूमहित्वंवृष्णानियानंहविष्मां

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० तमपामुपस्थे मूर्धा भुवस्तोमेनहियदेदेनं यत्रावदंते यावन्मात्रमेकत्रिंशते॥ म
१२ इति नैरुक्ते सप्तमोध्यायः॥ ॥ॐ द्रविणोदाः कस्माद्धनं द्रविणमुच्यते यदेनदभिद्
वंति बलं वा द्रविणं यदेनेनाभिद्रवंति तस्य दाता द्रविणोदास्तस्यैषा भवति॥ १ ॥ द्रविणो दा
दा द्रविणसो ग्रावहस्तासो अध्वरे। यज्ञेषु देवमीळते॥ द्रविणोदा यत्त्वं द्रविणस इति द्
विणसादिनः इति वा द्रविणसानिनः इति वा द्रविणसस्तस्मात् पिबतु इति वा॥ यज्ञेषु देवमी
ळते॥ याचंति स्तुवंति वर्धयंति पूजयंतीति वा तत्को द्रविणोदाः इंद्र इति क्रौष्टुकिः स ब
लधनयोर्दातृतमस्तस्य च सर्वा बलकृतिरोजसो जातमुत मन्य एनमिति चाहाथाप्य
ग्निं द्राविणोदसमाहैष पुनरेतस्माज्जायते॥ यो अश्मनोरंतरग्निं जजानेत्यपि निगमो भ
वंत्यथाप्यृतुयाजेषु द्राविणोदसाः प्रवादा भवंति तेषां पुनः पात्रस्येंद्रपानमिति भवंत्य १२

थाप्येनं सोमपानेन स्तौत्यथाप्याह द्रविणोदाः पिबतु द्राविणोदसः इत्ययमेवाग्निर्द्रविणो
दाः इति शाकपूणिराग्नेयेष्वेव हि सूक्तेषु द्राविणोदसाः प्रवादा भवंति॥ देवा अग्निं धार
यन्द्रविणोदामित्यपि निगमो भवति यथो एतत्स बलधनयोर्दातृतम इति सर्वासु दे
वतास्वैश्वर्यं विद्यते यथो एतदोजसो जातमुत मन्य एनमिति चाहायमप्यग्निरोज
सा बलेन मथ्यमानो जायते तस्मादेनमाह सहसस्पुत्रं सहसः सूनुं सहसो यहुं यथो एत
दग्निं द्राविणोदसमाहेत्यृत्विजोत्र द्रविणोदस उच्यंते हविषो दातारस्ते चैनं जनयंति॥ ऋ
षीणां पुत्रो अधिराज एष इत्यपि निगमो भवति यथो एतत्तेषां पुनः पात्रस्येंद्रपानमि
ति भवतीति भक्तिमात्रं तद्भवति यथा वायव्यानीति सर्वेषां सोमपात्राणां यथो एतत्सो
मपानेनैनं स्तौतीत्यस्मिन्नप्येतदुपपद्यते॥ सोमं पिब मंदसानो गणश्रिभिरित्यपि नि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० गमोभवतियथोःएतद्द्रविणोदाःपिबतुद्राविणोदसःइत्यस्यैवतद्भवति॥ २ ॥मेद्यंतुते
३२ वह्नयोयेभिरीयसेरिषण्यन्वीळयस्वावनस्पते॥आयूयाधृष्णोअभिगूर्यात्वंनेष्ट्रात्सो
मंद्रविणोदःपिबऋतुभिः॥मेद्यंतुतेवह्नयोवोढारोयेभिर्यास्यरिष्यन्दृढीभवआयूयधृष्णो
अभिगूर्यत्वंनेष्ट्रीयाद्धिष्ण्याद्धिष्ण्योधिषण्योधिषणाभवोधिषणावाग्धिषेर्दधात्यर्थेधी
सादिनीवाधीसानिनीतिवावनस्पतइत्येनमाहैषहिवनानांपातावापालयितावावनंवनोतेः
पिबऋतुभिःकालैः॥ ३ ॥अथातआप्रियःआप्रियःकस्मादाप्नोतेःप्रीणातेर्वाआप्रीभिराप्रीणा
तीतिचब्राह्मणंतासामिध्मःप्रथमागामीभवतीध्मःसमिंधनात्तस्यैषाभवति॥ ४ ॥समि
द्धोअद्यमनुषोदुरोणेदेवोदेवान्यजसिजातवेदः॥आचवहमित्रमहश्चिकित्वान्त्वंदूतःक
विरसिप्रचेताः॥समिद्धोद्यमनुष्यस्यमनुष्यस्यगृहेदेवोदेवान्यजसिजातवेदःआचवहमि ३२

त्रमहश्चिकित्वांश्चेतनावान्त्वंदूतःकविरसिप्रचेताःप्रवृद्धचेतायज्ञेध्मइतिकात्थक्यो
ग्निरितिशाकपूणिस्तनूनपादाज्यंभवतिनपादित्यनंतरायाःप्रजायानामधेयंनि
र्णततमाभवतिगौरत्रतनूरुच्यतेततास्यांभोगास्तस्याःपयोजायतेपयसआ
ज्यंजायतेग्निरितिशाकपूणिरापोत्रतन्वउच्यंतेततान्तरिक्षेताभ्यओषधिवन
स्पतयोजायंतेःओषधिवनस्पतिभ्यःएषजायतेतस्यैषाभवति। ५ ॥तनूनपा
त्पथऋतस्ययानान्मध्वासमंजन्त्स्वदयासुजिह्व॥मन्मानिधीभिरुतयज्ञमृंधन्
देवत्राचकृणुह्यध्वरंनः॥तनूनपात्पथऋतस्ययानान्यज्ञस्ययानान्मधुनासमंज
न्त्स्वदयकल्याणजिह्वमननानिचनोधीभिर्यज्ञंचसमर्धयदेवान्नोयज्ञंगमयन
राशंसोयज्ञइतिकात्थक्योनराःअस्मिन्नासीनाःशंसंत्यग्निरितिशाकपूणिर्नरैःप्र

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

शंसो भवति तस्यैषा भवति ॥ ६ ॥ नराशंसस्य महिमानमेषामुप स्तोषाम यजतस्य
नै॰ उ॰ यज्ञैः ॥ ये सुक्रतवः शुचयो धियंधाः स्वदंति देवा उभयानि हव्या ॥ नराशंसस्य महि
१४ मानमेषामुपस्तुमो यज्ञियस्य यज्ञैर्ये सुकर्माणः शुचयो धियं धारयितारः स्वदयंतु
देवा उभयानि हवींषि सोमं चेतराणि चेति वा तांत्राणि चावापिकानि चेति वा ईळिः स्तु
तिकर्मणो इंधतेर्वा तस्यैषा भवति ॥ ७ ॥ आजुह्वान ईड्यो वंद्यश्चा याह्यग्ने वसुभिः
सजोषाः ॥ त्वं देवानामसि यह्व होता स एनान्यक्षीषितो यजीयान् ॥ आहूयमान ई
डितव्यो वंदितव्यश्चा याह्यग्ने वसुभिः सहजोषणस्त्वं देवानामसि यह्व होता यह्व इ
ति महतो नामधेयं यातश्च हूतश्च भवति ॥ स एनान्यक्षीषितो यजीयान् ॥ इषितः
प्रेषित इति वाधीष्ट इति वा यजीयान्यष्टृतरो बर्हिः परिबर्हणात्तस्यैषा भवति ॥ ८ ॥ ३४

प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथिव्या वस्तोरस्या वृज्यते अग्रे अह्नां ॥ व्यु प्रथते विततं वरीयो देवेभ्यो
अदितये स्योनं ॥ प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथिव्या वसनायाः प्रवृज्यतेऽग्रे अह्नां बर्हिः पूर्वा
ह्णे तद्वि प्रथते विततरं वितीर्णतरमिति वा विस्तीर्णतरमिति वा वरीयो वरतरमुरुतरं वा दे
वेभ्यश्चादितये च स्योनं स्योनमिति सुखनाम स्यतेरवस्यंत्येतत्सेवितव्यं भवतीति वा द्वारो
जवतेर्वा द्रवतेर्वा वारयतेर्वा तासामेषा भवति ॥ ९ ॥ व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयंतां पति
भ्यो न जनयः शुंभमानाः ॥ देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वा देवेभ्यो भवत सुप्रायणाः ॥ व्यंचन
वत्य उरुत्वेन विश्रयंतां पतिभ्य इव जाया ऊरू मैथुने धर्मे शुंभमाना वरतममंगमूरू
देव्यो द्वारो बृहत्यो महत्यो विश्वमिन्वा विश्वमाभिरेति यज्ञे गृहद्वारः इति कात्थक्योऽग्निरिति
शाकपूणिः उषासानक्तोषाश्च नक्ता चोषा व्याख्याता नक्तेति रात्रिनाम अनक्ति भूतान्यवश्या

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० सेनौविद्युतस्तौव्यक्तवर्णौतयोरेषाभवति॥ १० ॥आसुष्वयंतीयजतेउपाकेउषासान
१५ क्तासदतांनियोनौ॥दिव्येयोषणेबृहतीसुरुक्मेअधिश्रियंशुक्रपिशंदधाने॥सुष्वाप
कासदतांनियोनौ॥दिव्येयोषणेबृहतीसुरुक्मेअधिश्रियंशुक्रपिशंदधाने॥सुष्वापयंत्याविनिवासीदताभितिवान्यासीरताभितिवायज्ञियेउपक्रांतेदि
माणइतिवासुष्वापयंत्याविनिवासीदताभितिवान्यासीदताभितिवायज्ञियेउपक्रांतेदि
व्येयोषणेबृहत्योमहत्यौसुरुक्मेसुरोचनेअधिदधानेशुक्रपेशसंश्रियंशुक्रंशोचतेर्ज्वल
तिकर्मणःपेशइतिरूपनामपिंशतेर्विपिंशितंभवतिदैव्याहोताराहैव्यौहोतारावयंचाग्नि
रसौचमध्यमस्तयोरेषाभवति॥ ११ ॥दैव्याहोताराप्रथमासुवाचामिमानायज्ञंमनुषो
यजध्ये॥प्रचोदयंताविदथेषुकारूप्राचीनंज्योतिःप्रदिशादिशंतौ॥दैव्यौहोतारौप्रथमौ
सुवाचौनिर्मिमानौयज्ञंमनुष्यस्यमनुष्यस्ययजनायप्रचोदयमानौयज्ञेषुकर्तारौपूर्वस्यां
दिशियष्टव्यमितिप्रदिशंतौतिस्रोदेवीस्तिस्रोदेव्यस्तासामेषाभवति॥ १२ ॥आनोयज्ञं १५

यज्ञंभारतीतूयमेत्विळामनुष्वदिहचेतयंती॥तिस्रोदेवीर्बर्हिरेदंस्योनंसरस्वतीस्वपसःसदंतु॥ऐ
तुनोयज्ञंभारतीक्षिप्रंभरतःआदित्यस्तस्यभाइडाचमनुष्यवदिहचेतयमानातिस्रोदेव्योबर्हि
रिदंसुखंसरस्वतीचसुकर्माणआसीदंतुत्वष्टातूर्णमश्नुतइतिनैरुक्तास्त्विषेर्वास्याद्दीप्तिकर्म
णस्त्वक्षतेर्वास्यात्करोतिकर्मणस्तस्यैषाभवति॥ १३ ॥यइमेद्यावापृथिवीजनित्रीरूपैरपिं
शद्भुवनानिविश्वा॥तमद्यहोतरिषितोयजीयान्देवंत्वष्टारमिहयक्षिविद्वान्॥यइमेद्यावापृथि
थि व्योजनित्र्यौरूपैरकरोद्भूतानिचसर्वाणितमद्यहोतरिषितोयजीयान्देवंत्वष्टारमिहयजविद्वा
न्माध्यमिकस्त्वष्टेत्याहुर्मध्यमेचस्थानेसमाम्नातोग्निरितिशाकपूणिस्तस्यैषापराभवति॥
नौ ॥ १४ ॥आविष्ट्योवर्धतेचारुरासुजिह्मानामूर्ध्वःस्वयशाउपस्थे।उभेत्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्प्रतीचीसिंहंप्रतिजोषयेते॥आविरावेदनोस्तिसोवर्धतेचारुरासुचारुचरतेर्जिह्मंजिहीतेरूर्ध्व

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० ॥ छिन्नोभवति स्वयशा आत्मयशाः उपस्थः उपस्थानं उभे त्वं उर्विभ्य नु जायमानात्प्रतीची
१६ सिंहं प्रतिजोषयेते ॥ द्यावापृथिव्याविति वाहोरात्रे इति वारणी इति वा प्रत्यंक्तौ संहं सहनं
प्रत्यासेवेते ॥ १५ ॥ वनस्पतिर्व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥ १६ ॥ उपावसृज त्मन्या समंजन्
देवानां पाथ ऋतुथा हवींषि ॥ वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः स्वदंतु हव्यं मधुना घृतेन ॥ उपा
वसृज आत्मना आत्मानं समंजन् देवानामन्नमृतावृतो हवींषि काले काले वनस्पतिः शमिता देवो
अग्निरित्येते त्रयः स्वदयंतु हव्यं मधुना घृतेन चेति कोवनस्पतिर्यूप इति कात्थक्यो ग्निरिति
शाकपूणिस्तस्यैषापरा भवति ॥ १७ ॥ अंजंति त्वामध्वरे देवयंतो वनस्पते मधुना दैव्येन ॥
यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्द्रविणेह धत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥ अंजंति त्वामध्वरे देवान्काम १८
यमानां वनस्पते मधुना दैव्येन च घृतेन च यदूर्ध्वस्त्वास्यासि द्रविणानि च नो दास्यसि यद्वा

ते कृतः क्षयो मातुरस्या उपस्थ उपस्थानेग्निरिति शाकपूणिस्तस्यैषापरा भवति ॥
॥ १८ ॥ देवेभ्यो वनस्पते हवींषि हिरण्यपर्ण प्रदिवस्ते अर्थं ॥ प्रदक्षिणिद्रशनया नियूय
यूयः ऋतस्य वक्षि पथिभी रजिष्ठैः ॥ देवेभ्यो वनस्पते हवींषि हिरण्यपर्ण ऋतपर्णा
पिवाप मार्थे स्याद्धिरण्यवर्णपर्णेति प्रदिवस्ते अर्थं पुराणस्ते सोर्थो यंते प्रक्रमोय
त्रस्य वह पथिभी रजिष्ठैः ऋजुतमै रजस्वलतमैस्तप्रदिष्टनमैरिति वा तस्यैषापरा
भवति ॥ १९ ॥ वनस्पते रशनया नियूय पिष्टतमया वयुनानि विद्वान् ॥ वह देव
त्रा दिधिषो हवींषि प्र च दातारममृतेषु वोचः ॥ वनस्पते रशनया नियूय सुरूपत
मया वयुनानि विद्वान्प्रज्ञानानि प्रजानन् वह देवान्यज्ञे दातुर्हवींषि प्रब्रूहि च दाता
रममृतेषु देवेषु स्वाहाकृतयः स्वाहेत्येतत्सु आहेति वा स्वा वागाहेति वा स्वं प्राहेति वा

नै०७० स्वाकृतंहविर्जुहोतीतिवालासामेषाभवति॥ २० ॥सद्योजातोव्यमिमीतयज्ञम्
१७ ग्निर्देवानामभवत्पुरोगाः॥अस्यहोतुःप्रदिश्यृतस्यवाचिस्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाः॥
सद्योजायमानोनिरमिमीतयज्ञमग्निर्देवानामभवत्पुरोगाम्यस्यहोतुःप्रदिश्यृ
तस्यवाच्यास्येस्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाइतियजंतीतीमाऽआप्रीदेवताऽअनुक्रांता
अथकिंदेवताःप्रयाजानुयाजाऽआग्नेयाइत्येके॥ २१ ॥प्रयाजान्मेऽअनुयाजांश्च
केवलानूर्जस्वंतंहविषोदत्तभागं॥घृतंचापांपुरुषंचौषधीनामग्नेश्चदीर्घमायुरस्तु
देवाः॥तवप्रयाजाअनुयाजाश्चकेवलऊर्जस्वंतोहविषःसंतुभागाः॥तवाग्नेयज्ञो
यमस्तुसर्वस्तुभ्यंनमंतांप्रदिशश्चतस्रः॥आग्नेयावैप्रयाजाऽआग्नेयाऽअनुयाजाइ १०
तिचब्राह्मणंछंदोदेवताइत्यपरंछंदांसिवैप्रयाजाश्छंदांस्यनुयाजाःइतिचब्राह्म

णमृतुदेवताइत्यपरंऋतवोवैप्रयाजाःऋतवोनुयाजाःइतिचब्राह्मणंपशुदेवताइत्यप
रंपशवोवैप्रयाजाःपशवोनुयाजाइतिचब्राह्मणंप्राणदेवताइत्यपरंप्राणावैप्रया
जाःप्राणावाअनुयाजाःइतिचब्राह्मणमात्मदेवताइत्यपरंआत्मावैप्रयाजाऽआत्मा
वाऽअनुयाजाऽइतिचब्राह्मणमाग्नेयाऽइतितुस्थितिर्भक्तिमात्रमितरत्किमर्थंपुनरि
दमुच्यतेयस्यैदेवतायैहविर्गृहीतंस्यात्तांमनसाध्यायेद्वषट्करिष्यन्नितिहविज्ञाय
तेनान्येतान्येकादशाप्रीसूक्तानितेषांवासिष्ठमात्रेयंवाध्र्यश्वंगार्त्समदमितिनाराशं
सवंतिमेधातिथंदैर्घतमसंप्रैषिकमित्युभयवंत्यतोन्यानितनूनपात्वंतितनूनपा
त्वंति॥ २२ ॥द्रविणोदाःकस्माद्द्रविणोदाद्रविणसोमेथंनुतेथातःआप्रियःसमि
ज्ञोअग्नतनूनपान्नराशंसस्याजुह्वानःप्राचीनंव्यचस्वतीरसुघयंतीदैव्याहोतारानो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै० उ० यज्ञं य इमे आविष्टो वनस्पतिरूपावसृजांजंति देवेभ्यो वनस्पते वनस्पतेरशनयास
१८ धोजातः प्रयाजान्मेहा विंशतिः॥ ॥इति नैरुक्ते अष्टमोध्यायः॥ ॥ॐ अथ यानि
पृथिव्यायतनानि सत्वानि स्तुतिं लभंते तान्यतोनुक्रमिष्यामस्तेषामश्वः प्रथमागा
मी भवत्यश्वो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥ १ ॥अश्वो वोळ्हा सुखं रथं हसनामुपमंत्रि
णः॥ शेपो रोमण्वंतौ भेदौ वारिन्मंडूक इच्छतींद्रायेंदो परिस्रव॥ अश्वो वोळ्हा सुखं
वोळ्हा रथं वोळ्हा सुखमिति कल्याणनाम कल्याणं पुण्यं सुहितं भवति सुहितं गम्य
तीति वां हसेतावा पातावा पालयितावा शेपमृच्छतीति वा भिवारयति मानो व्याख्या
तस्तस्यैषा भवति॥ २ ॥मानो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिंद्र ऋभुक्षा मरुतः परि
ख्यन्॥ यद्वाजिनो देवजातस्य सप्तेः प्रवक्ष्यामो विदथे वीर्याणि॥ यद्वाजिनो देवे १८

जातस्य सप्तेः सरणस्य प्रवक्ष्यामो यज्ञे विदथे वीर्याणि मा नस्त्वं मित्रश्च वरुणश्चार्यमा वायु
श्च वायुरयन इंद्रश्चोरुक्षयण ऋभूणां राजेति वा मरुतश्च परिख्यच्छकुनिः शक्नोत्युन्नेतु
मात्मानं शक्नोति नदितुमिति वा शक्नोति तकितुमिति वा सर्वतः शंकरोस्त्विति वा शक्नो
तेर्वा तस्यैषा भवति॥ ३ ॥कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इयर्ति वाचमरितेव नावं॥ सुमंग
लश्च शकुने भवासि मा त्वा काचिदभिभा विश्व्या विदत्॥ न्यक्रंदीज्जन्म प्रब्रुवाणो यथा
स्य शब्दस्तथा नामेरयति वाचमीरयितेव नावं सुमंगलश्च शकुने भव कल्याणमंगलो मं
गलं गिरतेर्गृणात्यर्थे गिरत्यनर्थानिति वा गलमंगवन्मज्जयति पापकमिति नैरुक्ता
मागच्छत्विति वा मा च त्वा काचिदभिभूतिः सर्वतो विदत् इत्यसमदमर्थमभ्युत्थितं कपिं
जलोभिववाशे तदभिवादिन्येषा भवति॥ ४ ॥भद्रं वद दक्षिणतो भद्रमुत्तरतो वद॥

नै०३
१९

भद्रंपुरस्तान्नोवदभद्रंपश्चात्कपिंजल॥इतिसानिगदव्याख्याता॥गृत्समदोगृत्समदनौ
गृत्सइतिमेधाविनामगृणातेःस्तुतिकर्मणोमंडूकामज्जूकामज्जनान्मदतेर्वामोदतिक
र्मणोमंदतेर्वातृप्तिकर्मणोमंडयतेरितिवैयाकरणामंडएषामोकइतिवामंडोमदेर्वामु
देर्वातेषामेषाभवति॥ ५ ॥संवत्सरंशशयानाब्राह्मणाव्रतचारिणः॥वाचंपर्जन्यजिन्वि
तांप्रमंडूकाअवादिषुः॥संवत्सरंशिश्यानाब्राह्मणाव्रतचारिणोब्रुवाणाःअपिवोपमार्थे
स्याद्ब्राह्मणाइवव्रतचारिणइतिवाचंपर्जन्यप्रीतांप्रावादिषुर्मंडूकावसिष्ठोवर्षकामःप
र्जन्यंतुष्टावतंमंडूकाअन्वमोदंतसमंडूकाननुमोदमानान्दृष्ट्वातुष्टावतदभिवादिन्येषाभ
वति॥ ६ ॥उपप्रवदमंडूकिवर्षमावदतादुरि॥मध्येहृदस्यप्लवस्वनिगृह्यचतुरःपदः॥
इतिसानिगदव्याख्याता॥अक्षाःअश्नुवतएनानितिवाभ्यश्नुवतएभिरितिवातेषामेषाभव १९

ति॥ ७ ॥प्रावेपामाबृहतोमादयंतिप्रवातेजाइरिणेवर्वृतानाः॥सोमस्येवमौजवु
तस्यभक्षोविभीदकोजागृविर्मह्यमच्छान्॥प्रवेपिणोमामहतोविभीदकस्यफला
निमादयंतिप्रवातेजाःप्रवणेजाःइरिणेवर्तमानाःइरिणंनिर्ऋणमृणातेरपार्णंभव
त्यपरताअस्मादोषधयइतिवा॥सोमस्येवमौजवतस्यभक्षः॥मौजवतोमूजव
तिजातोमूजवान्पर्वतोमुंजवान्मुंजोविमुच्यतइषीकयेषीकेषतेर्गतिकर्मणइयमपी
तरेषीकैतस्मादेवविभीदकोविभेदनाज्जागृविर्जागरणान्मह्यमचच्छदत्प्रशंसत्येना
न्प्रथमयानिंदत्युत्तराभिर्ऋषेरक्षपरिद्यूनस्यैतदार्षंवेदयंतेग्रावाणोहंतेर्वागृणाते
र्वागृह्णातेर्वातेषामेषाभवति॥ ८ ॥प्रैतेवदंतुप्रवयंवदामग्रावभ्योवाचंवदतावद
द्भ्यः॥यदद्रयःपर्वताःसाकमाशवःश्लोकंघोषंभरथेंद्रायसोमिनः॥प्रवदंत्वेतेप्र

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० वदामवयंग्रावभ्योवाचंवदतवदद्ध्योंयदद्रयः पर्वताअदरणीयाः सहसोममाशवः
२० क्षिप्रकारिणः श्लोकः शृणोतेघोषोघुष्यते सोमिनो यूयं स्थे तिवासोमिनोगृहेष्वि
तिवायेननराः अग्रास्यंतेसनाराग्रांसोमंत्रस्तस्येषाभवति॥ ९ ॥अमंदान्स्तोमान्प्र
भरेमनीषासिंधावधिक्षियतोभाव्यस्य॥ योमेसहस्रममिमीतसवानतूर्तोराजाश्र स्या
वइच्छमानः॥ अमंदान्स्तोमानबालिशाननल्पान्वालाबलवर्तिभर्तव्योभवत्यंबा
स्याः अलंभवतीतिवाबास्मैबलंभवतीतिवाबलोवाप्रतिषेधव्यवहितः प्रभरेमनी
षयामनसईषयास्तुत्याप्रज्ञयावासिंधावधिनिवसतोभावयव्यस्यराज्ञोयोमेसहस्र
निरमिमीतसवानतूर्तोराजात्वर्णइति वात्वरमाणइतिवाप्रशंसामिच्छमानः॥ २०
॥ १० ॥यज्ञसंयोगाद्राजास्तुतिंलभेतराजसंयोगाद्युद्धोपकरणानितेषांरथः प्रथ

मागामीभवतिरथोरंहतेर्गतिकर्मणः स्थिरतेर्वास्याद्विपरीतस्यरममाणोस्मिंस्ति
ष्ठतीतिवारपतेर्वारसतेर्वातस्येषाभवति॥ ११ ॥वनस्पतेवीड्वंगोहिभूयाअस्मत्सखाप्र
तरणः सुवीरः॥ गोभिः संनद्धोअसिवीळयस्वास्थातातेजयतुजेत्वानि॥ वनस्पतेदृढांगो
प्र हिभवास्मत्सखाप्रतरणः सुवीरः कल्याणवीरोगोभिः संनद्धोअसिवीळयस्वेतिसं
स्तंभस्वास्थातातेजयतुजेतव्यानिदुंदुभिरितिशब्दानुकरणंद्रुमोभिन्नइतिवादुं
दुभ्यतेर्वास्याच्छब्दकर्मणस्तस्येषाभवति॥ १२ ॥उपश्वासयपृथिवीमुतद्यांपुरु
त्रातेमनुतांविष्ठितंजगत्॥ सदुंदुभेसजूरिंद्रेणदेवैर्दूराद्दवीयोअपसेधशत्रून्॥ उप
श्वासयपृथिवींचदिवंचबहुधातेघोषमन्यतांविष्ठितंस्थावरंजंगमंचयत्सदुंदुभे
सहजोषणइंद्रेणचदेवैश्चदूराद्दूरतरमपसेधशत्रून्निषुधिरिषूणांनिधानंतस्यैषा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० भवति॥ १३ ॥बह्वीनांपिताबहुरस्यपुत्रश्चिश्चाकृणोतिसमनावगत्य॥इषुधिःसंकाः
२३ पृतनाश्चसर्वाःपृष्ठेनिनद्धोजयतिप्रसूतः॥बह्वीनांपिताबहुरस्यपुत्रइतीषुनभिप्रेत्य
प्रस्मयतइवापाव्रियमाणःशब्दानुकरणंवासकोःसचतेःसंपूर्वाद्वाकिरतेःपृष्ठेनिन
द्धोजयतिप्रसूतइतिव्याख्यातंहस्तघ्नोहस्तेहन्यतेतस्यैषाभवति॥ १४ ॥अहिरि
वभोगैःपर्येतिबाहुंज्यायाहेतिंपरिबाधमानः॥हस्तघ्नोविश्वावयुनानिविद्वान्पुमा
न्पुमांसंपरिपातुविश्वतः॥अहिरिवभोगैःपरिवेष्टयतिबाहुंज्यायावधात्परित्रायमा
णोहस्तघ्नःसर्वाणिप्रज्ञानानिप्रजानन्पुमान्पुरुमनाभवतिपुंसतेर्वाभीशवोव्याख्या
तास्तेषामेषाभवति॥ १५ ॥रथेतिष्ठन्नयतिवाजिनःपुरोयत्रयत्रकामयतेसुषार
थिः॥अभीशूनांमहिमानंपनायतमनःपश्चादनुयच्छंतिरश्मयः॥रथेतिष्ठन्नयति २३

वाजिनःपुरस्तात्सतोयत्रयत्रकामयतेसुषारथिःकल्याणसारथिरभीशूनांमहिमा
नंपूजयामिमनःपश्चात्संतोनुयच्छंतिरश्मयोधनुर्धन्वतेर्गतिकर्मणोवधकर्मणो
वाधन्वंत्यस्मादिषवस्तस्यैषाभवति॥ १६ ॥धन्वनागाधन्वनाजिंजयेमधन्वनातीं
व्राःसमदोजयेम॥धनुःशत्रोरपकामंकृणोतिधन्वनासर्वाःप्रदिशोजयेम॥इतिसा
निगदव्याख्यातासमदःसमदोवात्तेःसंमदोवामदतेर्ज्याजयतेर्वाप्रजावयतीषूनिति जिनोतेर्वा
वातस्याएषाभवति॥ १७ ॥वक्ष्यंतीवेदागनीगंतिकर्णंप्रियंसखायंपरिषस्वजाना॥
योषेवशिंक्तेविततधिधन्वञ्ज्याइयंसमनेपारयंती॥वक्ष्यंतीवागच्छतिकर्णंप्रि
शिं यमिवसखायमिषुंपरिष्वजमानायोषेवशिंक्तेशब्दंकरोतिविततधिधनुषिज्येयंसम
नेसंग्रामेपारयंतीपारंनयंतीषुरिषतेर्गतिकर्मणोवधकर्मणोवातस्यैषाभवति॥ १८॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै॰उ॰ सुपर्णंवस्तेमृगोअस्यादंतोगोभिःसंनद्धापततिप्रसूता॥यत्रानरःसंचविचद्रवंति
२२ तत्रास्मभ्यमिषवःशर्मयंसन्॥सुपर्णंवस्तइतिवाजानभिप्रेत्यमृगमयोऽस्यादंतो विद्रवंति च
मृगयतेर्वागोभिःसंनद्धापततिप्रसूतेतिव्याख्यातंयत्रनराःसंद्रवंतिचतत्रास्म
भ्यमिषवःशर्मयच्छंतुशरणंसंग्रामेष्वश्वाजनींकशेत्याहुःकशाप्रकाशयतिभ
यमश्वायकृष्यतेर्वाणूभावाद्वाक्पुनःप्रकाशयत्यर्थान्खशयाक्रोशतेर्वाश्वकशा
याएषाभवति॥ १९॥आजंघंतिसान्वेषांजघनाँउपजिघ्नते॥अश्वाजनिप्रचे
तसोऽश्वान्समत्सुचोदय॥आघ्नंतिसानून्येषांसरणानिसक्थीनिसक्थिसचतेरा
सक्तोऽस्मिन्कायोजघनानिचोपघ्नंतिजघनंजंघन्यतेरश्वाजनिप्रचेतसःप्रवृद्ध २२
चेतसोऽश्वान्त्समत्सुसमरणेषुसंग्रामेषुचोदयोलूखलमुरुकरंवोर्करंवोर्ध्वखंवो

रूमेकुर्वित्यब्रवीत्तदुलूखलमभवदुरुकरंवैतदुलूखलमित्याचक्षतेपरोक्षेणेतिचब्राह्म
णंतस्यैषाभवति॥ २०॥यच्चिद्धित्वंगृहेगृहउलूखलकयुज्यसे॥इहद्युमत्तमंवदजय
तामिवदुंदुभिः॥इतिसानिगदव्याख्याता॥ २१॥वृषभःप्रजांवर्षतीतिवातिबृहति
रेतइतिवातद्वृषकर्मावर्षणाद्वृषभस्तस्यैषाभवति॥ २२॥न्यक्रंदयन्नुपयंतएनम
मेहयन्वृषभंमध्यआजेः॥तेनसूभर्वंशतवत्सहस्रंगवांमुद्गलःप्रधनेजिगाय॥न्य
क्रंदयन्नुपयंतएनमितिव्याख्यातममेहयन्वृषभंमध्यआजेराजयनस्याजवनस्य
तिवातेनतंसूभर्वंराजानंभर्वतिरत्तिकर्मातद्वासूभर्वंसहस्रंगवांमुद्गलःप्रधनेजि
गायप्रधनइतिसंग्रामनामप्रकीर्णान्यस्मिन्धनानिभवंतिद्रुघणोद्रुममयोघनस्त
त्रेतिहासमाचक्षतेमुद्गलोभार्म्यश्वऋषिर्वृषभंचद्रुघणंचयुक्त्वासंग्रामेव्यवहृत्याजि व

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ०
२३

जिगायेलदभिवादिन्येषाभवति॥ २३ ॥इमंतंपश्यवृषभस्ययुंजंकाष्ठायामध्येद्रुघ
णंशयानं॥येनजिगायशतवत्सहस्रंगवांमुद्गलःपृतनाज्येषु॥इमंतंपश्यवृषभस्य
सहयुजंकाष्ठायामध्येद्रुघणंशयानंयेनाजिगायशतवत्सहस्रंगवांमुद्गलःपृतना
ज्येषुपृतनाज्यमितिसंग्रामनामपृतनानामजनाद्वाजयनाद्वामुद्गलोमुद्गवान्मुद्ग
गिलोवामदनंगिलतीतिवामदंगिलोवामुदंगिलोवाभार्म्यश्वोभृम्यश्वस्यपुत्रोभृ
म्यश्वोभृमयोस्याश्वाअश्वभरणाद्वापितुरित्यन्ननामपातेर्वापिबतेर्वाप्यायतेर्वा
तस्यैषाभवति॥ २४ ॥पितुंनुस्तोषंमहोधर्माणंतविषीं॥यस्यत्रितोव्योजसा
वृत्रंविपर्वमर्दयत॥तंपितुंस्तौमिमहतोधारयितारंबलस्यतविषीतिबलनाम
तवतेर्वावृद्धिकर्मणोयस्यत्रितओजसाबलेनत्रितस्त्रिस्थानइंद्रोवृत्रंविपर्वाणं २३

व्यर्दयतिनद्योव्याख्यातास्तासामेषाभवति॥ २५ ॥इमंमेगंगेयमुनेसरस्वति
शुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्ण्या॥असिक्न्यामरुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्या
सुषोमया॥इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिपरुष्णिस्तोमंमासेवध्वंमसिक्न्याच
सहमरुद्वृधेवितस्तयाचार्जीकीयेआशृणुहिसुषोमयाचेतिसमस्तार्थःअथैकपदनि
रुक्तंगंगागमनाद्यमुनाप्रयुवतीगच्छतीतिवाप्रवियुतंगच्छतीतिवासरस्वतीसरइत्यु
दकनामसर्तेस्तद्वतीशुतुद्रीशुद्राविणीक्षिप्रद्राविण्याशुतुन्नेवद्रवतीतिवेरावतींपरुष्णी
त्याहुःपर्ववतीभास्वतीकुटिलगामिन्यसिक्न्यशुक्लासितासितमितिवर्णनामतत्प्रति
षेधोऽसितंमरुद्वृधाःसर्वानद्योमरुतएनावर्धयंतिवितस्ताविदग्धाविवृद्धामहाकूलार्जी
कीयांविपाडित्याहुर्ऋजूकप्रभवावाऋजुगामिनीवाविपाड्विपाटनाद्वाविपाशनाद्वाविप्रा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै॰ ७० पणाह्वोपाशाश्चअस्यांव्यपाश्यंतवसिष्ठस्यमुमूर्षतस्तस्माद्विपाडुच्यतेपूर्वमासीदुरुंजिरा
२४ सुषोमासिंधुर्यदेनामभिप्रसुवंतिनद्यःसिंधुःस्यंदनादापःआप्नोतेस्तस्याएषाभवति॥
॥ २६ ॥आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन॥महेरणायचक्षसे॥आपोहिस्थसुख
-- भुवःस्तानोन्नायधत्तमहतेचनोरणायरमणीयायचदर्शनायौषधयओषद्धयंतीतिवौ
षत्येनाधयंतीतिवादोषंधयंतीतिवातासामेषाभवति॥ २७ ॥याओषधीःपूर्वाजातादे
वेभ्यस्त्रियुगंपुरा॥मनैनुबभ्रूणामहंशतंधामानिसप्तच॥याओषधयःपूर्वाजाता
देवेभ्यस्त्रीणियुगानिपुरामन्येनुतद्बभ्रूणामहंबभ्रुवर्णानांहरणानांभरणानामिति
वाशतंधामानिसप्तचेतिधामानित्रयाणिभवंतिस्थानानिनामानिजन्मानीतिजन्मा
न्यत्राभिप्रेतानिसप्तशतंपुरुषस्यमर्मणांतेष्वेनादधतीतिवारात्रिर्व्याख्यातातस्याःए २४

षाभवति॥ २८ ॥आरात्रिपार्थिवंरजःपितुरप्रायिधामभिः॥दिवःसदांसिबृहतीवि
तिष्ठसआत्वेषंवर्ततेतमः॥आपूपुरस्त्वंरात्रिपार्थिवंरजःस्थानैर्मध्यमस्यदिवःसदां
सिबृहतीमहतीवितिष्ठसआवर्ततेत्वेषंतमोरजोरण्यान्यरण्यस्यपत्न्यरण्यमपा
र्णंग्रामाद्रमणंभवतीतिवातस्याएषाभवति॥ २९ ॥अरण्यान्यरण्यान्यसौयाप्रे
वनश्यसि॥कथाग्रामंनपृच्छसिनत्वाभीरिवविंदतीँ३॥अरण्यानीत्येनामामंत्रयते
वनानि यासावरण्यानिपराचीवनश्यसिकथंग्रामंनपृच्छसिनत्वाभीर्विंदतीवेतीवःपरिभया
र्थेवाश्रद्धाश्रद्धानात्तस्याएषाभवति॥ ३० ॥श्रद्धयाग्निःसमिध्यतेश्रद्धयाहूयतेह
विः॥श्रद्धांभगस्यमूर्धनिवचसावेदयामसि॥श्रद्धयाग्निःसाधुसमिध्यतेश्रद्धयाह
विःसाधुहूयतेश्रद्धांभगस्यभागधेयस्यमूर्धनिप्रधानांगेवचनेनावेदयामःपृथि

नै॰उ॰॥ वीव्याख्यातांनस्याःएषाभवति॥ ३१॥स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनी॥यच्छा
॥२५॥ नःशर्मसप्रथः॥सुखानःपृथिविभवानृक्षरानिवेशन्यृक्षरःकंटकःऋच्छतेःकंटकः
कंतपोवाकृंततेर्वाकंटतेर्वास्याद्गतिकर्मणःउद्गततमोभवतियच्छनःशर्मयच्छतुश
रणंसर्वतःपृथुत्वाद्याव्याख्यातांतस्याःएषाभवति॥ ३२॥अमीषांचित्तंप्रतिलोभयंती
गृहाणांगान्यप्वेपरेहि॥अभिप्रेहिनिर्दहहृत्सुशोकैरंधेनामित्रास्तमसासचंतां॥अ
मीषांचित्तानिप्रज्ञानानिप्रतिलोभयमानागृहाणांगान्यप्वेपरेह्यभिप्रेहिनिर्दहैषांहृ
दयानिशोकैरंधेनामित्रास्तमसासंसेव्यंतामग्नाय्यग्नेःपत्नीतस्याःएषाभवति॥
॥ ३३॥इहेंद्राणीमुपह्वयेवरुणानींस्वस्तये॥अग्नायींसोमपीतये॥इतिसानिगद ॥२५॥
व्याख्याता॥ ३४॥अथातोष्टौद्वंद्वान्युलूखलमुसलेउलूखलंव्याख्यातंमुसलंमु

ऽः सरंतयोरेषाभवति॥ ३५॥आयजीवाजसातममाताह्युच्चाविजर्भृतः॥हरीइवां
धांसि बप्सता॥आयष्टव्येअन्नानांसंभक्ततमेतेह्युच्चैर्विक्रियेतेहरीइवान्नानिभुं
जानेहविर्धानेहविषांनिधानेतयोरेषाभवति॥ ३६॥आवामुपस्थमद्रुहादेवाः
सीदंतुयज्ञियाः॥इहाद्यसोमपीतये॥आसीदंतुवामुपस्थमुपस्थानमद्रोग्धव्ये
इतिवायज्ञियादेवायज्ञसंपादिनेइहाद्यसोमपानायद्यावापृथिव्योव्याख्यातेत
योरेषाभवति॥ ३७॥द्यावानःपृथिवीइमंसिध्रमद्यदिविस्पृशं॥यज्ञंदेवेषुयच्छ
तां॥द्यावापृथिव्योनइमंसाधनमद्यदिविस्पृशंयज्ञंदेवेषुनियच्छतांविपाट्छुतुद्री
व्याख्यातेतयोरेषाभवति॥ ३८॥प्रपर्वतानामुशतीउपस्थादश्वेइवविषितेहासे
माने॥गावेवशुभ्रेमातरारिहाणेविपाट्छुतुद्रीपयसाजवेते॥पर्वतानामुपस्थाद

॥नि०उ०॥ परुडानोदुरान्यो का मयमाने अभ्येद्यविमुके इति वा विषण्णे इति वा हासमाने हास
॥२८॥ ति स्पर्धायां हर्षमाणे वा गावा विवशुभ्रे शोभने मातरो संरिहाणे विपादुरुतुद्योषय
सामजवेते आर्त्नी अर्तन्यो वा रण्यो वा रिषण्यो वा न तयोरेषा भवति॥ ३९ ॥ ते आच
रंती समनेव योषा मातेव पुत्रं बिभृतामुपस्थे॥ अप शत्रून्विध्यतां संविदाने आर्त्नी प
इमे विष्फुरंती अमित्रान्॥ ते आचरंत्यो समनसाविव योषे मातेव पुत्रं बिभृतामु
पस्थे उपस्थाने पविध्यतां शत्रून्संविदाने आर्त्नी विमे विघ्नत्याव मित्रान्शुनासीरो
शुनो वायुः शुनः संतरिक्षे सीर आदित्यः सरणात्तयोरेषा भवति॥ ४० ॥ शुनासीर
विमां वाचं जुषेथां यद्दिवि चक्रथुः पयः॥ तेनेमामुपसिंचतं॥ इति सा निगद व्याख्या
तो देवी जोष्ट्री देव्यौ जोषयित्र्यौ द्यावापृथिव्याविति वा होरात्रे इति वा सस्यं च समा ॥२८॥ राम

चेतिका थक्यस्तयोरेष संप्रैषो भवति॥ ५१ ॥ देवी जोष्ट्री वसुधिती ययोरन्या
याद्वेषांसि युयवदान्यावक्षद्वसु वार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य वीतांय
जा॥ देवी जोष्ट्री देव्यौ जोषयित्र्यौ वसुधिती वसुधान्यौ ययोरन्याघानि द्वेषांस्यवया
वयस्यावहद्वन्या वसूनि वरणीयानि यजमानाय वसुवननाय च वसुधानाय चे
वीतां पिबेतां याममयेतां वा यजेति संप्रैषो देवी ऊर्जाहुती देव्या ऊर्जाहुत्यौ द्यावापृ
थिव्याविति वा होरात्रे इति वा सस्यं च समा चेतिका थक्यस्तयोरेष संप्रैषो भ
वति॥ ५२ ॥ देवी ऊर्जाहुती इषमूर्जमन्या वक्षत्सग्धिं सपीतिमन्या नवेन पूर्वं
दयमानाः स्याम पुराणेन नवं तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने अधातां वसुवने वसु
धेयस्य वीतां यज॥ देवी ऊर्जाहुती देव्या ऊर्जाहुत्यौ वन्यं च रसं चावे साबहसन्याह

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नि॰उ। ॥२७॥ सहजग्धिंचसहपीतिंचा।न्यानवेनपूर्वेदयमानास्यामंपुराणेननवंतामूर्जमू
र्जाहुतीऊर्जयमानेअधातांवसुवननायचवसुधानायचवीतांपिबेतांकामयेतां
वायजेतिसंप्रैषोयजेतिसंप्रैषः॥ ४३ ॥अथयान्यश्वोवोह्लानामानोमित्रःक्रनि
क्रदद्दंवरसंवत्सरमुपप्लवदश्वावेपाःप्रैलेवदत्वमरान्यत्रसंयोगाहूनस्यतऊप
श्वासयैवह्वीनामहिरिवभोगैरथेतिछन्धन्वनागावस्यंतीवसुपर्यावस्रआजंधंति
यच्चिद्धित्वंवृषभोन्यक्रंदयन्निमंलंपितुन्विमंमआपोहियाओषधीरारात्र्यरण्या
निश्रध्ध्ययास्यानामीषामिहेंद्राणीमथातोष्टावायजीआवामुपस्थंद्यावानःप्रप
र्वतानांतेःआचरंतीशुनासीरौदेवीजोष्ट्रीदेवीऊर्जाहुतीत्रिचत्वारिंशत्॥ ७४४०॥
इतिनिरुक्तेनवमोध्यायः॥ ॥ॐ अथातोमध्यस्थानादेवतास्तासांवायुःप्रथमा ॥२७॥ तम

गामीभवतिवायुर्वातेर्वेतेर्वास्याद्गतिकर्मणएतेरितिस्थौलाष्ठीविरनर्थकोवकारस्त
स्यैषाभवति॥ १ ॥वायवायाहिदर्शतेमेसोमाअरंकृताः॥तेषांपाहिश्रुधीहवं॥वाय
वायाहिदर्शनीयेमेसोमाअरंकृताअलंकृतास्तेषांपिबश्रृणुनोह्वानमितिकमन्यंम
ध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापराभवति॥ २ ॥आसस्राणासःशवसानमच्छेंद्रंसुचक्रेर
थ्यासोअश्वाः॥अभिश्रवऋज्यंतोवहेयुर्नूचिन्नुवायोरमृतंविदस्येत॥आससृवां
सोभिबलायमानेमिंद्रंकल्याणचक्रेरथेयोगायरथ्याअश्वारथस्यवोढारःऋज्यंत
ऋजुगामिनोन्नमभिवहेयुर्नवंचपुराणंचश्रवइत्यन्ननामश्रूयतइतिसतोवायोश्चा
स्यभक्षोयथानविदस्येदितींद्रप्रधानेत्येकेनैघंटुकंवायुकर्मोभयप्रधानेत्यपरंवरु
णोवृणोतीतिसतस्तस्यैषाभवति॥ ३ ॥नीचीनबारंवरुणःकवंधंप्रससर्जरोदसी

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नै०उ०
२८
अंतरिक्षं॥तेनविश्वस्यभुवनस्यराजायवंनवृष्टिर्व्युनत्तिभूम॥नीचीनद्वारंवरुणःकवंधंमे
घंकवनमुदकंभवतितद्यस्मिन्धीयतेउदकमपिकवंधमुच्यतेतंबधिरनिभृतत्वेकमानि
भृतंवप्रसृजतिद्यावापृथिव्योवांतरिक्षंचमहत्वेनतेनसर्वस्यभुवनस्यराजायवमि
ववृष्टिर्व्युनत्तिभूमिंतस्यैषापराभवति॥ ४ ॥तमूषुसमनागिरापितृणांचमन्म
भिः॥नाभाकस्यप्रशस्तिभिर्यःसिंधूनामुपोदयेसप्तस्वसासमध्यमोनभंतामन्यके
समे॥तंस्वभिष्टौमिसमानयागिरागीत्यास्तुत्यापितृणांचमननीयैस्तोमैर्नाभाक
स्यप्रशस्तिभिर्ऋषिर्नाभाकोबभूवयःस्यंदमानानामासामपामुपोदयेसप्तस्वसारमे
नमाहेवाद्भिःसमध्यमइतिनिरुच्यतेतथैवएवभवतिनभंतामन्यकेसमे॥माभूव
न्नन्यकेसर्वेयेनोद्विषंतिदुर्धियःपापधियःपापसंकल्पारुद्रोरोतीतिसतोरोरूय २८

माणोद्रवतीतिवारोरयतेर्वायदरुदत्तद्रुद्रस्यरुद्रत्वमितिकाठकंयदरोदीत्तद्रुद्रस्यरुद्रत्व
मितिहारिद्रविकंतस्यैषाभवति॥ ५ ॥इमारुद्रायस्थिरधन्वनेगिरःक्षिप्रेषवेदेवायस्व
धाव्ने॥अषाळ्हायसहमानायवेधसेतिग्मायुधायभरताशृणोतुनः॥इमारुद्रायदृढध
न्वनेगिरःक्षिप्रेषवेदेवायान्नवतेषाढायान्यैःसहमानायविधात्रेतिग्मायुधायभर
तशृणोतुनस्तिग्मंतेजतेरुत्साहकर्मणआयुधमायोधनात्तस्यैषापराभवति॥ ६॥
यातेदिद्युदवसृष्टादिवस्परिक्ष्मयाचरतिपरिसावृणक्तुनः॥सहस्रंतेस्वपिवात
भेषजामानस्तोकेषुतनयेषुरीरिषः॥यातेदिद्युदवसृष्टादिवस्परिदिवोधिदिद्यु
यतेर्वाद्युतेर्वाद्योततेर्वाक्ष्मयाचरतिक्ष्मापृथिवीतस्यांचरतिनयाचरतिविक्ष्माप
यंतीचरतीतिवापरिवृणक्तुनःसासहस्रंतेस्वाप्तवचनभेषज्यानिमानस्त्वंपुत्रेषु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वीत्रेभुवरीरिर्यस्तोकंमुद्यतेस्लन यंतनोतैरग्निरपिरुद्र उच्यतेतस्यैषामवति॥ ७ ॥जरांबो
नै॰उ॰ २९ धेत्रेभुवरीरीयंस्तोकंमुद्यतेस्तन यंतनोतैरग्निरपिरु द्रउच्यते ... जरितस्तुतिकर्मणस्ता
धतद्विविद्धि विशेविशे यज्ञियाय॥स्तोमंरुद्राय दृशीकं॥जरास्तुतिर्जरतेस्तुतिकर्मणस्ता
बोधतया बोधयितरिनिर्वातद्विविद्धितत्कुरुमनुष्यस्यमनुष्यस्यजनार्यस्तोमंरुद्राय
दर्शनीयमिंद्रइरांदणातीतिवेरांददातीतिवेरांदधातीतिवेरांदारयतइतिवेरांधारयमइ
तिवेंदवेद्रवतीतिवेदीरमतइतिवेंधेभूतानीतिवातद्यदेनंप्राणेःसमैंधस्तदिंद्रस्यंद्रत्व
मितिविज्ञायनंइदंकरणादित्याग्रायणइदंदर्शनादित्यौपमन्यवइंदतेर्वैश्वर्यकर्मणइं
छत्रूणांदारयितावाद्रावयितावादरयिताचयज्वनांतस्यैषाभवति॥ ८ ॥अदर्दरुत्सम
सृजोविखानित्वमर्णवान्बद्बधानांअरम्णाः॥महांतमिंद्रपर्वतंवियद्वःसृजोविधा
रा अवदानवंहन्॥अदृणाउत्समुत्सउत्सरणाद्वोत्सदनाद्वोत्स्यंदनाद्वोनत्तेर्वास्यउत्सजो ॥ २९

स्यखानित्वमर्णवानर्णस्वतएतान्माध्यमिकान्त्संस्त्यायान्बाबध्यमानानरम्णारम्णा
तिःसंयमनकर्मोविसर्जनकर्मावामहांतमिंद्रपर्वतंमेघंयद्व्यवृणोर्व्यसृजोस्यधाराअ
वहन्नेनंदानवंदानकर्माणंतस्यैषापराभवति॥ ९ ॥योजातएवप्रथमोमनस्वान्देवो
देवान्क्रतुनापर्यभूषत्॥यस्यशुष्माद्रोदसीअभ्यसेतांनृम्णस्यमह्नासजनासइंद्रः॥
९४ योजायमानएवप्रथमोमनस्वीदेवोदेवान्क्रतुनाकर्मणापर्यभवत्पर्यगृह्णात्पर्यरक्षदत्यक्रा
मदितिवायस्यबलाद्द्यावापृथिव्यावप्यबिभीतांनृम्णस्यमह्नाबलेस्यमहत्त्वेनसज
नासइंद्रइत्यृषेर्दृष्टार्थस्यप्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्तापर्जन्यस्तृपेराद्यंतविपरीतस्य
तर्पयिताजन्यःपरोजेतावाजनयितावाप्रार्जयितावारसानांतस्यैषाभवति॥ १० ॥
विवृक्षान्हंत्युतहंतिरक्षसोविश्वंबिभायभुवनंमहावधात्॥उतानागाईषतेवृष्ण्याव

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै० उ० योयस्पर्जन्यस्तनयन्हंतिदुष्कृतः॥विहंतिवृक्षान्विहंतिचरक्षांसिसर्वाणिवास्माद्भू
३० तानिबिभ्यतिमहावधान्महान्ह्यस्यवधोप्यनपराधोभीतःपलायतेवर्षकर्मवतो
यस्पर्जन्यस्तनयन्हंतिदुष्कृतःपापकृतोबृहस्पतिर्ब्रह्मतःपातावापालयितावातं
स्यैषाभवति॥ ११ ॥अश्नापिनद्धंमधुपर्यपश्यन्मत्स्यंनदीनउदनिक्षियंतं॥निष्ट
ज्जभारचमसंनवृक्षाद्बृहस्पतिर्विरवेणाविकृत्य॥अश्नवतामेघेनापिनद्धंमधुप वि
र्यपश्यन्मत्स्यमिवदीनउदकेनिवसंतंनिर्जहारतज्ञसोमेमिवदृक्षाच्चमसःक
स्माद्यमंत्यस्मिन्नितिबृहस्पतिर्विरवेणाशब्देनविकृत्यब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणः
पातावापालयितावातस्यैषाभवति॥ १२ ॥अश्मास्यमवतंब्रह्मणस्पतिर्मधु
धारमभियमोजसातृणत्॥तमेवविश्वेपपिरेस्वर्दृशोबहुसाकंसिसिचुरुत्स ३०

मुद्रिणं॥अश्नवंतमास्यंदनवंतमवातितंब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभियमोजसाबले
नाभ्यतृणत्तमेवसर्वेपिबंतिरश्मयःसूर्यदृशोबहुक्तेनंसहसिंचंत्युत्समुद्रिणमुदवंतं॥ कृ
॥ १३ ॥क्षेत्रस्यपतिःक्षेत्रंक्षियतेर्निवासकर्मणस्तस्यपातावापालयितावातस्यैषा
भवति॥ १४ ॥क्षेत्रस्यपतिनावयंहितेनेवजयामसि॥गामश्वंपोषयित्न्वासनो
मृळातीदृशे॥क्षेत्रस्यपतिनावयंसुहितेनेवजयामोगामश्वंपुष्टंपोषयितृचाहरेति
सनोमृळातीदृशे॥बलेनवाधनेनवामृळतिर्दानकर्मातस्यैषापराभवति॥ १५॥
क्षेत्रस्यपतेमधुमंतमूर्मिंधेनुरिवपयोअस्मासुधुक्ष्व॥मधुश्चुतंघृतमिवसुपूतमृत
स्यनःपतयोमृळयंतु॥क्षेत्रस्यपतेमधुमंतमूर्मिंधेनुरिवपयो स्मासुधुक्ष्वेतिमधु
श्चुतंघृतमिवोदकंसुपूतमृतस्यनःपातारोवापालयितारोवामृळयंतुमृळयतिरुप

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० दयाकर्मा पूजाकर्मा वा तद्यत्समान्यामृचि समानाभिव्याहारं भवति तज्जामि भवतीत्येकं मधु
३१ मंतं मधुश्चुतमिति यथा यदेव समाने पादे समानाभिव्याहारं भवति तज्जामि भवतीत्यपरं
हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृगिति यथा यथा कथा च विशेषो जामि भवतीत्यपरं ॥ मंडूका इवो
दकान्मंडूका उदका इवेति यथा ॥ वास्तोष्पतिर्वास्तु वसतेर्निवासकर्मणस्तस्य पाता वा
पालयिता वा तस्यैषा भवति ॥ १६ ॥ अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् ॥ सखा सु
शेव एधि नः ॥ अमीवहामनहा वास्तोष्पते सर्वाणि रूपाण्याविशन्सखा सु नः सुखो भव शेव
इति सुखनाम शिष्यतेर्वकारो नामकरणोन्तस्थान्तरोपलिंगी विभाषितगुणः शिवमित्य
प्यस्य भवति यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्देवता भवति ॥ रूपंरूपं मघवा बोभवीतीत्यपि निगमो ३२
भवति वाचस्पतिर्वाचः पाता वा पालयिता वा तस्यैषा भवति ॥ १७ ॥ पुनरेहि वाचस्पते दे

वेन मनसा सह ॥ वसोष्पते निरामय मय्येव तन्वं मम ॥ इति सा निगदव्याख्याता पांनपात्त
नूनपात्रा व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥ १८ ॥ यो अनिध्मो दीदयदप्स्वन्तर्यं विप्रास ईळते अ
ध्वरेषु ॥ अपां नपान्मधुमतीरपो दा याभिरिन्द्रो वावृधे वीर्याय ॥ यो निध्मो दीदयद्दीप्यते
भ्यंतरमप्सु यं मेधाविनः स्तुवंति यज्ञेषु सो पान्नपान्मधुमतीरपो देह्यभिषवाय याभिरि
न्द्रो वर्धते वीर्याय वीरकर्मणे यमो यच्छतीति स तस्तस्यैषा भवति ॥ १९ ॥ परेयिवांसं प्रवतो
महीरनु बहुभ्यः पंथामनुपस्पशानं ॥ वैवस्वतं संगमनं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्य ॥
परेयिवांसं पर्यागतवंतं प्रवत उद्वतो निवत इत्यवतिर्गतिकर्मा बहुभ्यः पंथानमनुपस्पा
शयमानं वैवस्वतं संगमनं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्येति दुवस्यतीराध्नोतिकर्मा
ग्निरपि यम उच्यते तमेता ऋचो नुप्रवदंति ॥ २० ॥ सेनेव सृष्टामं दधात्यस्तुर्न दिद्युत्त्वेष

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै॰ उ प्रतीका॥यमोह जातोयमोजनित्वंजारःकनीनांपतिर्जनीनां॥तंवश्वराथावयंदसत्यास्तुंन
३२ गावोनक्षंतइध्यं॥इतिद्विपदाःसेनेवस्त्सभयंवाबलंवारथोस्यस्तुरिवदिशुलेषप्रतीको
भयप्रतीकाबलप्रतीकोयशःप्रतीकोमहाप्रतीकादीप्तप्रतीकोवा॥यमोहजातइंद्रेणसहसं
गतः॥यमाविहेहमातरेत्यपिनिगमोभवतियमइवजातोयमोजनिष्यमाणोजारःकनीनां
जरयिताकन्यानांपतिर्जनीनांपालयिताजायानांतत्प्रधानाहियज्ञसंयोगेनभवंति॥त्वं
तीयोअग्निरीशेपतिरित्यपिनिगमोभवति।तंवश्वराथाचरंत्यापश्वाकुत्यावसत्याचनिवसं
तोपधाकुत्यास्तंयथागावआप्नुवंतितथाप्नुयामेइंसमृध्यंभोगैर्मित्रःप्रमीतेस्त्रायतेसंमि
न्वानोद्रवतीतिवामेदयतेर्वातस्यैषाभवति॥ २३॥मित्रोजनान्यातयतिब्रुवाणोमि
त्रोदाधारपृथिवीमुतद्यां॥मित्रःकृष्टीरनिमिषाभिचष्टेमित्रायहव्यंघृतवज्जुहोत॥मि ३२

त्रोजनान्यातयतिब्रुवाणःशब्दंकुर्वन्मित्रएवधारयतिपृथिवींचदिवंचमित्रःकृष्टीरनिमिष
न्नभिविपश्यतीतिकृष्टयइतिमनुष्यनामकर्मवंतोभवंतिविकृष्टदेहावामित्रायहव्यंघृतव
ज्जुहोतेतिव्याख्यातंजुहोतिर्दानकर्माकःकमनोवाक्रमणोवासुखोवातस्यैषाभवति॥ २४॥
हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेभूतस्यजातःपतिरेकआसीत्॥सदाधारपृथिवींद्यामुतेमांक
स्मैदेवायहविषाविधेम॥हिरण्यगर्भोहिरण्यमयोगर्भोहिरण्यमयोगर्भोस्येतिवागर्भो
गृभेर्गृणात्यर्थेगिरत्यनर्थानितिवायदाहिस्त्रीगुणान्गृह्णातिगुणाश्चास्यागृह्यंतेथगर्भो
भवतिसमभवदग्रेभूतस्यजातःपतिरेकोबभूवसधारयतिपृथिवींचदिवंचकस्मैदेवाय
हविषाविधेमेतिव्याख्यातंविधतिर्दानकर्मासरस्वान्व्याख्यातस्तस्यैषाभवति॥ २५ ॥
येतेसरस्वऊर्मयोमधुमंतोघृतश्चुतः॥तेभिर्नोविताभव॥इतिसानिगदव्याख्याता॥ २६ ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० विश्वकर्मा सर्वस्य कर्ता तस्यैषा भवति॥ २५ ॥विश्वकर्मा विमना आद्विहाया धाता विधा
२२ ता परमोत संदृक्। तेषामिष्टानि समिषा मदन्ति यत्रा सप्तऋषीन्पर एकमाहुः॥ विश्व
कर्मा विभूतमना व्याप्ता धाता च विधाता च परमश्च संद्रष्टा भूतानां तेषामिष्टानि वा कां
तानि वा क्रांतानि वा गतानि वा मतानि वा नतानि वाद्भिः सह संमोदन्ते यत्रैतानि सप्तऋ
षीणानि ज्योतींषि तेभ्यः पर आदित्यस्तान्येतस्मिन्नेकं भवन्तीत्यधिदैवतमथाध्यात्मं
विश्वकर्मा विभूतमना व्याप्ता धाता च विधाता च परमश्च संदर्शयितेन्द्रियाणामेषामि
ष्टानि वा कांतानि वा क्रांतानि वा गतानि वा मतानि वा नतानि वान्नेन सह संमोदन्ते यत्रेमा
नि सप्तऋषीणानीन्द्रियाण्येभ्यः पर आत्मा तान्येतस्मिन्नात्मन्येकं भवन्तीत्यात्मग २३
तिमाचष्टे तत्रेतिहासमाचक्षते विश्वकर्मा भौवनः सर्वमेधे सर्वाणि भूतानि जुहवांचका

र स आत्मानमप्यन्ततो जुहवांचकार तदभिवादिन्येषर्ग्भवति य इमा विश्वा भुवनानि जुह्वदिति
तस्यात्तराभूयसे निर्वचनाय॥ २६ ॥विश्वकर्मन्हविषा वावृधानः स्वयं यजस्व पृथिवीमु
त द्यां॥ मुह्यन्त्वन्ये अभितो जना स इहास्माकं मघवा सूरिरस्तु॥ विश्वकर्मन्हविषा वर्धय
मानः स्वयं यजस्व पृथिवीं च दिवं च मुह्यन्त्वन्ये अभितो जनाः सपत्ना इहास्माकं मघवा सूरिः तथ्ये
स्तु प्रज्ञाता तार्क्ष्यस्त्वष्ट्रा व्याख्यातस्तीर्णेन्तरिक्षे क्षियति तूर्णमर्थं रक्षत्यश्नोतेर्वा तस्ये
षा भवति॥ २७ ॥त्यमू षु वाजिनं देवजूतं सहावानं तरुतारं रथानां॥ अरिष्टनेमिं पृतना
जेमाशुं स्वस्तये तार्क्ष्यमिहा हुवेम॥ तं भृशमन्नवन्तं जूतिर्गतिः प्रीतिर्वा देवजूतं देवगतं दे
व प्रीतं वा सहस्वन्तं तारयितारं रथानामरिष्टनेमिं पृतनाजितमाशुं स्वस्तये तार्क्ष्यमिह
ह्वयेमेति कमन्यं मध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापरा भवति॥ २८ ॥सद्यः श्चिद्यः शवसा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०५० सापंचकृष्टीः सूर्यइवज्योतिषापस्ततान॥सहस्रसाःशतसाअस्यरंहिर्नस्मावरंतेयुवतिंनश स
२५ र्यां॥सद्योपियःशवसाबलेनतनोत्यपः सूर्यइवज्योतिषापंचमनुष्यजातानिसहस्रसानिशत
तमानिन्यस्यसागतिर्नस्मैनांवारयंतिप्रयुवतीमिवशरमयीमिषुंमन्युर्मन्यतेर्दीप्तिक
र्मणःक्रोधकर्मणोवधकर्मणोवामन्युस्त्वस्मादिषवस्तस्यैषाभवति॥ २९ ॥त्वयामन्योस
रथमारुजंतोहर्षमाणासोधृषितामरुत्वः॥तिग्मेषवआयुधासंशिशानाअभिप्रयं
तुनरोअग्निरूपाः॥त्वयामन्योसरथमारुह्यरुजंतोहर्षमाणासोधृषितामरुत्वस्तिग्मे
षवआयुधानिसंशिश्यमानाअभिप्रयंतुनरोअग्निरूपाअग्निकर्माणःसंनद्धाःकवचि
नइतिवादधिक्राव्याख्यातस्तस्यैषाभवति॥ ३० ॥आदधिक्राःशवसापंचकृष्टीःसूर्य २५
इवज्योतिषापस्ततान॥सहस्रसाःशतसावाज्यर्वापृणक्तुमध्वासमिमावचांसि॥आत

नोतिदधिक्राःशवसाबलेनापःसूर्यइवज्योतिषापंचमनुष्यजातानिसहस्रसाःशतसा
वाजीवेजनवानर्वेरणवान्त्संपृणक्तुनोमधुनोदकेनवचनानीमानीतिमधुधमतेर्विप
स रीतस्यसवितासर्वस्यप्रसवितातस्यैषाभवति॥ ३१ ॥सवितायंत्रैःपृथिवीमरम्णादस्कं
भनेसविताद्यामदृंहत्॥अश्वमिवाधुक्षद्धुनिमंतरिक्षमतूर्तेबद्धंसवितासमुद्रं॥
सवितायंत्रैःपृथिवीमरमयदनारंभणेंतरिक्षेसविताद्यामदृंहदश्वमिवाधुक्षद्धुनिमं
तरिक्षेमेघंबद्धमतूर्तेबद्धमतूर्णइतिवात्वरमाणइतिवासवितासमुदितारमितिकम
प्रमादिम न्यमध्यमादेवमवक्ष्यदादित्योपिसवितोच्यतेतथाचहैरण्यस्तूपेस्तुतोचान्हिरण्यस्तू
पःऋषिरिदंसूक्तंप्रोवाचतदभिवादिन्येषर्ग्भवति॥ ३२ ॥हिरण्यस्तूपःसवितर्य
थात्वांगिरसोजुह्वेवाजेअस्मिन्॥एवात्वार्चन्नवसेवंदमानःसोमस्येवांशुंप्रतिजाग

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० राहं॥हिरण्यस्तूपोहिरण्यमयस्तूपोहिरण्यमयस्तूपोस्योतिवास्तूपःस्तायतेःसंघा
२५ तःसवितर्यथात्वांगिरसोजुह्वद्वाजेअस्मिन्नेवंत्वार्चन्नवनायवंदमानःसोमस्यवा
शुंप्रतिजागर्म्यहंत्वष्टाव्याख्यातस्तस्यैषाभवति॥ ३३॥देवस्त्वष्टासविताविश्व
रूपःपुपोषप्रजाःपुरुधाजजान॥इमाचविश्वाभुवनान्यस्यमहद्देवानामसुरत्व
मेकं॥देवस्त्वष्टासवितासर्वरूपःपोषतिप्रजारसानुप्रदानेनबहुधाचेमाजन
यतीमानिचसर्वाणिभूतान्युद न्यस्यमहच्चास्मैदेवानामसुरत्वमेकंप्रज्ञावत्वं
वानवत्त्वंवापिवासु निप्रज्ञानागोस्यस्यनर्थानस्ताश्वास्यामर्था॥असुरत्वमादि
त्यत्वंवातोवातीतिसतस्तस्यैषाभवति॥ ३४ ॥वातआवातुभेषजंशंभुमयोभुनो
हृदे॥प्रणआयूंषितारिषत्॥वातःआवातुभेषज्यानिशंभुमयोभुचनोहृदयायप्रव २५

र्धयतुचनःआयुरग्निर्व्याख्यातस्तस्यैषाभवति॥ ३५॥प्रतित्यंचारुमध्वरंगोपीथा
यप्रहूयसे॥मरुद्भिरग्नआगहि॥तंप्रतिचारुमध्वरंसोमपानायप्रहूयसेसोग्ने
मरुद्भिःसहागच्छेतिकमन्यंमध्यमादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापराभवति॥ ३६॥अभि
त्वापूर्वपीतयेसृजामिसोम्यंमधु॥मरुद्भिरग्नआगहि॥अभिसृजामित्वापूर्वपीत
येपूर्वपानायसोम्यंमधुसोममयंसोग्नेमरुद्भिःसहागच्छेति॥ ३७॥वेनोवेनतेः
कांतिकर्मणःस्तस्यैषाभवति॥ ३८॥अयंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाज्योतिर्जरायु
रजसोविमाने॥इममपांसंगमेसूर्यस्यशिशुंनविप्रामतिभीरिहंति॥अयंवेनश्चो
दयत्पृश्निगर्भाःप्राष्टवर्णगर्भाआपइतिवाज्योतिर्जरायुज्योतिरस्यजरायुस्थानीयं
भवतिजरायुजरयागर्भस्यजरयायूयतइतिवेममपांचसंगमनेसूर्यस्यचशिशुर्भूमि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नै०उ० वदिग्रामतिभीरिहंतिलिहंतिस्तुवंतिवर्धयंतिपूजयंतीतिवाशिशुःशंसनीयोभवतिशि
२८ ञ्जीतेर्वास्याद्दानकर्मणश्चिरलब्धोगर्भोभवतीत्यसुनीतिरसून्नयतितस्यैषाभवति॥ ३९॥
असुनीतेमनोअस्मासुधारयजीवातवेसुप्रतिरानआयुः॥रारंधिनःसूर्यस्यसंदृशिघृते
नत्वंतन्वंवर्धयस्व॥असुनीतेमनोस्मासुधारयचिरंजीवनायप्रवर्धयचनःआयूरंधय
चनःसूर्यस्यसंदर्शनायरध्यतिर्वशगमनेपिदृश्यते॥मारधामद्विषतेसोमराजन्निस्य
पिनिगमोभवतिघृतेनत्वमात्मानंतन्वंवर्धयस्वर्तोव्याख्यातस्तस्यैषाभवति॥ ४०॥
ऋतस्यहिशुरुधःसंतिपूर्वीर्ऋतस्यधीतिर्वृजिनानिहंति॥ऋतस्यश्लोकोबधिराते
तर्दकर्णाबुधानःशुचमानआयोः॥ऋतस्यहिशुरुधःसंतिपूर्वीर्ऋतस्यप्रज्ञावर्ज
नीयानिहंति॥ऋतस्यश्लोकोबधिरस्यापिकर्णावातृणत्तिबधिरोबद्धश्रोत्रःकर्णौ २८

बोधयन्दीप्यमानश्चेयारयनस्यमनुष्यस्यज्योतिषोवोदकस्यवेंदुरिंधेरुनत्तेर्वातस्यै
षाभवति॥ ४१॥ प्रतद्वोचेयंभव्यायेंदवेहव्योनयइषवान्मन्मरेजतिरक्षोहामन्म
रेजति॥स्वयंसोअस्मदानिदोवधैरजेतदुर्मतिं॥अवस्रवेदघशंसोवतरमवक्षुद्रमि
वस्रवेत॥प्रब्रवीमितदिंद्रायेंदवेहवनार्हायइषवानन्नवान्कामवान्वामनना
निचनोरेजयतिरक्षोहाचबलेनरेजयतिस्वयंसोस्मदभिनिंदितारंवधैरजेतदुर्मतिं॥
अवस्रवेदघशंसस्ततथावतरंक्षुद्रमिवावस्रवेदध्यामेभूयांसमर्थमन्यंतेयथाहोदर्श
नीयाहोदर्शनीयेतितत्परुच्छेपस्यशीलंपरुच्छेपऋषिःपर्ववच्छेपःपरुषिपरुषि
शेपोस्येतिवेतीमानिसप्तविंशतिर्देवतानांनामधेयान्यनुक्रांतानिसूक्तभांजिहवि
र्भांजितेषामेतान्यहविर्भांजिवेनोसुनीतिर्ऋतइंदुःप्रजापतिःप्रजानांपातावापाले

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नै॰ उ॰ गिता वौन स्येषा भवति॥ ४२ ॥प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता ब
३९ भूव॥ यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणां॥ प्रजापते नहि त्व
देतान्यन्यः सर्वाणि जातानि तानि परिबभूव यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम
पतयो रयीणामित्याशीरहिर्व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥ ४३ ॥अब्जामुक्थैरहिं गृ
णीषे बुध्ने नदीनां रजःसु षीदन्॥ अब्जामुक्थैरहिं गृणीषे बुध्ने नदीनां रजःसूदकेषु
सीदन्बुध्नमन्तरिक्षं बद्धा अस्मिन्धृता आप इति वेदमपीतरद्बुध्नमेतस्मादेव बद्धा
अस्मिन्धृताः प्राणा इति योऽहिः स बुध्न्यो बुध्नमन्तरिक्षं तन्निवासात्तस्यैषा भवति॥
॥ ४४ ॥मा नोऽहिर्बुध्न्यो रिषे धान्मा यज्ञो अस्य स्रिधदृतायोः॥ मा च नोऽहिर्बुध्न्यो रेष
णाय धान्मास्य यज्ञश्च स्रिधद्यज्ञकामस्य सुपर्णो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥ ४५॥

एकः सुपर्णः स समुद्रमा विवेश स इदं विश्वं भुवनं वि चष्टे॥ तं पाकेन मनसापश्यमन्तितस्
तं माता रेळ्हि स उ रेळ्हि मातरं॥ एकः सुपर्णः स समुद्रमाविशति स इमानि सर्वाणि भू
तान्यभिविपश्यति तं पाकेन मनसापश्यमन्तित इत्यृषेर्दृष्टार्थस्य प्रीतिर्भवत्याख्या
नसंयुक्ता तं माता रेळ्हि वागेषा माध्यमिका स उ मातरं रेळ्हि पुरूरवा बहुधा रोरूय
ते तस्यैषा भवति॥ ४६ ॥समस्मिञ्जायमान आसत ग्ना उतेमवर्धन्नद्यः स्वगूर्ताः॥ महे यत्त्वा पुरूरवो रणायावर्धयन्दस्युहत्याय देवाः॥ समासतास्मिञ्जायमाने
ग्ना गमनादापो देवपत्न्यो वापि चैनमवर्धयन्नद्यः स्वगूर्ताः स्वयंगामिन्यो महते च य
त्त्वा पुरूरवो रणाय रमणीयाय संग्रामायावर्धयन्दस्युहत्याय च देवा देवाः॥ ४७॥
अथातो मध्यस्थाना वायवा यास्तासामाद्या सरण्यूर्माध्यमिकमधिमारुद्रायया॥

नै०उ० घुंजरावोधा दर्ह्योजानोविरक्षानआपिनईमश्मास्यमवतंक्षेत्रस्यपतिःक्षेत्रस्यप
२८ तिनाक्षेत्रस्यपतेमीवहांपुनरोहियोअनिघ्नःपरेयिवांसंसेनेवस्तथामित्रोजनान्हि
रण्यगर्भोयितेसरस्वोविश्वकर्मासर्वस्यकर्ताविश्वकर्माविमनाक्षिप्रकर्मेन्हविर्षात्यमृ
षुसद्यश्चित्वयामन्योआदधिक्राःसविताहिरण्यस्तूपोदेवस्त्वष्टावातआवातुप्रनिय
मभित्वावेनोवेनतेरयंवेनोसुनीतःकृतस्यप्रतद्वोचेयंप्रजापतेत्वामुक्थेभीनोहिरेकः हि
स्मि सुपर्णःसमन्त्रायचत्वारिंशत्॥ ॥इतिनैरुक्तेदशमोध्यायः॥ ॥ॐ श्येनोव्याख्यात
स्तस्यैषाभवति॥ १ ॥आदायश्येनोअभरत्सोमंसहस्रंसवांअयुतंचसाकं॥अत्रापुरंधि
रजहादरातीर्मदेसोमस्यमूराअमूरः॥आदायश्येनोहरत्सोमंसहस्रंसवानयुतंचसहस
हस्रंसहस्रसाव्यमभिप्रेत्यतत्रायुतंसोमभक्षास्तत्संबंधेनायुतंदक्षिणा इतिवातत्रपु २८

रंधिरजहादमित्रानरातानितिवामदेसोमस्यमूराअमूरइत्येंद्रेचसूक्तेसोमपानेनच
स्तुतस्तस्मादिंद्रंमन्यनेओषधिःसोमःसुनोतेर्यदेनमभिषुण्वंतिबहुलमस्यनेघंटुकं
वृत्तमाश्चर्यमिवप्राधान्येनतस्यपावमानीषुनिदर्शनायोदाहरिष्यामः॥ २ ॥स्वादि
ष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोमधारया॥इंद्रायपातवेसुतः॥इतिसानिगदव्याख्याताथैषाप
रोभवतिचंद्रमसोवैतस्यवा॥ ३ ॥सोमंमन्यतेपपिवान्यत्संपिंषंत्योषधिं॥सोमंयंब्रह्माणो य
विदुर्नतस्याश्नातिकश्चन॥सोमंमन्यतेपपिवान्यत्संपिंषंत्योषधिमितिवृथासुतम
सोममाहसोमंयंब्रह्माणोविदुरितिनतस्याश्नातिकश्चनायज्वेत्यधियज्ञमथाधिदैवतं
सोमंमन्यतेपपिवान्यत्संपिंषंत्योषधिमितियजुःसुतमसोममाहसोमंयंब्रह्माणो
विदुश्चंद्रमसंनतस्याश्नातिकश्चनादेवइत्यथैषापराभवतिचंद्रमसोवैतस्यवा॥ ४॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै॰उ॰ यत्त्वादेव प्रपिबंतितत आप्यायसे पुनः॥ वायुः सोमस्य रक्षिता समानां मास आकृतिः॥
२९॰ यत्त्वादेव प्रपिबंतितत आप्यायसे पुनरिति नाराशंसानभिप्रेत्य पूर्वपक्षापरपक्षावि
तिवा वायुः सोमस्य रक्षिता वायुमस्य रक्षितारमाह साहचर्याद्रसहरणाद्वा समानां
संवत्सराणां मास आकृतिः सोमो रूपविशेषैरोषधिश्चंद्रमा वा चंद्रमाश्चायंद्रमतिर्च
द्रो माता वा चांद्रं मानमस्येति वा चंद्रश्चंद्रतेः कांतिकर्मणश्चंदनमित्यप्यस्य भवति चारु
द्रमति चिरं द्रमति चमेर्वा पूर्वं चारु रुचेर्विपरीतस्यं तस्यैषा भवति॥ ५॥ नवोनवो भ
वति जायमानोह्नां केतुरुषसामेत्यग्रं॥ भागं देवेभ्यो विदधात्यायन्प्रचंद्रमास्तिरते
दीर्घमायुः॥ नवोनवो भवति जायमान इति पूर्वपक्षादिमभिप्रेत्याह्नां केतुरुषसा
मेत्यग्रमित्यपरपक्षांतमभिप्रेत्यादित्यदेवतो द्वितीयः पाद इत्येके भागं देवेभ्यो विद २९

धात्यायन्निसर्धमासेज्यामभिप्रेत्य प्रवर्धयते चंद्रमा दीर्घमायुर्मृत्युर्मारयतीति सतो
मृतं च्यावयतीति वा शतबलाक्षो मौद्गल्यस्तस्यैषा भवति॥ ६॥ परं मृत्यो अनु परेहि
पंथां यस्ते स्व इतरो देवयानात्॥ चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत वी
रान्॥ परं मृत्यो ध्रुवं मृत्यो ध्रुवपरेहि मृत्यो कथितं तेन मृत्यो मृतं च्यावयते भवति मृत्यो
मदेर्वा मुदेर्वा तेषामेषा भवति॥ ७॥ त्वेषमित्था समरणं शिमीवतोरिंद्राविष्णू सुतपा वा
मुरुष्यति॥ यामर्त्याय प्रतिधीयमानमित्कृशानोरस्तुरसनामुरुष्यथः॥ इति सानि ॥८॥
गदव्याख्याता विश्वानरो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति॥ प्रवो महे मंदमानायांधसोर्चा
विश्वानराय विश्वाभुवे॥ इंद्रस्य यस्य सुमखं सहो महि श्रवो नृम्णं च रोदसी सपर्यतः॥
प्रार्चत यूयं स्तुतिं महते धनायान्नस्य दात्रे मंदमानाय मोदमानाय स्तूयमानाय शब्दाय

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०सू०
४०

माना ये तिर्वा विश्वानराय सर्वे निभृताये दूस्यय स्य प्रीतौ सुमहद्बलं महच्च श्रवणीयं यशो नृम्णं
सबलं न्नूनं तं द्यावापृथिव्योः परिचरत इति कस्मांचन भ्यमा देवमनु वृध्यं तस्यैषा परा भवति॥
॥ ९ ॥ उदु ज्योतिरमृतं विश्वजन्यं विश्वानरः सविता देवो अश्रेत् ॥ उदशिश्रियज्ज्योतिरमृतं
सर्वजन्यं विश्वानरः सविता देव इति धाता सर्वस्य विधाता तस्यैषा भवति॥ १० ॥ धाता ददा
तु दाशुषे प्राचीं जीवातुमक्षितां॥ वयं देवस्य धीमहि सुमतिं सत्यधर्मणः॥ धाता ददातु
दत्तवते प्रवृद्धां जीविकामनुपक्षीणां वयं देवस्य धीमहि सुमतिं कल्याणीं मतिं सत्यधर्म
णो विधाता धात्रा व्याख्यातस्तस्यैष निपातो भवति बहुदेवतायामृचि॥ ११ ॥ सोमस्य
राज्ञो वरुणस्य धर्मणि बृहस्पतेरनुमत्या उ शर्मणि॥ तवाहमद्य मघवन्नुपस्तुतौ धातर्वि ४०
धातः कलशाँ अभक्षयं॥ इत्येताभिर्देवताभिरभिप्रसूतः सोमकलशानभक्षयमिति क

लशाः कस्मात्कला अस्मिन्छेरते मात्राः कलिश्च कलाश्च किरतेर्विकीर्णमात्राः॥ १२॥
अथातो मध्यस्थाना देवगणास्तेषां मरुतः प्रथमागामिनो भवन्ति मरुतो मितराविणो वामितरोचिनो वा महद्द्रवंतीति वा तेषामेषा भवति॥ १३ ॥ आ विद्युन्मद्भिर्मरुतः
स्वर्कै रथेभिर्यात ऋष्टिमद्भिरश्वपर्णैः॥ आ वर्षिष्ठया न इषा वयो न पप्तता सुमायाः॥
विद्युन्मद्भिर्मरुतः स्वर्कैः स्वंचनैरिति वा सर्चनैरिति वा स्वर्चिभिरिति वा रथैरायातऋ
रस्वपतने ष्टिमद्भिरश्वपर्णैर्वर्षिष्ठेन च नो न्नेन वय इवापतत सुमायाः कल्याणकर्माणो वा
कल्याणप्रज्ञा वा रुद्रा व्याख्यातास्तेषामेषा भवति॥ १४ ॥ आ रुद्रास इंद्रवंतः सजो
षसो हिरण्यरथाः सुविताय गंतन॥ इयं वो अस्मत्प्रति हर्यते मतिस्तृष्णजे न दिव उ
त्सा उदन्यवे॥ आगच्छत रुद्रा इंद्रेण सहजोषणाः सुविताय कर्मणे इयं वो अस्मदपि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै० उ०
४१

प्रतिकामयतेमतिस्त्वष्टाजज्ञेवदिवउत्साउदन्यवेलक्षणकृतष्यतेरुदस्युरुदन्यनेत्रेभृ
वउरुभांनीतिवर्तनभांतीतिवर्तनभवंतीतिवांतेषामेषाभवति॥ १५॥विष्ट्वीशमी
तरणित्वेनवाघतोमर्तासःसंतोअमृतत्वमानशुः॥सौधन्वनाऋभवःसूरचक्षसः
संवत्सरंसमपृच्यंतधीतिभिः॥कृत्वाकर्माणिक्षिप्रत्वेनवोढारोमेधाविनोवाम
र्तासःसंतोमृतत्वमानशिरेसौधन्वनाऋभवःसूरख्यानावासूरप्रज्ञावासंवत्सर
समपृच्यंतधीतिभिःकर्मभिःऋभुर्विभ्वावाजइतिसुधन्वनआंगिरसस्यत्रयःपु
त्राबभूवुस्तेषांप्रथमोत्तमाभ्यांबहुवन्निगमाभवंतिनमध्यमेनतदेतदृभोश्च
बहुवचनेनचमसस्यचसंस्तवेनबहूनिदशतयीषुसूक्तानिभवंत्यादित्यरश्म
योप्यृभवउच्यंते॥अगोह्यस्ययदसस्तनागृहेतदद्येदमृभवोनानुगच्छथ॥अगो ५९

ह्यआदित्योगृहनीयस्तस्ययदस्वपथगृहेयावत्तत्रभवथनतावदिहभवथेत्यंगि
रसोव्याख्यातास्तेषामेषाभवति॥ १६॥विरूपासइदृषयस्तइद्गंभीरवेपसः॥
तेअंगिरसःसूनवस्तेअग्नेःपरिजज्ञिरे॥बहुरूपाऋषयस्तेगंभीरकर्माणोवा
गंभीरप्रज्ञावातेंगिरसःपुत्रास्तेग्नेरधिजज्ञिरइत्यग्निजन्मपितरोव्याख्याता
स्तेषामेषाभवति॥ १७॥उदीरतामवरउत्परासउन्मध्यमाःपितरःसोम्या
सः॥असुंयईयुरवृकाऋतज्ञास्तेनोवंतुपितरोहवेषु॥उदीरतामवरउदीरतां
परउदीरतांमध्यमाःपितरःसोम्याःसोमसंपादिनस्तेसुंयेप्राणमन्वीयुरवृका
अनमित्राःसत्यज्ञावायज्ञज्ञावातेनआगच्छंतुपितरोह्वानेषुमाध्यमिकोय
मइत्याहुस्तस्मान्माध्यमिकान्पितॄन्मन्यंतेंगिरसोव्याख्याताःपितरोव्याख्याता

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० भृगवोव्याख्याताअथर्वाणोथनवंतस्त्वं देतिश्चरतिकर्मातत्प्रतिषेधस्तेषामेषासा
४२ धारणाभवति॥ १८ ॥अंगिरसोनःपितरोनवग्वाअथर्वाणोभृगवःसोम्यासः॥
तेषांवयंसुमतौयज्ञियानामपिभद्रेसौमनसेस्याम॥अंगिरसोनःपितरोनवगत
योनवनीतगतयोवाथर्वाणोभृगवःसोम्याःसोमसंपादिनस्तेषांवयंसुमतौकल्या
ण्यांमतौयज्ञियानामपिचैषांभद्रेभंदनीयेभाजनवतिवाकल्याणेमनसिस्यामेति
माध्यमिकोदेवगण इतिनैरुक्ताःपितरइत्याख्यानमथाप्यृषयःस्तूयंते॥ १९॥
सूर्यस्येवचक्षथोज्योतिरेषांसमुद्रस्येवमहिमागंभीरः॥वातस्येवप्रजवोनान्येन
स्तोमोवसिष्ठाअन्वेतवेवः॥इतियथाःआप्याःआप्नोतेस्तेषामेषनिपातोभवत्यै
न्द्रामृचि॥ २० ॥स्तुषेय्यंपुरुवर्पसमृभ्वमिनतममाप्त्यमाप्त्यानां॥आदर्दतेश

वंसासप्तदानूनप्रसाक्षतेप्रतिमानानिभूरि॥स्तोतव्यंबहुरूपंमुरुभूतमीश्वरतमं
माप्तव्यमाप्तव्यानांमादृणातियःशवसाबलेनसप्तदानूनितिवासप्तदानवानिति
वाप्रसाक्षतेप्रतिमानानिबहूनिसाक्षातिराप्नोतिकर्मा॥ २१ ॥अथातोमध्यस्था
नाःस्त्रियस्तासामदितिःप्रथमागामिनीप्रवंस्यादितिर्व्याख्याता तस्याएषाभवति॥
॥ २२ ॥दक्षस्यवादितेजन्मनिव्रतेराजानामित्रावरुणाविवाससि॥अतूर्तपंथाःपु
रुरथोअर्यमासप्तहोताविषुरूपेषुजन्मसु॥दक्षस्यवादितेजन्मनिव्रतेकर्मणिरा
जानोमित्रावरुणोपरिचरसिविवासतिःपरिचर्यायांहविष्मांआविवासतीत्याशा
स्तेर्वातूर्तपंथाअत्वरमाणपंथाबहुरथोर्यमादित्योरिन्नियच्छतिसप्तहोतासप्त
मास्मैरश्मयोरसानभिसन्नामयंतिसप्तैनमृषयस्तुवंतीतिवाविषमरूपेषुजन्मसु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० कर्मसदृये ब्रादित्यो दक्षस्तस्या द्वादित्यमध्ये च स्तुतोऽदितिर्दाक्षायणी॥अदितेर्दक्षो
४२ अजायत दक्षाद्वदितिः परीति च तत्कथमुपपद्येत समानजन्मानौ स्यातामित्यपि वा
देवधर्मेणेतरेतरजन्मानौ स्यातामितरेतरप्रकृती॥अग्निरप्यदितिरुच्यते तस्यैषा
भवति॥ २३ ॥यस्मै त्वं सुद्रविणो ददाशोऽनागास्त्वमदिते सर्वताता॥यं भद्रेण श
वसा चोदयासि प्रजावता राधसा ते स्याम॥यस्मै त्वं सुद्रविणो ददास्योऽनागास्त्वमन
पराधत्वमदिते सर्वासु कर्मततिष्वाग आङ्पूर्वाद्गमेरेन एतेः किल्बिषं किल्भि
दं सुकृतकर्मणो भयं कीर्तिमस्य भिनत्तीति वा भद्रेण शवसा बलेन चोदयासि प्र यं
जावता च राधसा धनेन ते वयमिह स्यामेति सरमा सरणात्तस्या एषा भवति॥२४॥
किमिच्छन्ती सरमा प्रेदमानड् दूरे ह्यध्वा जगुरिः पराचैः॥कास्मेहितिः का परितक्म्या ४२

सीत्कथं रसाया अतरः पयांसि॥किमिच्छन्ती सरमेदं प्रानड् दूरे ह्यध्वा जगुरिर्जङ्गम्यतेः पं
परांचैनैरंचितः॥का तेस्मास्वर्थहितिरासीत्किं परितकनं परितक्म्या रात्रिः परित ए
नां तक्म तक्मेत्युष्णनाम तकत इति सतः॥कथं रसाया अतरः पयांसीति रसा नदी
रसतेः शब्दकर्मणः कथं रसानि तान्युदकानीति वा देवशुनीन्द्रेण प्रहिता पणिभि
रसुरैः समूद इत्याख्यानं सरस्वतीत्याख्याता तस्या एषा भवति॥ २५ ॥पावका
नः सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती॥यज्ञं वष्टु धियावसुः॥पावका नः सरस्वत्यन्नैर
न्नवती यज्ञं वष्टु धियावसुः कर्मवसुस्तस्या एषापरा भवति॥ २६ ॥महो अर्णः स
रस्वती प्रचेतयति केतुना॥धियो विश्वा विराजति॥महदर्णः सरस्वती प्रचेतय
ति प्रज्ञापयति केतुना कर्मणा प्रज्ञया वेमानि च सर्वाणि प्रज्ञानान्यभिविराजति

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० वागर्भेषु विधीयते तस्या अस्या ध्यमिकांन्चा वंम न्यंते वाग्व्याख्याता तस्या एषा भव
४४ ति॥ २७ ॥यद्वाग्वदंत्यविचेतनानि राष्ट्री देवानां निषसाद मंद्रा॥ चतस्र ऊर्जं दुदु
हे पयांसि क्वस्विदस्याः परमं जगाम॥ यद्वाग्वदंत्यविचेतनान्यविज्ञातानि राष्ट्री देवा
नां निषसाद मंद्रा मदना चतस्रो नु दिश ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्वस्विदस्याः परमं जगा
मेति यत्पृथिवीं गच्छतीति वा यदादित्यरश्मयो हरंतीति वा तस्या एषापरा भवति॥
॥ २८ ॥देवीं वाचमजनयंत देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदंति॥ सा नो मंद्रेषमू
र्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥ देवीं वाचमजनयंत देवास्तां सर्वरूपाः पश
वो वदंति व्यक्तवाचश्चाव्यक्तवाचश्च सा नो मदनान्नं च रसं च दुहाना धेनुर्वागस्मा ४४
मती नुपैतु सुष्टुता नु राकेति देवपत्न्याविति नैरुक्ताः पौर्णमास्याविति याज्ञिका या

पूर्वा पौर्णमासी सानुमतिर्योत्तरा सा राकेति विज्ञायतेऽनुमतिरनुमननात्तस्या एषा
भवति॥ २९ ॥अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्कृधि॥ क्रत्वे दक्षाय नो हिनु प्रण आ
यूंषि तारिषः॥अनुमन्यस्वानुमते त्वं सुखं च नः कुरु अन्नं च नोपत्याय धेहि प्रवर्धय च न
आयूंषि राका रातेर्दानकर्मणस्तस्या एषा भवति॥ ३० ॥राकामहं सुहवां सुष्टुती हु
वे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मना॥ सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं श
तदायमुक्थ्यं॥ राकामहं सुह्वानां सुष्टुत्याह्वये शृणोतु नः सुभगा बोधत्वात्मना सीव्य
त्वपः प्रजननकर्म सूच्याच्छिद्यमानया सूच्या सीव्यते ददातु वीरं शतप्रदमुक्थ्यं वक्त
व्यं प्रशंसां सिनीवाली कुहूरिति देवपत्न्याविति नैरुक्ता अमावास्ये इति याज्ञिका या
पूर्वामावास्या सा सिनीवाली योत्तरा सा कुहूरिति विज्ञायते सिनीवाली सिनमन्नं भ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० वतिसिनातिभूतानिवालंपर्ववृणोतेस्तस्मिन्नन्नवतीवालिनीवावालेनेवास्यामणुत्वाच्चं
४५ द्रमाःसेवितव्योभवतीतिवातस्याएषाभवति॥ ३१ ॥सिनीवालिपृथुष्टुकेयादेवानाम
सिस्वसा॥जुषस्वहव्यमाहुतंप्रजांदेविदिदिड्ढिनः॥सिनीवालिपृथुजघनेस्तुकस्त्या
यतेःसंघातःपृथुकेशस्तुकेपृथुस्तुकेवायात्वंदेवानामसिस्वसास्वसासुःअसात्स्वेषु
सीदतीतिवाजुषस्वहव्यमदनंप्रजांचदेविदिशनः॥कुहूर्गूहतेःक्वाभूदितिवाक्वसतीह्व
यतइतिवाक्वाहुतंहविर्जुहोतीतिवातस्याएषाभवति॥ ३२ ॥कुहूमहंसुवृतंवि
द्मनापसमस्मिन्यज्ञेसुहवांजोहवीमि॥सानोददातुश्रवणंपितृणांतस्यैतेदेविह
विषाविधेम॥कुहूमहंसुकृतंविदितकर्माणमस्मिन्यज्ञेसुह्वानामाह्वयेसानोद ४५
दातुश्रवणंपितृणांपित्र्यंधनमितिवापित्र्यंयशइतिवातस्यैतेदेविहविषाविधेम

तिव्याख्यातंयमीव्याख्यातातस्याएषाभवति॥ ३३ ॥अन्यमूषुत्वंयम्यन्यउत्वांपरि
ष्वजातेलिबुजेववृक्षं॥तस्यवात्वंमनइच्छासवातवाधाकृणुष्वसंविदंसुभद्रां॥अ
न्यमेवहित्वंयम्यन्यस्त्वांपरिष्वक्ष्यतेलिबुजेववृक्षंतस्यवात्वंमनइच्छसवातवाधा
नेनकुरुष्वसंविदंसुभद्रांकल्याणभद्रांयमीयमंचकमेतांप्रत्याचचक्षइत्याख्यानं॥
॥ ३४ ॥उर्वशीव्याख्यातातस्याएषाभवति॥ ३५ ॥विद्युन्नयापतन्तीदविद्योद्भरन्ती
मेअप्याकाम्यानि॥जनिष्टोअपोनर्यःसुजातःप्रोर्वशीतिरतदीर्घमायुः॥विद्युदिव
यापतन्तीद्योततेहरन्तीमेअप्याकाम्यान्युदकान्यन्तरिक्षलोकस्ययदानूनमयंजाये
ताद्भ्योऽध्यपइतिनर्योमनुष्योनृभ्योहितोनरापत्यमितिवासुजातःसुजाततरोऽथो
र्वशीप्रवर्धयतेदीर्घमायुःपृथिवीव्याख्यातातस्याएषाभवति॥ ३६ ॥बळित्था

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०५० पर्वतानां खिद्रं बिभर्षि पृथिवि॥प्रयाभूमिं प्रवत्वति मह्नाजिनोषि महिनि॥सत्यं त्वं
४५ पर्वतानां मेघानां खेदनं छेदनं भेदनं बलमत्र धारयसि पृथिवि प्रजिन्वसि या भूमिं
प्रवणवति महत्वेन महस्वती त्युदकवतीति वैंद्राणी द्रस्यपत्नी तस्या एषा भवति॥ ३०॥
इंद्राणीमासुनारिषु सुभगामहमश्रवं॥नह्यस्या अपरं चन जरसा मरते पतिर्विश्व
स्मादिंद्र उत्तरः॥इंद्राणीमासुनारिषु सुभगामहमश्रृणवं नह्यस्या अपरामपि समां
जरयां म्रियते पतिः सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद्ब्रूमस्तस्या एषापरा भवति॥ ३८॥
नाहमिंद्राणि रारण सख्युर्वृषाकपेर्ऋते॥यस्येदमप्यं हविः प्रियं देवेषु गच्छति वि
श्वस्मादिंद्र उत्तरः॥नाहमिंद्राणि रमे सख्युर्वृषाकपेर्ऋते यस्येदमप्यं हविरप्सु श्रृत
मद्भिः संस्कृतमिति वा प्रियं देवेषु निगच्छति सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद्ब्रूमो गोरीरि ४६

चतेर्ज्वलतिकर्मणोऽयमपीतरो गौरो वर्ण एतस्मादेव प्रशस्यो भवति तस्या एषा भवति॥ ढ़ी
॥ ३९॥गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी॥अष्टापदी नवपदी ब
भूवुषी सहस्राक्षरा परमे व्योमन्॥गौरी र्निर्मिमाय सलिलानि तक्षती कुर्वत्येकपदी
मध्यमेन द्विपदी मध्यमेन चादित्येन च चतुष्पदी दिग्भिरष्टापदी दिग्भिश्चावांतरदि
ग्भिश्च नवपदी दिग्भिश्चावांतरदिग्भिश्चादित्येन च सहस्राक्षरा बहूदका परमे व्यवने
तस्या एषापरा भवति॥ ४० ॥तस्याः समुद्रा अधिविक्षरंति तेन जीवंति प्रदिशश्च
तस्रः॥ततः क्षरत्यक्षरं तद्विश्वमुपजीवति॥तस्याः समुद्रा अधिविक्षरंति वर्षंति मे
घास्तेन जीवंति दिगाश्रयाणि भूतानि ततः क्षरत्यक्षरमुदकं तत्सर्वाणि भूतान्युपजी
वंति गौर्व्याख्याता तस्या एषा भवति॥ ४१ ॥गौरमीमेदनु वत्सं मिषंतं मूर्धानं हिंङ्

नै०उ०
४७

रूणोन्मातुवाउ॥स्रक्वाणं घर्ममभिवावशानामिमातिमायुं पयतेपयोभिः॥गोरन्वमीमे
हत्संनिमिषंतमनिमिषंतमादित्यमितिवा मूर्धानमस्याभिहिंकु करोन्मननायसृक्वाणं
सरणं घर्मंहरणमभिवावशानामिमातिमायुंप्रप्यायतेपयोभिर्मायुमिवादित्यमिति
वावागेषामाध्यमिकाघर्मधुगितियाज्ञिकाधेनुर्धयतेर्वाधिनोतेर्वातस्याएषाभवति
॥ ४२ ॥उपह्वयेसुदुघांधेनुमेतांसुहस्तोगोधुगुतदोहदेनां॥श्रेष्ठंसवंसविताsविषं
नोभीद्धोघर्मस्तदुषुप्रवोचं॥उपह्वयेसुदोहनांधेनुमेतांकल्याणहस्तोगोधुगपिचदो
ग्ध्येनांश्रेष्ठंसवंसविताsसुनोतुनइत्येषहिश्रेष्ठःसर्वेषांसवानांयदुदकंयद्वापयोयजुष्म
दभीद्धोघर्मस्तंसुप्रब्रवीमिवागेषामाध्यमिकाघर्मधुगितियाज्ञिकाःअघ्न्याहंतव्याभ
वत्यघघ्नीतिवातस्याएषाभवति॥ ४३ ॥सूयवसाद्भगवतीहिभूयाअथोवयंभगवं ४७

तःस्याम॥अद्धितृणमघ्न्येविश्वदानींपिबशुद्धमुदकमाचरंती॥सुयवसादिनीभग
वतीहिभवाथेदानींवयंभगवंतःस्यामाद्धितृणमघ्न्येसर्वदापिबशुद्धमुदकमाचरंती
तस्याएषापराभवति॥ ४४ ॥हिंकृण्वतीवसुपत्नीवसूनांवत्समिच्छंतीमनसाभ्या
गात॥दुहामश्विभ्यांपयोअघ्न्येयंसावर्धतांमहतेसौभगाय॥इतिसानिगदव्याख्या
ता॥ ४५ ॥स्वस्तिरिद्धिप्रप
थेश्रेष्ठारेक्णस्वत्यभियावाममेति॥सानोअमासोअरणेनिपातुस्वावेशाभवतुदेव
गोपा॥स्वस्तिरेवहिप्रपथेश्रेष्ठारेक्णस्वतीधनवत्यभ्येतियावसूनिवननीयानिसा नैरु० ३
नोमामृहेसानिरमणेसानिर्गमनेपातुस्वावेशाभवतुदेवीगोप्त्रीदिवानोपायाल्लिति
देवाएनांगोपायंत्विति वाव्याख्याता तस्याएषाभवति॥ ४६ ॥अपाघाअनसः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ४। सरत्संपिष्टादहे बिभ्युषी॥नियत्तीशिश्नथद्दृषा॥अपासरदुषाअनसः संपिष्टान्मे
॥४८राप॥ घाद्बिभ्युष्यनोवायुरनितेर्वापमार्थेस्यारनस्तद्वराकटादिवानःशकटमानदू
मरिमंस्त्रीवरमनितेर्वास्याज्जीवनकर्मणउपजीवंत्येनंमेघोप्यनएतस्मादेव
यन्निरशिश्नथद्दृषा वर्षिता मध्यमस्तस्याएषापराभवति॥ ४७॥एतदस्या
अनः शयेसुसंपिष्टं विपाश्या॥सुसारसींपरावतः॥एतदस्याअनआशेते
सुसंपिष्टमितरदिवविपाशि विमुक्तपाशिंससारोषाः परावतः प्रेरितवतः
परागतांहंकाव्याख्याता तस्याएषाभवति॥ ४८॥अभिनइळायूथस्य
मातास्मन्नदीभिरुर्वशीवागृणातु॥उर्वशीवाबृहद्दिवागृणानाभ्यूर्ण्वानाप्र राम
भृथस्यायोः॥सिषक्तुनऊर्जव्यस्यपुष्टेः॥अभिगृणातुनइळायूथस्यमाता ४८

सर्वस्यमातास्मदभिनदीभिरुर्वशीवागृणातूर्वशीवाबृहद्दिवामहद्दिवागृणा गो
भ्यूर्ण्वानाप्रभृथस्यप्रभृतस्यायोरयनस्यमनुष्यस्यज्योतिषोवोदकस्यवासेव
तांनोन्नस्यपुष्टेरोदसीरुद्रस्यपत्नीतस्याएषाभवति॥ ४९॥रथंनुमारुतंवयं
श्रवस्युमाहुवामहे॥आयस्मिन्तस्थौसुरणानिबिभ्रतीसचामरुत्सुरोदसी॥
रथंक्षिप्रंमारुतंमेघंवयंश्रवणीयमाह्वयामहे॥आयस्मिन्तस्थौसुरणीयानु म
दकानिबिभ्रतीसचामरुद्भिःसहरोदसीरोदसी॥ ५०॥त्वयेनोव्याख्यातआस
यस्त्वादिष्ठयासोमंमन्यतेयत्त्वादेवनवोनवःपरंमृत्योतेषमिथाप्रवामहेउदुज्यो
तिर्धातारदातुसोमस्यराज्ञोभार्गोमध्यस्थानादेवगणाआ विद्युन्मद्भिरारु
द्रासोविष्टीशामीविरूपासउशिरतामवरेंगिरसोनःसूर्यस्येवरश्मेयंमथातो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ने०उ० ५९

मध्यस्थानाद्रिर्योरक्षस्सदायस्मेलोकमिच्छंतीपावकानोमहोअर्णोयद्वाग्व
दंतीदेवींवाचमन्विदनुमतेराकामहंसिनीवालिकुहूमहंमन्यमपूर्वत्रीवि
युल्लबलिशंद्राणीनाहमिंद्राणिगौरीमिमायंतस्याःसमुद्रागोरमीमेदुपदकृ
स्यवसाद्रिंदुव्वतीस्वस्तिरिज्यपोधाएतदस्याअभिनदूकारथंनुपंचाशतं॥
इतिनैरुक्तेएकादशोध्यायः॥ ॥ॐ॥अथातोद्युस्थानादेवतास्तासामश्विनौप्र
थमागामिनौभवतोश्विनौयद्व्यश्नुवातेसर्वंरसेनान्योज्योतिषान्योश्वैरश्विनावि
त्यौर्णवाभस्तत्कावश्विनौद्यावापृथिव्याविसेकेहोरात्राविसेकेसूर्याचंद्रमसावि (म॰चंद्र?)
त्येकेराजानोपुण्यकृताविसेतिहासिकास्तयोःकालऊर्ध्वमर्धरात्रात्प्रकाशीभा ५९
वस्यानुविष्टंभमनुतमोभागोहिमध्यमोज्योतिर्भागआदित्यस्तयोरेषाभवति॥१॥

वसातिषुस्मचरथोसितौपेत्वाविव॥कुदेदमश्विनायुवमभिदेवांअगच्छतं॥इ
तिसानिगदव्याख्यातौवसातिषुस्मचरथोवसातयोरातयोवसंतेस्मादितरेतरात
योवक्षैर्वावहतेर्वासितोपेत्वाविव॥अपेत्वावृत्रहणंसुरातयोस्तयोःसमानकाल
योःसमानकर्मणोःसंस्तुतप्रायययोरसंस्तवेनेषोर्धर्चोभवतिवासात्योन्यउच्यतेउष
पुत्रस्तवान्यइतितयोरेषापराभवति॥ २॥इहेहजातासमवावशीतामरेपसातनू
न्वातुनामभिःस्वैः॥जिष्णुर्वामन्यःसुमखस्यसूरिर्दिवोअन्यःसुभगःपुत्रऊहे॥इह
चेहचजातौसंस्तूयेतेपापेनालिप्यमानयातन्वानामभिश्चस्वैर्जिष्णुर्वामन्यःसु
महतोबलस्येरयितामध्यमोदिवोन्यःसुभगःपुत्रऊह्यतआदित्यस्तयोरेषापराभ
वति॥ ३॥प्रातर्युजाविबोधयाश्विनावेहगच्छतां॥अस्यसोमस्यपीतये॥प्रात

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तै०ऽ० र्गिनोविबोधर्गाविनाविहागच्छतांमस्यसोमस्यपानायतयोरेषापराभवति॥
५० ॥ ४ ॥प्रातर्यजध्वमश्विनाहिनोतनसायमस्तिदेवयाअजुष्टं॥उतान्योअस्मद्य
जतेविचावःपूर्वःपूर्वोयजमानोवनीयान्॥प्रातर्यजध्वमश्विनौप्रहिणुतनसायम
स्तिदेवज्याअजुष्टमेतदन्योस्मद्यजतेविचावःपूर्वःपूर्वोयजमानोवनीयान्वनीय
न्तमंस्तयोःकालःसूर्योदयपर्यंतंतस्मिन्नन्यादेवताओप्यंतउषावघ्टःकालिक
र्मणांउच्छतेरितरामाध्यभिकातस्याएषाभवति॥ ५ ॥उषस्तच्चित्रमाभरास्मभ्यं
वाजिनीवति॥येनतोकंचतनयंचधामहे॥उषस्तच्चित्रंचायनीयंमंहनीयंधनमाह
रास्मभ्यमन्नवतियेनपुत्रांश्चपौत्रांश्चदधीमहितस्याएषापराभवति॥ ६॥एताउ
त्याउषसःकेतुमक्रतपूर्वेअर्धेरजसोभानुमंजते॥निष्कृण्वानाआयुधानीवधृष्ण ५०
वःप्रतिगावोरुषीर्यंतिमातरः॥एतास्ताउषसःकेतुमकुषतप्रज्ञानमेकस्याएवपूजना
र्थेवदुःवचनंस्यांपूर्वेर्धेन्तरिक्षलोकस्यसमंजतेभानुना॥निष्कृण्वानाआयुधानीव
धृष्णवः॥निरित्येषसमित्येतस्यस्थानएमीदेषांनिष्कृतंजारिणीवेत्यपिनिगमोभव
तिप्रतियंतिगावोगमनादरुषीरारोचनान्मातरोभासोनिर्मात्र्यःसूर्यासूर्यस्यपत्न्ये
षेवाभिसृष्टकालतमातस्याएषाभवति॥ ७ ॥सुकिंशुकंशल्मलिंविश्वरूपंहिरण्य
वर्णंसुवृतंसुचक्रं॥आरोहसूर्येअमृतस्यलोकंस्योनंपत्येवहतुंकृणुष्व॥सुकाशनं
शंनमलंसर्वरूपमपिवोपमार्थेस्यात्सुकिंशुकमिवशल्मलिमितिकिंशुकंक्रंशतेः
प्रकाशयतिकर्मणःशल्मलिःसुशरोभवतिशरवान्वारोहसूर्येअमृतस्यलोकमुद
कस्यसुखंपत्येवहतुंकुरुष्वसवितासूर्यांप्रायच्छत्सोमायराज्ञेप्रजापतयेवेतिचब्रा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वृषाकपायीरीवृषाकपेः पत्न्येषैवाभिसृष्टकालतमा तस्या एषा भवति॥ ८॥

नै॰ ३० ह्यणं वृषाकपायी वृषाकपेः पत्न्येषैवाभिसृष्टकालतमा तस्या एषा भवति॥ ८॥ प्रियं काचित्करं हविर्वि

५३ वृषाकपायि रेवति सुपुत्र आदु सुस्नुषे॥ घसत्त इन्द्र उक्षणः प्रियं काचित्करं हविर्वि

श्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ वृषाकपायि रेवति सुपुत्रे मध्यमेन सुस्नुषे माध्यमिकया वाचा स्नुषा

साधुसादिनीति वा साधुसानिनीति वा स्वपत्यं तत्सनोतीति वा प्राश्नातु त इन्द्र उक्षण एता

न्माध्यमिकान्संस्त्यायानुक्षण उक्षतेर्वृद्धिकर्मण उक्षन्त्युदकेनेति वाग्नि प्रियं कुरुष्व

सुखाचयकरं हविः सुखकरं हविः सर्वस्माद्य इन्द्र उत्तरस्तमेतद्ब्रूम आदित्यं सरण्यूः

सरणात्तस्या एषा भवति॥ ९॥ अपागूहन्नमृतां मर्त्येभ्यः कृत्वी सवर्णामददुर्विवस्वते।

२ उताश्विनावभरद्यत्तदासीदजहादु द्वा मिथुना सरण्यूः॥ अप्यगूहन्नमृतां म ५३

र्त्येभ्यः कृत्वी सवर्णामददुर्विवस्वतेऽप्यश्विनावभरद्यत्तदासीदजहाद्द्वौ मिथुनौ सर

ण्यूर्मध्यमं च माध्यमिकां च वाचमिति नैरुक्ता यमं च यमीं चेत्यैतिहासिकास्तत्रेतिहा

समाचक्षते त्वाष्ट्री सरण्यूर्विवस्वत आदित्याद्यमौ मिथुनौ जनयांचकार सा सवर्णा

मन्यां प्रतिनिधायाश्वं रूपं कृत्वा प्रदुद्राव स विवस्वानादित्य आश्वमेव रूपं कृत्वा ताम उ

नुसृत्य संबभूव ततोऽश्विनौ जज्ञाते सवर्णायां मनुस्तदभिवादिन्येषर्ग्भवति॥ १०॥

त्वष्टा दुहित्रे वहतुं कृणोतीतीदं विश्वं भुवनं समेति। यमस्य माता पर्युह्यमाना महो

जाया विवस्वतो ननाश॥ त्वष्टा दुहितुर्वहनं करोतीतीदं विश्वं भुवनं समेतीमानि च

सर्वाणि भूतान्यभिसमागच्छन्ति यमस्य माता पर्युह्यमाना महतो जाया विवस्वतो न

नाशेति रात्रिरादित्यस्यादित्योदयेऽन्तर्धीयते॥ ११॥ सविता व्याख्यातस्तस्य कालो यदा

द्यौरपहततमस्काकीर्णरश्मिर्भवति तस्यैषा भवति॥ १२॥ विश्वा रूपाणि प्र

नै०उ० तिमुंचतेकविः। आसीवीडूर्द्धिपदेचतुष्पदे॥ विनार्कमस्यत्सविता वरेण्योनुप्र
५२ याणमुषसोविराजति॥ सर्वाणिप्रज्ञानानिप्रतिमुंचतेमेधावीकविः क्रांतदर्शनोभ
वतिकवतेर्वाप्रसुवतिभद्रद्विपाञ्चश्चतुष्पाञ्चश्चअथविस्यपन्नार्कःसविता वरणीयः
प्रयाणमनूषसोविराजसधोरामःसावित्रइतिपशुसमाम्नायेविज्ञायतेकस्मात्सा
मान्यादित्यधस्तात्तद्वेलायांतमोभवत्यतस्मात्सामान्यादधस्तादूर्ध्वस्ताद्भ्रुष्णा
कस्मात्सामान्यादित्यग्निंचिन्वानस्यामामुपेयात्सारमणाययोपयतेनधर्मायकृष्णा
जातीयेतस्मात्सामान्यात्कृकवाकुःसावित्रइतिपशुसमाम्नायेविज्ञायतेकस्मात्सा
मान्यादितिकालानुवादंपरीत्यकृकवाकोःपूर्वशब्दानुकरणंवचेरुत्तरंभगोव्याख्या
तस्तस्यकालःप्रागुत्सर्पणात्तस्यैषाभवति॥ १३॥ प्रातर्जितंभगमुग्रंहुवेमवयंपु ५२

त्रमदितेर्योविधर्ता॥ आध्रश्चिद्यंमन्यमानस्तुरश्चिद्राजाचिद्यंभगंभक्षीत्याह॥ प्रा
तर्जितंभगमुग्रंह्वयेमवयंपुत्रमदितेर्योविधारयितासर्वस्याध्रश्चिद्यंमन्यमानआ
ध्यानुर्दरिद्रस्तुरश्चित्तुरइतियमनामतरतेर्वात्वरतेर्वात्वरयातूर्णगतिर्यमोराजा
चिद्यंभगंभक्षीत्याहभगोभगइत्याहुरनुत्सृप्तोनदृश्यतेप्राशित्रमस्याक्षिणीनिर्जघा
नेतिचब्राह्मणंजनंभगोगच्छतीतिवाजनंगच्छत्यादित्यउदयेनसूर्यःसर्तेर्वासुवतेर्वा
स्वीर्यतेर्वातस्यैषाभवति॥ १४॥ उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः॥ दृशेविश्वाय
सूर्यं॥ उद्वहंतितंजातवेदसंरश्मयःकेतवःसर्वेषांभूतानांदर्शनायसूर्यमितिकमं
न्यमादित्यादेवमवक्ष्यत्तस्यैषापराभवति॥ १५॥ चित्रंदेवानामुदगादनीकं
चक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः॥ आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ऋे॰ ३॰

५२

श्व॥ चायनीयं देवानामुदगमदनीकं रख्यानं मित्रस्य वरुणस्याग्नेश्चा प्रापुर द्यावापृ
थिव्यो अंतरिक्षं च महत्वेनतेन सूर्य आत्मा जंगमस्य च स्थावरस्य चोथ यद्रश्मिपो
षं पुष्यति तत्पूषा भवति तस्यैषा भवति॥ १६॥ शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरू
पे अहनी द्यौरिवासि॥ विश्वाहि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु॥ शु
क्रं ते अन्यल्लोहितं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्याज्ञियं ते अन्यद्विषमरूपे ते अहनी कर्म द्यौ
रिव चासि सर्वाणि प्रज्ञानान्यवस्यन्नवन्भाजनवती ते पूषन्निह दत्तिरस्तु तस्यैषाप
रा भवति॥ १७॥ पथस्पथः परिपतिं वचस्या कामेन कृतो अभ्यानळर्कं॥ स नो रास
च्छुरुधश्चंद्राग्रा धियंधियं सीषधाति प्र पूषा॥ पथस्पथोधिपतिं वचनेन कामेन कृ
तो अभ्यानळर्कमभ्यापन्नोर्कमिति वा स नो ददातु चायनीयाग्राणि धनानि कर्म कर्म च ५३

नः प्रसाधयतु पूषेत्यथ यद्विषितो भवति तद्विष्णुर्भवति विष्णुर्विशतेर्वा व्यश्नोतेर्वा
तस्यैषा भवति॥ १८॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं॥ समूळ्हमस्य पांसुरे॥ य
दिदं किंच तद्विक्रमते विष्णुस्त्रिधा निधत्ते पदं त्रेधा भावाय पृथिव्यामंतरिक्षे दि
वीति शाकपूणिः समारोहणे विष्णुपदे गयशिरसीत्यौर्णवाभः समूळ्हमस्य पांसु
रे प्यायनेंतरिक्षे पदं न दृश्यतेपि वोपमार्थे स्यात्समूळ्हमस्य पांसुल इव पदं न दृश्य
त इति पांसवः पादैः सूयंत इति वा पन्नाः शेरत इति वा पंसनीया भवंतीति वा॥ १९॥
विश्वानरस्य वस्पति
विश्वानरो व्याख्यातस्तस्यैष निपातो भवत्यैंद्र्यामृचि॥ २०॥ विश्वानरस्य वस्पति
मनानतस्य शवसः॥ एवैश्च चर्षणीनामूती हुवे रथानां॥ विश्वानरस्यादित्यस्यानाम
नानतस्य शवसो महतो बलस्यैवैश्च कामैरयनैरवनैर्वा च चर्षणीनां मनुष्याणामूत्या च प

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०५० थासथामिंद्र मस्मिन्पत्तं कृत्वा मित्रवरुणौ व्याख्यातस्तस्यैषाभवति॥ २१ ॥येनो
५४ पावकचक्षसा भुरण्यंतं जनाँ अनु॥ त्वं वरुण पश्यसि॥ भुरण्युरिति क्षिप्रनामभु
रण्युः शकुनिर्भुरिमध्वानं नयति स्वर्गस्य लोकस्यापि वोढा तत्संपाती भुरण्युरने
न पावकख्यानेन॥ भुरण्यंतं जनाँ अनु॥ त्वं वरुण पश्यसि॥ तत्ते वयं स्तुमइति
वाक्यशेषोपि वो नरस्यां॥ २२ ॥येना पावकचक्षसा भुरण्यंतं जनाँ अनु॥ त्वं वरु
ण पश्यसि॥ वि द्यामेषि रजस्पृथ्वहामिमानो अक्तुभिः॥ पश्यन्जन्मानि सूर्य॥ वि
द्यां रजश्च पृथु महांतं लोकं मतानि च मिमानो अक्तुभी रात्रिभिः सह पश्यन्जन्मानि
जातानि सूर्य आदिकात्पूर्वस्यां॥ २३ ॥येनो पावकचक्षसा भुरण्यंतं जनाँ अनु॥ त्वं वरु
ण पश्यसि॥ प्रत्यङ् देवानां विशः प्रत्यङ्ङुदेषि मानुषान्॥ प्रत्यङ् विश्वं स्वर्दृशे॥ प्रत्य ५४

ङिदं सर्वमुदेषि प्रत्यङिदं ज्योतिरुच्यते प्रत्यङिदं सर्वमभिविपश्यसीत्यपि वैतस्या
मेव॥ २४ ॥येना पावकचक्षसा भुरण्यंतं जनाँ अनु॥ त्वं वरुण पश्यसि॥ तेन नो
जनानभिविपश्यसि केशी केशा रश्मयस्तैस्तद्वान्भवति काशनाद्वा प्रकाशनाद्वा त
स्यैषा भवति॥ २५ ॥केश्यग्निं केशी विषं केशी बिभर्ति रोदसी॥ केशी विश्वं स्व
र्दृशे केशीदं ज्योतिरुच्यते॥ केश्यग्निं च विषं च विषमित्युदकनाम विष्णातेर्वि
पूर्वस्य स्नातेः शुध्यर्थस्य विपूर्वस्य वा सचतेः द्यावापृथिव्यौ च धारयति केशीदं सर्व
मिदमभिविपश्यति केशीदं ज्योतिरुच्यत इत्यादित्यमाहाथाप्येते इतरे ज्योतिषी के
शिनी उच्येते धूमेनाग्नी रजसा च मध्यमस्तेषामेषा साधारणा भवति॥ २६ ॥त्र
यः केशिनः ऋतुथा विचक्षते संवत्सरे वपत एक एषां॥ विश्वमेको अभिचष्टे श

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नै-३० चौभिर्भ्राजिरेकस्य ददृशे न रूपं ॥ त्रयः केशिन ऋतुथा विचक्षते कालेकालेभिविप
५५ श्यंति संवत्सरे वपत एक एषामित्यग्निः पृथिवीं दहति सर्वमेकोभिविपश्यति
कर्मभिरादित्यो गतिरेकस्य दृश्यते न रूपं मध्यमस्याथ यद्रश्मिभिरभिप्रकंपय
न्नेति तद्वृषाकपिर्भवति वृषाकंपनस्तस्यैषा भवति ॥ २७ ॥ पुनरेहि वृषाकपे
सुविता कल्पयावहै ॥ य एष स्वप्ननंशनोस्तमेषि पथा पुनर्विश्वस्मादिंद्र उत्तरः ॥ पु
नरेहि वृषाकपे सुप्रसूतानि वः कर्माणि कल्पयावहै य एष स्वप्ननंशनैः स्वप्नान्ना
शयस्यादित्य उदयेन सोस्तमेषि पथा पुनः सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद्ब्रूमः आदि
त्यं यमो व्याख्यातस्तस्यैषा भवति ॥ २८ ॥ यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः संपिबते रामचंद्र
यमः ॥ अत्रा नो विश्पतिः पिता पुराणां अनु वेनति ॥ यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे स्थाने ५५

रतः क्षये वापि वोपमार्थे स्यो वृक्ष इव सुपलाश इति वृक्षो व्रश्चनात्पलाशं पलाशनाद्दे
वैः संगच्छते यमो रश्मिभिरादित्यस्तत्र नः सर्वस्य पाता वा पालयिता वा पुराणाननुकामये
तांजः एकपादजन एकः पाद एकेन पादेन पातीति वैकेन पादेन पिबतीति वैकोस्य पाद इ
ति वा ॥ एकं पादं नोत्खिदतीत्यपि निगमो भवति तस्यैष निपातो भवति वैश्वदेव्यामृ
चि ॥ २९ ॥ पावीरवी तन्यतुरेकपादजो दिवो धर्ता सिंधुरापः समुद्रियः ॥ विश्वे देवासः
शृण्वन्तु वचांसि मे सरस्वती सह धीभिः पुरंध्या ॥ पविः शल्यो भवति यद्विपुनाति कायं त
द्वत्पवीरमायुधं तद्वानिंद्रः पवीरवान् ॥ अतितस्ठोपवीरवानित्यपि निगमो भवति दि
दैवता वाक्पावीरवी पावीरवी च दिव्या वाक् तन्यतुस्तनित्री वा चोन्यस्या अजश्चैकपादि
वो धारयिता सिंधुश्चापश्च समुद्रियाश्च सर्वे च देवाः सरस्वती सह पुरंध्या स्तुत्या प्रयु
घ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नै० उ० कानि धीभिः कर्मभिर्युक्तानि शृण्वंतु वचनानीमानीति पृथिवी व्याख्याता तस्या एष नि
५८ पातो भवत्यैंद्राग्न्यामृचि ॥ ३० ॥ यदिंद्राग्नी परमस्यां पृथिव्यां मध्यमस्यामवमस्या
मुत स्थः ॥ अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥ इति निगदव्या सा
ख्याता समुद्रो व्याख्यातस्तस्यैष निपातो भवति पावमान्यामृचि ॥ ३१ ॥ पवित्रवंतः
परि वाचमासते पितैषां प्रत्नो अभि रक्षति व्रतं ॥ महः समुद्रं वरुणस्तिरो दधे धीरा इ
च्छेकुर्धरुणेष्वारभं ॥ पवित्रवंतो रश्मिवंतो माध्यमिका देवगणास्ते यासते माध्यमिकां
वाचं पितैषां प्रत्नः पुराणोऽभिरक्षति व्रतं कर्म महः समुद्रं वरुणस्तिरोंतर्दधात्यथ धीराः
शक्नुवंति धरुणेषूदकेषु कर्मण आरंभमारब्धुमज एकपाद्व्याख्यातः पृथिवी व्या
ख्याता समुद्रो व्याख्यातस्तेषामेष निपातो भवत्यपरस्यां बहुदेवतायामृचि ॥ ३२ ॥ ५८

उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एकपात्पृथिवी समुद्रः ॥ विश्वे देवा ऋतावृधो हुवानाः स्तुता मंत्राः
कविशस्ता अवंतु ॥ अपि च नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वजश्चैकपात्पृथिवी च समुद्रश्च सर्वे च देवाः
सत्यवृधो वा यज्ञवृधो वा हूयमाना मंत्रैः स्तुता मंत्राः कविशस्ता अवंतु मेधाविशस्ता दध्यङ्
प्रत्यक्तो ध्यानमिति वा प्रत्यक्तमस्मिन्ध्यानमिति वाथर्वा व्याख्यातो मनुर्मननात्तेषामे
ष निपातो भवत्यैंद्र्यामृचि ॥ ३३ ॥ यामथर्वा मनुष्पिता दध्यङ् धियमत्नत ॥ तस्मिन्ब्र
ह्माणि पूर्वथेंद्र उक्था समग्मतार्चन्ननु स्वराज्यं ॥ यामथर्वा च मनुश्च पिता मानवानां द
ध्यङ् च धियमतनिषत तस्मिन्ब्रह्माणि कर्माणि पूर्वैरिंद्र उक्थानि च संगच्छंतामर्चन्यो
नु पास्ते स्वाराज्यं ॥ ३४ ॥ अथातो द्युस्थाना देवगणास्तेषामादित्याः प्रथमागामिनो
भवंत्यादित्या व्याख्यातास्तेषामेषा भवति ॥ ३५ ॥ इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूः स

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ०
५८

नाद्यूजेभ्यो जुहोमि॥ धूर्णो नु मित्रो अर्यमा भगो न स्तुविजातो वरुणो दक्षो अंशः॥
घृतस्नू घृतप्रस्नाविन्यो घृतप्रस्नाविन्यो घृतसानिन्यो घृतसारिण्य इति वां जुहोमि
त्येभ्यश्चिरं जुहोमि चिरं राजभ्य इति वा ऽश्रुणो नु न इमा गिरो मित्रश्चार्यमा च भगश्च
बहुजातश्च धाता दक्षो वरुणोंऽशश्चांशो ह्यनाव्याख्यातं सप्त ऋषयो व्याख्याता स्तेषा
मेषा भवति॥ २६॥ सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे सप्त रक्षन्ति सदमप्रमादं॥ सप्तापः
स्वपतो लोकमीयुस्तत्र जागृतो अस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ॥ सप्त ऋषयः प्रतिहिताः
शरीरे रश्मय आदित्ये सप्त रक्षन्ति सदमप्रमादं संवत्सरमप्रमाद्यन्तः सप्तापस्ता स्वप
वं स्वपतो लोकमस्तमितमादित्यं यन्ति तत्र जागृतोऽस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ वाय्वादि ५८
त्यावित्यधिदैवतमथाध्यात्मं सप्त ऋषयः प्रतिहिताः शरीरे षडिन्द्रियाणि विद्यास

प्तम्यात्मनि सप्त रक्षन्ति सदमप्रमादं शरीरमप्रमाद्यन्ति सप्तापनानीमान्येवं स्व
पतो लोकमस्तमितमात्मानं यन्ति तत्र जागृतोऽस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ प्राज्ञश्चा
त्मा तैजसश्चेत्यात्मगतिमाचष्टे तेषामेषापरा भवति॥ २७॥ तिर्यग्बिलश्चम
स ऊर्ध्वबुध्नो यस्मिन्यशो निहितं विश्वरूपं॥ अत्रासत ऋषयः सप्त साकं ये अस्य
गोपा महतो बभूवुः॥ तिर्यग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबंधन ऊर्ध्वबोधनो वा यस्मिन्यशो
निहितं सर्वरूपमत्रासत ऋषयः सप्त सहादित्यरश्मयो ये अस्य गोपा महतो
बभूवुरित्यधिदैवतमथाध्यात्मं तिर्यग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबंधन ऊर्ध्वबोधनो वा
यस्मिन्यशो निहितं सर्वरूपमत्रासत ऋषयः सप्त सहेन्द्रियाणि यान्यस्य गोप्ता
णि महतो बभूवुरित्यात्मगतिमाचष्टे वा व्याख्याता स्तेषामेषा भवति॥ २८॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सुमति

नं०५० देवानांभद्रा ऋजूयतां देवानांरातिरभिनोनिवर्ततां॥देवानांसख्यमुपसेदिमावयं सुमतौ
५८ देवानःआयुःप्रतिरंतुजीवसे॥देवानांवयंकल्याण्यांमतौऋजुगामिनामृजुगामिना
मितिवादेवानांदानमभिनोनिवर्ततांदेवानांसख्यमुपसीमेदेवयंदेवानःआयुःप्रव
र्धयंतुचिरंजीवनायविश्वेदेवाःसर्वदेवास्तेषामेषामवति॥ ३९॥ओमासश्चर्ष
णीधृतोविश्वेदेवासःआगत॥दाश्वांसोदाशुषःसुतं॥अवितारोवावनीयावामनु
ष्यधृतःसर्वेचदेवाःइहागच्छतदत्तवंतोदत्तवतःसुतमितितदेतदेकमेवविश्वेदेवंगा
यत्रंतृचंदशतयीषुविद्यतेयच्चकिंचिद्बहुदेवतंतद्वैश्वदेवानांस्थानेयुज्यतेयदेव
विश्वलिंगमितिशाकपूणिरनत्यंतगतस्त्वेषउद्देशोभवतिबभ्रुरेकइतिदशद्विप
दाअलिंगाभूतांशःकाश्यपआश्विनमेकलिंगमभितष्टीयंसूक्तमेकलिंगंसाध्या ५८

देवाःसाधनात्तेषामेषाभवति॥ ४०॥यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवास्तानिधर्माणिप्रथ
मान्यासन्॥तेहनाकंमहिमानःसचंतयत्रपूर्वेसाध्याःसंतिदेवाः॥यज्ञेनयज्ञमयजं
तदेवाःअग्निनाग्निमयजंतदेवाःअग्निःपशुरासीत्तमालभंततेनायजंततिचब्राह्म
णं॥तानिधर्माणिप्रथमान्यासन्॥तेहनाकंमहिमानःसमसेवंतयत्रपूर्वेसाध्याःसं
तिदेवाःसाधनाद्द्युस्थानोदेवगणइतिनैरुक्ताःपूर्वंदेवयुगमित्याख्यानंवसवोयद्विव
संतेसर्वमग्निर्वसुभिर्वासवइतिसमाख्यातस्मात्पृथिवीस्थानाइंद्रोवसुभिर्वासवइ
तिसमाख्यातस्मान्मध्यस्थानावसवःआदित्यरश्मयोविवासनात्तस्माद्द्युस्थानास्ते
षामेषाभवति॥ ४१॥सुगावोदेवाःसदनमकर्मयआजग्मुःसवनमिदंजुषाणाः॥
जक्षिवांसःपपिवांसश्चविश्वेस्मेधत्तवसवोवसूनि॥स्वागमनानिवोदेवाःसुपथान्य

नै०उ० कर्मयः।आगच्छतसवनानीमानिमुषाणाः स्वादिलवंतः पीतवंतश्चसर्वस्मासुधत्तवसवोव
५९ सून्नितेषामेषापराभवति॥ ४२ ॥ग्मया अत्रवसवोरंतदेवाउरावंतरिक्षेमर्जयंतशुभ्राः॥
अर्वाक्पथउरुज्रयः कृणुध्वंश्रोतादूतस्यजग्मुषोनोअस्य॥ग्मयाः अत्रवसवोरमंतदेवा
ग्मापृथिवीतस्यांभवाउरौचांतरिक्षेमर्जयंतगमयंतरमयंतशुभ्राः शोभमानाअर्वाच
एनांमथोबहुजवाः कुरुध्वंशृणुतदूतस्यजग्मुषोनोस्याग्निर्वाजिनोव्याख्यातास्तेषामे
षाभवति॥ ४३ ॥शंनोभवंतुवाजिनोहवेषुदेवतातामितद्रवः स्वर्काः॥जंभयंतोहिंवृ
म्प कंरक्षांसिसनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः॥सुखानोभवंतुवाजिनोह्वानेषुदेवतातोयहेमि
तद्रवः सुमितद्रवः स्वर्काः स्वचनाइतिवास्वर्चनाइतिवास्वर्चिषइतिवाजंभयंतोहिंच ५९
वृकंचरक्षांसिचक्षिप्रमस्मद्यावयंत्वमीवदिवाश्वाइतियादेवपत्न्योदेवानांपत्न्यः स्ता

सामेषाभवति॥ ४४ ॥देवानांपत्नीरुशतीरवंतुनः प्रावंतुनस्तुजयेवाजसातये॥याः पा
र्थिवासोया अपामपिव्रतेतानोदेवीः सुहवाः शर्मयच्छत॥देवानांपत्न्यउशत्योवंतुनः
प्रावंतुनस्तुजयेपत्यजननायचान्नसंसननायचयाः पार्थिवासोयाअपामपिव्रतेकर्म
णितानोदेव्यः सुहवाः शर्मयच्छंतुशरणंतासामेषापराभवति॥ ४५ ॥उतग्नाव्यंतु
देवपत्नीरिंद्राण्यग्नाय्यश्विनीराट्॥आरोदसीवरुणानीशृणोतुव्यंतुदेवीर्यऋतु
र्जनीनां॥अपिचग्नाव्यंतुदेवपत्न्यः इंद्राणींद्रस्यपत्न्यग्नाय्यग्नेः पत्न्यश्विन्यश्वि
नोः पत्नीराट्राजतेरोदसीरुद्रस्यपत्नीवरुणानीचवरुणस्यपत्नीव्यंतुदेव्यः कामयं
तांयऋतुः कालोजायानांयऋतुः कालोजायानां॥ ४६॥ ॥अथातोद्युस्थाना
६ स्तासांतिषुस्मैहहेहजातांप्रातर्यजध्वमुषस्तच्चित्रमेताउसाः सुकिंशुकंवृषाकपाय्यप्रातर्युजो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० ६० नामूर्त्तस्य रूपाद्धि दिवे सविता विश्वा रूपाणि प्रातर्जितमुदु स्यं चित्रं शुक्रं तेपथस्पथत्र दंवि
ष्णुर्विश्वानरो व्याख्यातो विश्वानरस्य येनापावकेति च तु कं केशयश्विंत्रयः केशिनः
पुनरेहि यस्मिन्वृक्षे पावीरवी यदिंद्राग्नी पवित्रवंतउत नो हिर्योमथर्वा ध्यातो घुरुस्तनी
देवगणाः इमा गिरः स सः क्रुषयस्त्वि ये ग्विलो देवानां भद्रो मासोयत्तेन सुगाबोदेवा
न्मया अत्र शं नो भवंतु देवानां पत्न्यो कृतम्नाय्यं त्रिष्टुप्चत्वारिंशत्॥ ॥इति नैरु
क्ते द्वादशोऽध्यायः॥ ॥ॐ॥अथेमा अतिस्तुतय इत्याचक्षते पि वा संप्रस्ययएव
स्यान्माहाभाग्याद्देवतायाः सोग्निमेव प्रथममाह त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिर्वि
तिं यथेतस्मिन्सूक्ते न हि त्वदारे निमिषश्चनेशइति वरुणस्याथैषेंद्रस्य॥ १ ॥
यद्याव इंद्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः॥ न त्वा वज्रिन्त्सहस्रं सूर्या अनु न जातमष्टरो ६
दसी॥ यदिन्न इंद्र शतं दिवः शतं भूमयः प्रतिमानानि स्युर्न त्वा वज्रिन्त्सहस्रमपि सूर्या
न द्यावापृथिव्या वप्यभ्यश्नुवीतामित्यथैषा दित्यस्य॥ २ ॥यदुदंचो वृषाकपे गृह
मिंद्राजगंतन॥ क्व१ स्य पुल्वघो मृगः कमगंजनयोपनो विश्वस्मादिंद्र उत्तरः॥यदु
दंचो वृषाकपे गृहमिंद्राजगमत क्व स्य पुल्वघो मृगः क्व स बह्वादी मृगो मृगो मार्टे
ति कर्मणः कमगमदेशं जनयोपनः सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद्ब्रूम आदित्यमथै
षादित्यरश्मीनां॥ ३ ॥वि हि सोतोरसृक्षत नेंद्रं देवममंसत॥ यत्रामदद्वृषाकपि
र्यः पुष्टेषु मत्सखा विश्वस्मादिंद्र उत्तरः॥ व्यसृक्षत हि प्रसवाय नवेंद्रं देवममंसत
यत्रामाद्यद्वृषाकपिरर्य ईश्वरः पुष्टेषु पोषेषु मत्सखा मम सखा मदनस खायिनः स
खायस्तैः सहेति वा सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्तमेतद्ब्रूम आदित्यमथैषाश्विनोः॥ ४ ॥सृण्ये
Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० वजुर्भरी तुर्फरी तृ नैतो शेवं तुर्फरीयर्फरीका ॥ उदन्युजेव जेमनामदे तामे जुरायु
६१ जरं मरायु ॥ सृण्येव तिष्ठि विधा सृणिर्भर्तारिभर्ता च हंता च तथाश्विनो चापि भर्तारौ
जर्भरी भर्तारावित्यर्थस्तुर्फरी तू हंतारौ ॥ नैतोशेव तुर्फरी पर्फरीका ॥ नितोशस्यापत्यं
नैतोशं नैतोशेव तुर्फरी क्षिप्रहंतारौ ॥ उदन्युजेव जेमनामदेरू ॥ उदन्यजेव सुदकजे
रत्ने सामुद्रे चांद्रमसे वा जेमने जेमनामदेरू ॥ तामे जरायु जरं मरायु ॥
एतज्जरायुजं शरीरं शरदमजीर्णमथेषां सामस्यं ॥ ५ ॥ तरत्समंदी धावति धारा सुत
स्यांधसः ॥ तरत्समंदी धावति ॥ तरति स पापं सर्वं मंदीयः स्तोति धावति गच्छत्यूर्ध्वां
गतिं ॥ धारा सुतस्यांधसः ॥ धारयाभिषुतस्य सोमस्य मंत्रपूतस्य वाचा स्तुतस्यार्थेषा
मनुस्यं ॥ ६ ॥ चत्वारि शृंगा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ॥ त्रिधा बद्धो ६१

स्पृ

वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्यां आविवेश ॥ चत्वारि शृंगेति वेदा वा एत उक्तास्त्रयो अस्य
पादा इति सवनानि त्रीणि द्वे शीर्षे प्रायणीयोदयनीये सप्त हस्तासः सप्त छंदांसि त्रि
धा बद्धस्त्रेधा बद्धो मंत्र ब्राह्मणकल्पैर्वृषभो रोरवीति रोरवणमस्य सवनक्रमेणर्ग्भि
र्यजुर्भिः सामभिर्यदेनमृग्भिः शंसंति यजुर्भिर्यजंति सामभिः स्तुवंति महो देव इत्ये
ष हि महान्देवो यद्यज्ञो मर्त्यां आविवेशेत्येष हि मनुष्यानाविशति यजनाय तस्योत्त
रा भूयसे निर्वचनाय ॥ ७ ॥ स्वर्यंतो नापेक्षंत आ द्यां रोहंति रोदसी ॥ यज्ञं ये विश्वतो
धारं सुविद्वांसो वितेनिरे ॥ स्वर्गच्छंतः ईजाना वानपेक्षंते ते मुमेव लोकं गतवंतमीक्षंत इति
॥ आ द्यां रोहंति रोदसी ॥ यज्ञं ये विश्वतो धारं सर्वतो धारं सुविद्वांसो वितेनिरे इ
ति ॥ आ द्यां रोहंति रोदसी ॥ यज्ञं ये विश्वतो धारं सर्वतो धारं सुविद्वांसो वितेनिरे इ
थेषा वाचः प्रवह्लिका भवति ॥ ८ ॥ चत्वारि वाक्परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० ये मनीषिणः ॥ गुहा त्रीणि निहिता नेंगयंति तुरीयं वाचो मनुष्या वदंति ॥ चत्वारि
६२ वाचः परिमितानि पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मेधाविनो गुहायां त्रीणि निहिता
नि नार्थं वेदयंते गुहा गूहतेस्तुरीयं त्वरतेः कतमानि तानि चत्वारि पदान्योंकारोम
हाव्याहृतयश्चेत्यार्षं नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्चेति वैयाकरणा मंत्रः कल्पो
ब्राह्मणं चतुर्थी व्यावहारिकीति याज्ञिकाः ऋचो यजूंषि सामानि चतुर्थी
व्यावहारिकीति नैरुक्ताः सर्पाणां वाग्वयसां क्षुद्रस्य सरीसृपस्य चतुर्थी व्यावहारिकी
त्येके पशुषु तूणवेषु मृगेष्वात्मनि चेत्यात्मप्रवादाः अथापि ब्राह्मणं भवति सा वै वाक्सृ
ष्टा चतुर्धा व्यभवदेष्वेव लोकेषु त्रीणि पशुषु तुरीयं या पृथिव्यां साग्नौ सा रथंतरे यांतरि
क्षे सा वायौ सा वामदेव्ये या दिवि सादित्ये सा बृहति सा स्तनयित्नावथ पशुषु ततो या वाग ६२

त्यरिच्यत तां ब्राह्मणेष्वदधुस्तस्माद्ब्राह्मणा उभयीं वाचं वदंति या च देवानां या च मनुष्या
णामित्यथैषाक्षरस्य ॥ ९ ॥ ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः
॥ यस्तं न वेद किमृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समासते ॥ ऋचो अक्षरे परमे व्यवने
यस्मिन्देवा अधिनिषण्णाः सर्वे यस्तं न वेद किं स ऋचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे स
मासत इति विदुष उपदिशति कतमत्तदेतदक्षरमोमित्येषा वागिति शाकपूणिरृच
श्च ह्यक्षरे परमे व्यवने धीयंते नानादेवतेषु च मंत्रेष्वेतद्ध वा एतदक्षरं यत्सर्वां त्रयीं वि
द्यां प्रति प्रतीति च ब्राह्मणं ॥ १० ॥ आदित्य इति पुत्रः शाकपूणेरेषर्ग्भवतीति यदेनम
र्चंति प्रत्यृचः सर्वाणि भूतानि तस्य यदन्यन्मंत्रेभ्यस्तदक्षरं भवति रश्मयोऽत्र देवा उच्यंते य
७ एतस्मिन्नधिनिषण्णा इत्यधिदैवतमथाध्यात्मं शरीरमत्र ऋगुच्यते यदनेनार्चंति त

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० स्त्व:सर्वाणींद्रियाणिनस्ययद्विनाशिधर्मैतदक्षरंभवतींद्रियाण्यत्रदेवाउच्यंतेया क

६२ न्यस्मिन्नात्मन्येकंभवंतीत्यात्मप्रवादाः॥ ११ ॥अक्षरंनक्षरतीनक्षीयतेवाक्षरंभव

तिवावाचोक्षइतिवाक्षोयानस्यांजनोत्तस्यकृतीतरद्धतेनसामान्यादित्ययंमंत्रार्थचिंताभ्यू

होभ्यूढोपिश्रुतितोपितर्कतोनतुपृथक्त्वेनमंत्रानिर्वक्तव्याःप्रकरणश एवतुनिर्वक्तव्या

नह्येषुप्रत्यक्षमस्त्यनृषेरतपसोवापारोवर्यविक्तुतुखलुवेदितृषुभूयोविद्यःप्रशस्यो

भवतीत्युक्तंपुरस्तान्मनुष्यावाऋषिषूत्क्रामत्सुदेवानब्रुवन्कोनऋषिर्भवतीतितेने

भ्यएतंतर्कमृषिंप्रायच्छन्मंत्रार्थचिंताभ्यूहमभ्यूढंतस्माद्यदेवकिंचानूचानोभ्यूहत्या

र्षंतद्भवति॥ १२ ॥हृदातष्टेषुमनसोजवेषुयद्ब्राह्मणाःसंयजंतेसखायः॥अत्राह

त्वंविजहुर्वेद्याभिरोहब्रह्माणोविचरंत्युत्वे॥हृदातष्टेषुमनसांप्रजवेषुयद्ब्राह्मणाः ६२

संयजंतेसमानख्यानाऋत्विजोत्राहत्वंविजहुर्वेद्याभिर्वेदितव्याभिःप्रवृत्तिभिरोहब्रह्मा

णऊहब्रह्माणऊहएषांब्रह्मेतिवोसियंविद्याश्रुतिमतिबुद्धिस्तस्यास्तपसापारमी

प्सितव्यैतदिदमायुष्मिच्छतानिर्वक्तव्यंतस्माच्छंदःसुशेषाद्युपेक्षितव्याःअथागमोयां

यांदेवतांनिराहतस्यास्तस्यास्ताद्भाव्यमनुभवत्यनुभवति॥ १३॥ ॥अथेमायद्यावो

पदुदंचोविह्विसोतोःसृण्येवंतरत्सचत्वारिशृंगाःस्वर्यंतंश्चत्वारिवागृचोअक्षरंआदित्य

इत्यक्षरंनक्षरतिहृदातष्टेषुत्रयोदश॥ ॥इतिनैरुक्तेत्रयोदशोध्यायः॥ ॥ॐ॥ख्या

स्यानंदैवतंयज्ञांगंवाथातऊर्ध्वमार्गगतिंव्याख्यास्यामःसूर्यआत्मेत्युदितस्यहिक

र्मद्रष्टाथैतदनुप्रवदंत्यथैतंमहांतमात्मानमेषगणःप्रवदंतींद्रंमित्रंवरुणमग्नि

माहुरित्यथैषमहानात्मात्मजिज्ञासयात्मानंप्रोवाचाग्निरस्मिजन्मनाजातवेदाअ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नं०५० हमस्मिप्रथमजाइस्येताभ्यां॥ १ ॥अग्निरस्मिजन्मनाजातवेदाघृतंमेचक्षुरमृतंम
६४ आसन्॥अर्कस्त्रिधातूरजसोविमानोजस्रोधर्मोहविरस्मिनाम॥अहमस्मिप्रथमजा
ऋतस्यपूर्वंदेवेभ्योअमृतस्यनाभिः॥योमाददातिसइदेवमावाअहमन्नमन्नमदंतम
स्मि॥इतिसहज्ञात्वाप्रादुर्बभूवैवंतंव्याजहारायतमात्मानमभ्यात्मज्ञमतिकमन्यस्मा
आचचक्षेति॥ २ ॥अपश्यंगोपामनिपद्यमानमाचपराचपथिभिश्चरंतं॥सध्री
ची:सविषूचीर्वसानआवरीवर्तिभुवनेष्वंतः॥आवरीवर्तिभुवनेष्वंतरित्येषमहानात्मा
सत्व[illegible]लक्षणास्तस्परंतद्धलेनत्वासंतत्सलिलेनतदव्यक्तंनतदस्पर्शनंनदरूपंनतदरसं
नतदगंधंनतदमृतंनचक्षुर्क्तंतन्निष्ठोभूतात्मासैषाभूतप्रकृतिरित्येकेनक्षेत्रज्ञानी ६४
क्षेत्रज्ञमनुप्राप्यनियच्छजमथैषमहानात्मात्रिविधोभवतिसत्वंरजस्तमइतिसत्वंतु

मध्येविशुद्धंतिष्ठत्यभितोरजस्तमसीइतिकामद्वेषस्तमइत्यविज्ञातस्यविशुध्यतोविभूतिं
कुर्वतःक्षेत्रज्ञपृथक्त्वायकल्पतेप्रतिभातिलिंगोमहानात्मातमोलिंगोविद्याप्रकाश
लिंगस्तमोपिनिश्चयलिंगआकाशः॥ ३ ॥आकाशगुणःशब्दआकाशाद्वायुर्द्विगुण
स्पर्शेनवायोर्ज्योतिस्त्रिगुणंरूपेणज्योतिषआपश्चतुर्गुणारसेनाद्भ्यःपृथिवीपंचगु
णागंधेनपृथिव्याभूतग्रामस्थावरजंगमास्तदेतदहर्युगसहस्रंजागर्तितस्यांतेसु
षुप्संगानिप्रत्याहरतिभूतग्रामाःपृथिवीमपियंतिपृथिव्यपआपोज्योतिर्ज्यो
तिर्वायुंवायुराकाशमाकाशोमनोमनोविद्यांविद्यामहांतमात्मानंमहानात्माप्रति
भांप्रतिभाप्रकृतिंसास्वपितियुगसहस्रंरात्रिस्तावेतावहोरात्रावजस्रंपरिवर्तेतेस
कालस्तदेतदहर्भवतियुगसहस्रपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणोविदूरात्रियुगसहस्रांतांते

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० होरात्रविरेजनादृति॥ ४ ॥ तंपरिवर्तमानमन्योनुप्रवर्तते स्त्वष्टाद्रसादिभक्तादिमा
६५ त्रोहमितिगम्यते समिथ्यादर्शनेदं पावकं महाभूतेषु विरोण्वाकाशाद्वायोः प्राणश्च
क्षुश्च वकारं च तेजसो ह्यः स्नेहं पृथिव्यामूर्तिः पार्थिवाँस्त्वंष्टो गुणान्विद्यात्रीन्मातृ
तस्त्रीन्पितृतोस्थिस्नायुमज्जानः पितृतस्त्वङ्मांसशोणितानि मातृतोन्नपानमि
त्यष्टौ सोयं पुरुषः सर्वमयः सर्वज्ञानोपि क्लृप्तः॥ ५ ॥ सयद्यनुरुध्यते तद्भवति यदि
धर्मानुरुध्यते तद्देवो भवति यदि ज्ञानमनुरुध्यते तदमृतो भवति यदि काममनुरु
ध्यते संच्यवते द्रूमां यो निं संदध्यात् सदिदमत्रमतं श्लेष्मारतसः संवतिश्लेष्मणो ५७
रसो रसाच्छोणितं शोणितान्मांसं मांसान्मेदो मेदस्स्नावास्नाव्नोस्थीन्यस्थिभ्यो म
ज्जा मज्जातो रेतस्तदिदं योनौ रेतः सिक्तं पुरुषः संभवति शुक्रातिरेके पुमान्भवति शो ६२

णितातिरेके स्त्री भवति द्वाभ्यां समेनन पुंसको भवति शुक्रभिन्नेन यमो भवति शु
क्रशोणितसंयोगान्मातृपितृसंयोगाच्च तत्कथमिदं शरीरं परं संयम्यते सौम्यो भव
त्येकरात्रोषितं कललं भवति पंचरात्राद्बुद्बुदः सप्तरात्रात्पेशी द्विःसप्तरात्राद्बुर्बुदः पं ६३
चविंशतिरात्रैः स्वस्थितो घनो भवति मासमात्रात्कठिनो भवति द्विमासाभ्यंतरे शिरः सं
पद्यते मासत्रयेण ग्रीवाव्यादेशो मासचतुष्केण त्वग्व्यादेशः पंचमे मासे नखरोमव्या
देशः षष्ठे मुखनासिकाक्षिश्रोत्रं च संभवति सप्तमे चलनसमर्थो भवत्यष्टमे बुद्ध्याध्य
वस्यति नवमे सर्वांगसंपूर्णो भवति॥ मृतश्चाहं पुनर्जातो जातश्चाहं पुनर्मृतः॥ नानायो
निसहस्राणि मयोषितानि यानि वै॥ आहारा विविधा भुक्ताः पीता नानाविधाः स्तनाः
॥ मातरो विविधा दृष्टाः पितरः सुहृदस्तथा॥ अवाङ्मुखः पीड्यमानो जंतुश्चैव स

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नं०५० समन्वितः॥ सांख्ययोगसमभ्यस्येत्पुरुषंवापंचविंशकमितिततश्चदशमेमासिप्र
६६ जायतेजातश्चवायुनास्पृष्टःसन्नस्मरतिजन्ममरणमंतेचशुभाशुभंकर्मैतच्छरी
रस्यप्रामाण्यं॥ ६ ॥अष्टोत्तरंसंधिशतंमष्टाकपालंशिरःसंपद्यंतेषोडशवपाप
लानिनवस्नायुशतानिसप्तशतंपुरुषस्यमर्मणामर्धचतस्रोरोमाणिकोट्योहृदयं
ह्यष्टकपालानिद्वादशकपालानिजिह्वावृषणोह्यष्टसुपर्णौनतोपस्थगुदपाय्वे
तन्मूत्रपुरीषंकस्मादाहारपानसिक्तत्वादनुपचितकर्मणांवन्योन्यंजायेतेइ
तितंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाचमहत्यज्ञानतमसिमग्नोजरामरण
क्षुत्पिपासाशोकक्रोधलोभमोहमदभयमत्सरहर्षविषादेर्ष्यासूयात्मकैर्द्वंद्वैरभि
भूयमानःसोस्मादार्जवंजवीभावात्तंनिर्मुच्यतेसोस्मापाल्नंमहाभूमिकानच्छरी ६६
नों

रान्निमेषमात्रैःप्रक्रम्यप्रकृतिरधिपरीत्यतेजसंशारीरंकृत्वाकर्मणानुरूपंफल
मनुभूयतस्यसंक्षयेपुनरिमंलोकंप्रतिपद्यंते॥ ७ ॥अथयेहिंसामाश्रित्य
विद्यामुत्सृज्यमहत्तपस्तेपिरेचिरेणवेदोक्तानिवाकर्माणिकुर्वंतितेधूममभिसं
भं वंतिधूमाद्रात्रिंरात्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्दक्षिणायनंदक्षिणा
यनात्पितृलोकंपितृलोकाच्चंद्रमसंचंद्रमसोवायुंवायोर्वृष्टिंवृष्टेरोषधयश्चैत
द्भूत्वातस्यसंक्षयेपुनरेवेमंलोकंप्रतिपद्यंते॥ ८ ॥अथयेहिंसामुत्सृज्यविद्या
शि माश्रित्यमहत्तपस्तेपिरेज्ञानोक्तानिवाकर्माणिकुर्वंतितेर्चिरभिसंभवंत्यर्चिषोह
रह्नआपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षादुदगयनमुदगयनाद्देवलोकंदेवलोका
दादित्यमादित्याद्वैद्युतंवैद्युतान्मानसंमानसःपुरुषोभूत्वाब्रह्मलोकमभिसंभ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ने०उ०
६७

वर्तितेनपुनरावर्तंतेशिक्षादंदृश्यकायतदूरंनजानंतितस्मादिदंवेदितव्यमथाप्याह॥
॥ ९ ॥नतंविदाथयइमाजजानान्ययुष्माकमंतरंबभूव॥नीहारेणप्रावृताज
ल्प्याचासुतृपउक्थशासश्चरंति॥नतंविदथयथाविदुषोयमेवंविद्वांसोवदंत्यक्षरंब्र
ह्मणस्पतिमन्यद्युष्माकमंतरमन्यदेषामंतरंबभूवेतिनीहारेणप्रावृतास्तम सा.
जल्प्याचासुतृपउक्थशासःप्राणंतृप्यंयस्पथगामिनश्चरंत्यविद्वांसःक्षेत्रज्ञम
नुप्रवदंत्यथाहोविद्वांसःक्षेत्रज्ञोनुकल्पतेतस्यतपसासहाप्रमादमेसयथास्मो
भवतितेनासंततिमिच्छेत्तेनसख्यमिच्छेदेषहिसखाश्रेष्ठःसंजानातिभूतंभव
द्भविष्यदितिज्ञानाकस्माज्जायतेसखाकस्मात्सख्यतेःसहभूतेंद्रियैःशरीरेणमहा
भूतानींद्रियाणिप्रज्ञयाकर्मकारयतीतितस्ययदापःप्रतिष्ठाशीलमुपशमआ ६७

त्माव्यश्नोतिसब्रह्मभूतोभवतिसाक्षिमात्रोव्यवतिष्ठतेएवंधीज्ञानकृतोथात्मनोम
हतःप्रथमंभूतनामधेयान्यनुक्रमिष्यामः॥ १० ॥हंसः।घर्मः।यज्ञः।वेनः।मेधः।
कृमिः।भूमिः।विभुः।प्रभुः।शंभुः।राभुः।वधकर्म।सोमः।भूतं।भुवनं।भविष्यत्।
आपः।महत्।व्योम।यशः।महः।स्वर्णीकं।स्मृतीकं।स्वृतीकं।सतीकं।सतीनं।गहे
नं।गभीरं।गह्वरं।कं।अन्नं।हविः।सद्म।सदनं।ऋतं।योनिः।ऋतस्ययोनिः।सत्यं।
नीरं।हविः।रयिः।सत्।पूर्णं।सर्वं।अक्षितं।बर्हिः।नाम।सर्पिः।अपः।पवित्रं।अ
मृतं।इंदुः।हेम।स्वः।सर्गाः।शंबरं।अंबरं।वियत्।व्योम।बर्हिः।धन्व।अंतरिक्षं।
आकाशं।आपः।पृथिवी।भूः।स्वयंभूः।अध्वा।पुष्करं।सगरः।समुद्रः।तपः।तेजः।
सिंधुः।अर्णवः।नाभिः।वृक्षः।ऊर्ध्वः।तत्।यत्।किं।ब्रह्म।वरेण्यं।हंसः।आत्मा।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० भवंति॥ पृथक्संस्थानं। यद्याहैव्या॥ शरीराणि॥ अध्ययनं संकुरुते। यजतः॥ आत्मा॥ भवं
६८ ति॥ यदेनं तन्वते थे तं महांतमात्मानमेतानि सूक्तान्येता ऋचोनुप्रवदंति॥ ३३॥
सोमः पवते जनिता मतीनां जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः॥ जनिताग्नेर्जनिता
[illegible] सूर्यस्य जनितेंद्रस्य जनितोत विष्णोः॥ सोमः पवते सोमः सूर्यः प्रसव
ता जनिता मतीनां प्रकाशकर्मणामादित्यरश्मीनां दिवो द्योतनकर्मणामादित्य
रश्मीनां पृथिव्याः प्रथनकर्मणामादित्यरश्मीनामग्नेर्गतिकर्मणामादित्यरश्मी
नां सूर्यःस्य स्वीकरणकर्मणामादित्यरश्मीनामिंद्रस्यैश्वर्यकर्मणामादित्यरश्मी
नां विष्णोर्व्याप्तिकर्मणामादित्यरश्मीनामित्यधिदैवतमथाध्यात्मं सोम आत्मा
व्येतस्मादेवेंद्रियाणां जनितेत्यर्थः॥ अपि वा सर्वाभिर्विभूतिभिर्विभूततन आत्मेत्या ६८

त्मगतिमाचष्टे॥ १२॥ ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणां॥
श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्॥ ब्रह्मा देवानामित्येष हि ब्र
ह्मा भवति देवानां देवनकर्मणामादित्यरश्मीनां पदवीः कवीनामित्येष हि पदं वेत्ति कवी
नां कवीयमानानामादित्यरश्मीनामृषिर्विप्राणामित्येष हि ऋषिर्वा भवति विप्रा
णां व्यापनकर्मणामादित्यरश्मीनां महिषो मृगाणामित्येष हि महान्भवति मृगाणां
मार्गणकर्मणामादित्यरश्मीनां श्येनो गृध्राणामिति श्येन आदित्यो भवति श्यायते
र्गतिकर्मणो गृध्र आदित्यो भवति गृध्यतेः स्थानकर्मणो यत एतस्मिंस्तिष्ठति स्वधि
तिर्वनानामित्येष हि स्वयं कर्माण्यादित्यो धत्ते वनानां वननकर्मणामादित्यरश्मी
नां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्नित्येष हि पवित्रं रश्मीनामत्येति स्तूयमान एष एवैत

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै॰ उ॰ ६९ सर्वमक्षरमित्यधिदैवतमथाध्यात्मं ब्रह्मा देवानामित्ययमपि ब्रह्मा भवति दे
वानां देवनकर्मणामिंद्रियाणां पदवीः कवीनामित्ययमपि पदं वेत्ति कवीनां
कवीयमानानामिंद्रियाणां ऋषिर्विप्राणामित्ययमपि ऋषिणो भवति वि
प्राणां व्यापनकर्मणामिंद्रियाणां महिषो मृगाणामित्ययमपि महान्भव
ति मृगाणां मार्गणकर्मणामिंद्रियाणां श्येनो गृध्राणामित्ति श्येन आत्मा भ
वति श्यायतेर्ज्ञानकर्मणो गृध्राणींद्रियाणि गृध्यतेर्ज्ञानकर्मणो यत एतस्मिं
स्तिष्ठंति स्वधितिर्वनानामित्ययमपि स्वयं कर्माण्यात्मनि धत्ते वनानां वन
नकर्मणामिंद्रियाणां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्नित्ययमपि पवित्रमिंद्रियाण्य
त्येति स्तूयमानो यमेवैतत्सर्वमनुभवत्यात्मगतिमाचष्टे ॥ १२ ॥ त्रिस्त्रो वाच ६९

ईरयति प्रवह्निर्ऋतस्य धीतिं ब्रह्मणो मनीषां ॥ गावो यंति गोपतिं पृच्छमानाः सो
मं यंति मतयो वावशानाः ॥ वह्निरादित्यो भवति स तिस्त्रो वाचः प्रेरयत्यृचो यजूं
षि सामान्यृतस्यादित्यस्य कर्माणि ब्रह्मणो मतान्येष एवैतेन सर्वमक्षरमित्य
धिदैवतमथाध्यात्मं वह्निरात्मा भवति स तिस्त्रो वाच ईरयति प्रेरयति विद्याम
तिं बुद्धिमतामृतस्यात्मनः कर्माणि ब्रह्मणो मतान्येषमेवैतेत्सर्वमनुभवत्या
त्मगतिमाचष्टे ॥ १४ ॥ सोमं गावो धेनवो वावशानाः सोमं विप्रा मतिभिः पृच्छ
मानाः ॥ सोमः सुतः पूयते अज्यमानः सोमे अर्कास्त्रिष्टुभः संनवंते ॥ एतमेव
सोमं गावो धेनवो रश्मयो वावश्यमानाः कामयमाना आदित्यं यं त्येवमेव सो
मं विप्रा रश्मयो मतिभिः पृच्छमानाः कामयमाना आदित्यं यं स्त्येवमेव सोमः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० सुतः पूयते अज्यमानं एनमेवार्कोश्वत्रिष्टुभश्व संनवंतैतत एतस्मिन्नादित्य एकं
७० भवंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मं मत एव सोमं गावो धेनवः इंद्रियाणि वावरयमा
ना नानिकामयमान्यात्मानं यंस्येनमेव सोमं विप्रा इंद्रियाणि मतिभिः पृच्छमा
ना नानिकामयमान्यात्मानं यंस्यं मेव सोमः सुतः पूयते अज्यमानं इममेवात्मा
नमसाऋषयश्च संनवंतैतान्येतस्मिन्नात्मन्येकं भवंतीत्यात्मगतिमाचष्टे॥
॥ १४ ॥ अक्रान्त्समुद्रः प्रथमे विधर्मन् जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा॥ वृषा पवित्रे
अधि सानो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इंदुः॥ अत्यक्रमीत्समुद्र आदित्यः पर
मेव्यवने वर्षकर्मणा जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा सर्वस्य राजा वृषा पवित्रे अधि
सानो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इंदुरित्यात्मगतिमाचष्टे॥ १५ ॥ महत्तत्सो ७० सुवानेदुः

त्यधिदैवतमथाध्यात्ममत्यक्रमीत्समुद्र आत्मा परमे व्यवने ज्ञानकर्मणा जनयन्प्र
जा भुवनस्य राजा सर्वस्य राजा वृषा पवित्रे अधि साने अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवा

मो महिषश्चकारापां यद्गर्भोऽवृणीत देवान्॥ अदधादिंद्रे पवमान ओजोऽजनयत्सूर्ये
ज्योतिरिंदुः॥ महत्तत्सोमो महिषश्चकारापां यद्गर्भोऽवृणीत देवानाधिपत्यमदधा
दिंद्रे पवमान ओजोऽजनयत्सूर्ये ज्योतिरिंदुरादित्य इंदुरात्मा॥ १६ ॥ विधुं दद्राणं
समने बहूनां युवानं संतं पलितो जगार॥ देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार स
ह्यः समान॥ विधुं विधमनशीलं दद्राणं दमनशीलं युवानं चंद्रमसं पलित आदि
त्यो गिरति स ह्यो म्रियते स दिवा समुदितेत्यधिदैवतमथाध्यात्मं विधुं विधमनशी
लं दद्राणं दमनशीलं युवानं महांतं पलित आत्मा गिरति रात्रौ म्रियते रात्रिः समु
दितेत्यात्मगतिमाचष्टे॥ १७ ॥ साकंजानां सप्तथमाहुरेकजं षळिद्यमा ऋष
यो देवजा इति॥ तेषामिष्टानि विहितानि धामशः स्थात्रे रेजंते विकृतानि रूपशः॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नं०ऽ० सहजातानांसप्तानामृषीणामादित्यरश्मयस्तेषामिष्टानिवाक्रांतानिवाक्रांतानिवा
७१ वा गतानिमतानिवानतानिवांद्भिःसहसंमोदंतेयत्रैवतानिसप्तऋषीणानिज्योतींषिते
भ्यःपरआदित्यःतान्येनस्मिन्नेकंभवंतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मंसहजातानांषण्णा
मिंद्रियाणांमात्मासप्तमस्तेषामिष्टानिवाक्रांतानिवाक्रांतानिवागतानिवामता
निवानतानिवान्नेनसहसंमोदंतेयत्रेमानिसप्तऋषीणानींद्रियाण्येभ्यःपरआ
ग त्मातान्येकस्मिन्नेकंभवंतीत्यात्मगतिमाचष्टे॥ १८ ॥स्त्रियःसतीस्तांउमेपुंस
आहुःपश्यदक्षण्वान्नविचेतदंधः॥कविर्यःपुत्रःसईमाचिकेतयस्ताविजानात्सपि
तुष्पितासत्॥स्त्रियएवैतिताःशब्दस्पर्शरूपरसगंधहारिण्यस्ताअमुंपुंशब्देन ७१
निराहारःप्राणइतिपश्यन्कष्टान्नविजानात्यंधःकविर्यःपुत्रःसइमाजानातियःस

लि
इमाजानातिसपितुष्पितासदित्यात्मगतिमाचष्टे॥ १९ ॥सप्तार्धगर्भाभुवनस्यरे
शा तोविष्णोस्तिष्ठंतिप्रदिशाविधर्मणि॥तेधीतिभिर्मनसातेविपश्चितःपरिभुवःपरि
भवंतिविश्वतः॥सप्तैतानादित्यरश्मीनयमादित्योगिरतिमध्यस्थानोर्ध्वेर्वाले
यतएतस्मिंस्तिष्ठंतितानिधीतिभिश्चमनसाचविपर्ययंतिपरिभुवःपरिभवंतिस
र्वाणिकर्माणिवर्षकर्मणेत्यधिदैवतमथाध्यात्मंसप्तेमानींद्रियाण्ययमात्मानि
रतिमध्यस्थानोर्ध्वेर्वाले्यान्यस्मिंस्तिष्ठंतितानिधीतिभिश्चमनसाचविपर्यय
तिपरिभुवःपरिभवंतिसर्वाणींद्रियाणिज्ञानकर्मणेत्यात्मगतिमाचष्टे॥ २० ॥
ना नविजानामियदिवेदमस्मिनिण्यःसंनद्धोमनसाचरामि॥नहिविज्ञानाद्बुद्धिमतः
पुत्रःपरिवदयंतेयमादित्योयमात्मा॥ २१ ॥अपाङ्प्राङेतिस्वधयागृभीतोमं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

न्ना स्त्योषिः॥
मै०उ० र्योमर्त्यौं आविवेश॥ ताशश्वंत्ता विषूचीना वियंता न्यैउन्यं चिक्युर्न नि चिक्युरन्यं॥ अपां
७२ चयति प्राचयति स्वधया गृभीतों मर्त्ये आदित्यो मर्त्येन चंद्रमसा सह तो शश्वद्गामिनौ वि
ष्वगामिनौ बहुगामिनौ वा पश्यत्यादित्यं चंद्रमसमित्यधिदैवतमथाध्यात्मम पांचयति
प्रांचयति स्वधया गृभीतों मर्त्य आत्मा मर्त्येन मनसा सह तौ शश्वद्गामिनौ विष्वगामिनौ
बहुगामिनौ वा पश्यत्यात्मानं मन इत्यात्मगतिमाचष्टे॥ २२॥ तदिदास भुवनेषु ज्ये
ष्ठं यतो जज्ञ उग्रस्त्वेषनृम्णः॥ सद्योजज्ञानो निरिणाति शत्रूननु यं विश्वे मदंत्यूमाः॥ त
दिदासेति भूतेषु भुवनेषु ज्येष्ठमादित्यं यतो जज्ञ उग्रस्त्वेषनृम्णो दीप्तिनृम्णः सद्योजज्ञानो
निरिणाति शत्रून्निरिणाति श्रीतिकर्मा दीप्तिकर्मा वानुमदंति यं विश्व ऊमा इत्यधि ७२
दैवतमथाध्यात्मं तदिदासेति भूतेषु भुवनेषु ज्येष्ठमव्यक्तं यतो जायत उग्रस्त्वेषनृम्णो

ज्ञाननृम्णः सद्योजज्ञानो निरिणाति शत्रून्निरिणाति श्रीतिकर्मा दीप्तिकर्मा वानु
मदंति यं सर्व ऊमा इत्यात्मगतिमाचष्टे॥ २३॥ को अद्य युंक्ते धुरि गा ऋतस्य शि
मीवतो भामिनो दुर्हृणायून्॥ आसन्निषून्हृत्स्वसो मयोभून्य एषां भृत्यामृणधत्स
जीवात्॥ कः आदित्यो धुरि गा युंक्ते रश्मीन्कर्मवतो भानुमतो दुराधर्षानसून्यसु
नवंती षूनिषुणवंति मयोभून्सुखभूनिय इमं संभृतं वेद कथं स जीवतीत्यधिदै
वतमथाध्यात्मं क आत्मा धुरि गा युंक्ते इंद्रियाणि कर्मवतो भानुमतो दुराधर्षा
नसून्यसुनवंती षूनिषुणवंति मयोभून्सुखभूनिय इमं संभृतं वेद चिरं जीवतीत्या
त्मगतिमाचष्टे॥ २४॥ क ईषते तुज्यते को बिभाय को मंसते संतमिंद्रं को
अंति॥ कस्तोकाय क इभायोत रायेधि ब्रवत्तन्वे३ को जनाय॥ क एव गच्छति को

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै७उ०
७२

दहातिको विभेति को मं सत्तं सं तमिंद्र कस्तो काया प स्यायं महते च नो [illegible] र णायरम षो
णीयाय दर्शनीयाय २५ ॥ को अग्निमीट्टे हविषा घृतेन स्रुचा यजाता ऋतुभिर्ध्रुवे
भिः ॥ कस्मै देवा आवहानाशु होम को मंसते वीतिहोत्रः सुदेवः ॥ क आदित्यं पूरय
तिहविषा च घृतेन च स्रुचा यजाता ऋतुभिर्ध्रुवेभिरिति कस्मै देवा आवहानाशु
होमार्थान्को मंसते वीतिहोत्रः सुदेवः कल्याणदेव इत्यधिदैवतमथाध्यात्मं क
आत्मानं पूरयति हविषा च घृतेन च स्रुचा यजाता ऋतुभिर्ध्रुवेभिरिति कस्मै देवा
आवहानाशु होमार्थान्को मंसते वीतिहोत्रः सुप्रज्ञः कल्याणप्रज्ञ इत्यात्मगति
माचष्टे ॥ २६ ॥ त्वमंग प्रशंसिषो देवः शविष्ठ मर्त्यं ॥ न त्वदन्यो मघवन्नस्ति म
र्डितेंद्र ब्रवीमि ते वचः ॥ त्वमंग प्रशंसीर्देवः शविष्ठ मर्त्यं न त्वदन्योस्ति मघवन्पा ७२

तावा पालयिता वा जेता वा सुखयिता वेंद्र ब्रवीमि ते वचः स्तुतियुक्तं ॥ २७ ॥
हंसः शुचिषद्वसुरंतरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ॥ नृषद्वरसदृतस
द्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं ॥ हंस इति हंसाः सूर्यरश्मयः पर
मात्मा परं ज्योतिः पृथिवी व्याप्तेति व्याप्तैः सर्वव्याप्तं वननं कर्मणा नभ्यासेनादि
त्यमंडलेनेति स्वयतीति लोकोत्ययतीति हंसस्यं स्वयतीति हंसाः परमहंसाः पर
मात्मा सूर्यरश्मिभिः प्रभूत गभीर वसतीति त्रिभिर्वसतीति वा रश्मिर्वसतीति
वा वह्निर्वसतीति वा सुवर्णरेताः पूषा गभीरि भेति रिभंता वनकुटिलानि कुटं
तारिभं ता तरिक्षाचरत्पथो तरिक्षाचरदिति द्विविभुविगमनं वा सुभानु सुप्र
भूतो होता रिस्य स्यगता भवत्यतिथिर्दुरोणसत्सर्वेदुरोणासंद्वं सर्वे रसादि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नै०उ० कर्षयति रश्मिभिर्विकर्षयति वह्निर्विकर्षयति वनं नं भवेद्यस्य गोजा अद्रिगोजा
७४ धरित्रिगोजा सर्वगोजा ऋतजा बहुशब्दा भवति निगमो निगमव्यतिभिन्नस्य
वेनिर्वचनार्थं॥ २८ ॥द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परि षस्वजाते॥
तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभि चाकशीति॥ द्वौ द्वौ गतिश्चितौ सुकृ
तौ धर्मकर्तारौ दुष्कृतं पापं परिसारकमित्याचक्षते सुपर्णा सयुजा सखायौ
सात्मानं दुरात्मानं परमात्मानं प्रस्तुति मतिं शरीरं व्रतज्ञा यतं वृक्षं वृक्षशरी
रं वृक्षं पक्षो प्रीतं घापयति तयोरन्य द्रुत्कान्नमनश्नन्नन्यं सरूपतां सलोक
तां कृष्णु तेय एवं वदन्नमनश्नन्नन्यो अभि चाकशीतीत्यात्मगति माचष्टे॥ २९
आ यो हो द्रपथिभिरीळितेभिर्यज्ञमिमं नो भागधेयं जुषस्व॥ तृप्तांत्र्त कुमारे तु ७५

ळ स्येव योषा भागमस्ते पेन्द्युसे यीवुषा मिव॥ आगमिष्यति शक्रो देवतां स्तास्त्रिभिस्ती
र्थैर्भिः राक्रान्तैरीळितेभिस्त्रिभिस्तीर्थैर्यज्ञमिमं नो यज्ञभागमस्मीपोम भागावि
द्रोजुषस्व तृप्तामेवं मालुळ योगकन्या भागं सतं केवसायां देवतास्तास्तत्त्वानेश
क्रे निदर्शनं॥ ३० ॥विप्रं विप्रासो वसे देवं मर्तास ऊतये॥ अग्निं गीर्भिर्हवामहे॥
८ विप्रं विप्रासो वसे विदुर्वेदविते वेदितव्यं विमलशरीरेण वायुना विश्वस्तु हृत्पद्मनि
ळयस्थितमकारसंहितमुकारं पूरयेन्मकारनिलयं गतं विप्रं प्राणेषु बिंदुस्मि
न्नैविकसितं वह्नितेजः प्रभं कनकपद्मेषु मृतशरीरममृतज्ञानस्थितममृतवा
चामृतमुखे वदंति॥ अग्निं गीर्भिर्हवामहे॥ अग्निं संबोधयेदग्निः सर्वा देवता इ
ति तस्योत्तरा भूयसे निर्वचनार्थं॥ ३१ ॥जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मै०उ०
७५

निर्दहाति वेदः ॥ स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिंधुं दुरितात्यग्निः ॥ जातवेद
सइति जातमिदं सर्वं स चराचरं वेत्ति स्तुत्यति प्रलयं न्यायेनोच्छायसुनवाम सोम
मिति प्रसवेनाभिषवाम सोमं राजानममृतमरातीयतो यज्ञोमिति स्मो निश्चयेनि र्थ
दहाति दहति भस्मी करोति सोमो ददातित्यर्थः ॥ स नः पर्षदति दुर्गाणि दुर्गमनानि
स्थानानि नावेव सिंधुं यथा कश्चित्कर्णधारो नावेव सिंधोः स्यंदनान्नदीं जलदुर्गो
महाकूलां तारयति दुरितात्यग्निरिति दुरितानि तारयति नस्येषा परा भवति
॥ ३२ ॥ इदं तेन्याभिरसमानमद्भिर्याः काश्च सिंधुं प्रवहंति नद्यः ॥ सर्पो जीर्णा
मिव त्वचं जहाति पापं सशिरस्कोभ्युपेत्य ॥ इदं तेन्याभिरसमानाभिर्याः काश्च ७५
सिंधुं पतिं कृत्वा नद्यो वहंति सर्पो जीर्णामिव सर्पस्त्वचं त्यजति पापं स्वजं स्याप

आघ्रातेस्नासो मे सा भवति ॥ ३३ ॥ त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनं ॥ उर्वारु
कमिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात ॥ त्र्यंबको रुद्रस्तं त्र्यंबकं यजामहे सुगं
धिं सगंधिं सुष्ठु गंधिं पुष्टिवर्धनं पुष्टिकारकमिवोर्वारुकमिव फलं बंधनादारो
धनान्मृत्योः सकाशान्मुंचस्व मा कस्मादित्येषामितरेषा परा भवति ॥ ३४ ॥
शतं जीव शरदो वर्धमानः शतं हेमंतान्छतमु वसंतान् ॥ शतमिंद्राग्नी सविता
बृहस्पतिः शतायुषा हविषेमं पुनर्दुः ॥ शतं जीव शरदो वर्धमान इत्यपि निगमो न
भवति शतमिति शतं दीर्घमायुर्मरुत एनावर्धयंति शतमेनमेव शतात्मा
नं भवति शतमनंतं भवति शतमैश्वर्यं भवति शतमिति शतं दीर्घमायुः ॥
॥ ३५ ॥ मा ते राधांसि मा त ऊतयो वसोस्मान्कदाचना दभन ॥ विश्वा च न उ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नि०उ०
७८

पमिमीहि मानुषु वसूनि चर्षणिभ्य आ ॥ मा च ते धामानि मा च ते कर्म च नः
सरिषुः सर्वाणि प्रज्ञानान्युपमानार्थं मनुष्यहितोयमादित्योयमात्मार्थे तदनु
प्रवदन्त्यथैतं महान्तमात्मानमेषर्गणः प्रवदति वेश्यकर्मेणो देवानां नु वयं जा
ना नासदासीन्नो सदासीत्तदानीमिति चैरेषात्मजिज्ञासा सैषा सर्वभूतजिज्ञा
सा ब्रह्मणः सार्ष्टितां सरूपतां सलोकतां गमयति य एवं वेद नमो ब्रह्मणे महते
भूताय नमः पारस्करायं नमो यास्काय ब्रह्मशुक्लमसीय ब्रह्मशुक्लमसी
य ॥ ३६ ॥ ॥ मा स्व्यात मग्निरश्मिजन्मनोपश्य गोपा मा का शा गुणः स्तं
परिवर्तमानं स य यनुरुध्यते श्रोतरमथ ये हिंसा मु [illegible] स्तज्यं न तं हंसो यम
सामः पवते अत्या देवानां तिरो वाचः सोमं गानो क्रान्महतस्तोमो विधुं दद्रा ॥ ७८
माश्रि सा यथे हिंसा

साकं जानां स्त्रियः सतीः समार्धनविज्ञानाम्य पाडू या डे ति न दिदासं को अयं यं
ते क र्ई पते को अग्निमीडे त्वमंग हंसः शुचिषद्द्वा सुपर्णा याही इ विद्रं विज्रा सो
जातवेदसं इदं ते न्याभिस्त्र्यं च कर्था तं जीवमातेरा धाँस मन्निंशाद् ॥ ॥ ती ति
इति निरुक्ते चतुर्दशोध्यायः ॥ ॥ श्रीविश्वेश्वरार्पणमस्तु ॥ ॥ ॥
संवत १९१७ शके १७८२ माघशुक्लपंचमी शुक्रे ५ भृगुवारे तद्दिने गाडगि
ळोपनामकबाळंभट्टेन लिखितं ॥ ग्रंथसंख्या १२२५ ॥ ॥ ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पु०सं० ८२९१

नै० ७०
९७

॥ इति नैकत्तउत्तरषट्का समाप्तः॥

८८

Indira Gandhi National Centre for the Arts